ילקוט
למחשבה סוציאליסטית

מעתונות העולם

ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ-ישראל
המרכז לתרבות ולחינוך

פרסום ראשון בעברית: חליפת מכתבים של פרץ נפתלי עם חבריו לשעבר מהמפלגה
הסוציאל־דמוקרטית בגרמניה 1933.

ראיון עם פרופ' ג'ון קנת גלבריית – האנטומיה של עוצמה

תומאס א. וייסקופף – כיצד להיחלץ ממשבר כלכלי

ברטל אולמן – דרושים משחקים ביקורתיים

שאנג גונג – מאו־טסה־דון על כלכלה סוציאליסטית

ועוד על: ספקולציה, מעורבות ממשלתית, מדיניות רווחה, דמוקרטיה תעשייתית, סוציאליזם
בארצות מתפתחות, סוציאליזם ביוון ובאוסטריה.

יד טבנקין

מס. 2, אחר במאי 1984, אייר תשמ"ד

ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ־ישראל
המרכז לתרבות ולחינוך

התוכן

ילקוט למחשבה סוציאליסטית
מעתונות העולם

מוצא לאור על־ידי:

''יד טבנקין'', המכון לחקר הקיבוץ ותנועת העבודה
והמרכז לתרבות ולחינוך, ההסתדרות הכללית
של העובדים בארץ־ישראל

העורך: אשר מניב
תרגום: רות הדס
הפקה: מפעלי תרבות וחינוך
מס' 2
אחד במאי 1984, אייר תשמ''ד

international review of social history

חליפת מכתבים - פרץ נפתלי 1933

עם חבריו לשעבר מהמפלגה הסוציאל־דמוקרטית בגרמניה הגולים בפראג

מבוא

פרץ נפתלי (1888–1961) זכור בישראל בתור כלכלן בכיר, שר בממשלה וחבר מועצת עירית תל־אביב. ותיקי הישוב זוכרים אותו גם כמנהל בנק־הפועלים. לפני עליתו ארצה היה נפתלי בין התיאורטיקנים הבולטים של תנועת הפועלים הגרמנית, שהיה קשור אליה עוד מימי נעוריו. ב־1926 הוא עזב את משרתו כעורך הכלכלי של ה״פרנקפורטר צייטונג״ היוקרתי, כדי להקים ולנהל את מכון המחקר למדיניות כלכלית שסיפק חומר רקע וייעוץ מקצועי לסיעת המפלגה ברייכסטאג, לראשי האיגודים המקצועיים ולתנועת הקואופרציה הצרכנית. כעבור שנה הטילה עליו הנהגת האיגודים המקצועיים לרכז צוות של אנשי הגות ומומחים לכלכלה במגמה להפוך את רעיון הדמוקרטיה הכלכלית, שהיה עד אז מושג מעורפל, לתכנית פוליטית מוחשית. התוצאה היתה הספר ״דמוקרטיה כלכלית, אופיה, דרכה ומטרתה״ השייך עד היום למסד הרעיוני של הסוציאל־דמוקרטיה הגרמנית. נפתלי, כעורך וכמחבר המבוא והסיכום, הטביע את חותמו על תוכן הספר שהוגש ב־1928 לצירי ועידת האיגודים המקצועיים כחומר רקע לדיון על המצע הפוליטי. הוא מצביע על תהליך של דמוקרטיזציה של המשק בדרכים שונות: בהשתתפות נציגי הפועלים בניהול מפעלים וענפי המשק, בהתארגנות שיתופית, במשק הציבורי וברשויות הממלכתיות. כל אלה מראים את הדרך אל הדמוקרטיה הכלכלית ובסוף גם אל הסוציאליזם. דעתו זו של נפתלי התקבלה בהתלהבות על־ידי צירי הוועידה ואושרה בהחלטה, שקבעה את הדמוקרטיזציה של המשק כדרך אל הסוציאליזם.

נפתלי נעשה, איפוא, לאחד האנשים המרכזיים בקביעת המדיניות של האיגודים המקצועיים וייצג את עניני הסוציאל־דמוקרטיה בכמה גופים כלכלים של הרייך. כן היה חבר הנהלת הבנק של האיגודים המקצועיים ומרצה בבית־הספר לפעילים. הקריירה המבטיחה הזאת נקטעה על־ידי המשבר הכלכלי והשלטון הנאצי שבא בעקבותיו והרס את תנועת הפועלים הגרמנית עד היסוד. עבור נפתלי נעשה המשך הקיום בגרמניה כבלתי־אפשרי אך, להבדיל מרבים

חליפת מכתבים זו התפרסמה לראשונה ב־ International Review Of Social History כרך 27, חלק 3. זהו פרסומה הראשון בעברית. המבוא נכתב במיוחד לפרסום זה על־ידי יהודה רימר (קב׳ אורים), שגם הביא את המכתבים המקוריים (בגרמנית) לפרסום.

מחבריו, הוא לא היגר למרכזי הגולים בפראג, פריס, לונדון, או ניו־יורק, אלא עלה לארץ־ישראל. היה זה עבורו דבר טבעי, שכן יחד עם היותו סוציאל־דמוקרט, היה גם ציוני פעיל.

בשנת 1925 הוא הצטרף להסתדרות הציונית בגרמניה וכעבור זמן קצר נבחר לחבר הנהלתה. באותה שנה גם ביקר בארץ וקשר קשרים עם מנהיגי תנועת הפועלים. ב־1928, השנה שבה נשא את דבריו בפני קונגרס האיגודים המקצועיים, הוא גם הביע את השקפתו הציונית־סוציאליסטית בכנס היסוד של הליגה למען ארץ־ישראל העובדת, שבו נחבר כיו"ר שלה. הוא טען שעל סוציאליסט יהודי להילחם למען הסוצי־אליזם בשתי חזיתות: עבור מעמד הפועלים בתוך המדינה שבה הוא חי, ולמען חיזוק המפעל החלוצי בארץ־ישראל. עליתו אחרי התמוטטות הסוצי־אל־דמוקרטיה הגרמנית היתה, אם כן, מסקנה הגיונית: יש להמשיך את המאבק ב"חזית השניה" בארץ־ישראל(1). כמעט מיד עם הרכבת ממשלת היטלר הראשונה הוא ביקש דרכון והתחיל בלימודי עברית בהנחית יהודה שרתוק (שרת) ששהה אז בברלין.

במאי 1933 נאסר נפתלי, כנראה לאו־דווקא בגלל מוצאו היהודי אלא בגלל מעמד בתנועת הפועלים ובמיוחד בהנהלת הבנק של האיגודים. הוא שוחרר כעבור שבועיים בעזרת ידידו הנס שטאודינגר (Hans Staudinger) 1889־1980, לשעבר מזכיר משרד המסחר בממשלת פרוסיה, ובעת ההיא עדיין ציר ברייכסטאג. בעזרת נהגו לשעבר, אף הוא חבר נאמן ב־ס.פ.ד. הופיע בפני בית הכלא במכונית שרד שהניפה את דגל המדינה. הוא בירך את המנהל בהצדעה נאצית והודיע לו שיש לשחרר מיד את נפתלי ועוד מנהיג פועלים שהיה אסור שם, שאם לא כן, יש סכנה להתקוממות הפועלים. התחבולה הצליחה ונפתלי יצא לחופשי.(2)

זמן קצר לאחר מכן הוא עזב את גרמניה לצמיתות וב־17 ביולי 1933 הגיע לארץ־ישראל. עוד בדרך התחיל בקשרי התכתבות עם חבריו במרכז המפלגה הסוציאל־דמוקרטית הגולה בפראג ובמיוחד עם פאול הרץ (1888–1961), שאליו היה קשור במיוחד דרך המכון למחקר. היה זה הרץ שיזם ב־1926 את הזמנתו של נפתלי לברלין כדי להקים את המכון הזה. כמו נפתלי היה גם הרץ כלכלן. בשנים 1920–1933 היה חבר ה"רייכסטאג" וב־1929 מועמד לרשת את הילפרדינג כשר הכספים, תפקיד שסירב לקבלו. ב־1933 היה מזכיר הסיעה הפרלמנטרית. לאחר עליית היטלר נשלח לפראג, שם היה חבר לשכת המפלגה הגולה ועורך הביטאון שלה. השתייך לאגף השמאלי של המפלגה והיה בעבר חבר הס.פ.ד. ה"עצמאית" (U.S.P.D.). בפראג היה קרוב לקבוצת "התחלה חדשה" (Neue Beginnen) שפעלה למען חיזוק הקו המהפכני ובמיוחד דגלה בהידוק שיתוף הפעולה עם הקומוניסטים. תמיכתו של הרץ בקבוצה הזאת הביאה אותו יותר מאוחר לעימות עם הנהגת המפלגה ובסוף להוצאתו מהלשכה. ב־1937 פעל כעתונאי בספרד, אחרי־כן עבר לפריס וב־1939 הגיע לארה"ב. ב־1949 חזר לברלין על־פי הזמנת ראש העיר א. רויטר ושם מילא כמה תפקידים כלכליים בכירים. נפטר ב־1961.

אם כן, המכתבים המתפרסמים כאן נכתבו בנסיבות גורליות לגבי תנועת הפועלים הגרמנית בכלל ושני המתכתבים בפרט. בחודשים שלאחר מינוי היטלר לקנצלר בראש של קואליציה עם מפלגות הימין(30.1.33) עדיין לא שלטו הנאצים על כל מרכזי הכוח וזרועות השלטון. המפלגה הסוצי־אל־דמוקרטית נקרעה אז על־ידי סכסוך פנימי חמור, שפרץ עקב עזיבת חלק מהמנהיגים והקמת המרכז בפראג. הגולים רצו להמשיך במאבק, בעיקר על־ידי התארגנות מחתרתית והפצת תעמולה. לדרך זאת התנגדו חברי

ההנהגה הנותרים בברלין בראשות פאול ליבה Paul Lobe (1967–1875). את עמדתם הם הצדיקו בדאגה לגורלם של החברים הפעילים הרבים שנאסרו ושעוד היו עלולים להיאסר כתגובה לפעולות בלתי־לגאליות. הם קיוו לשחרר את חבריהם על־ידי מדיניות סבילה ומניעת עימותים עם הנאצים. מנהיגי האיגודים המקצועיים אף הרחיקו לכת וניסו להגיע להסדר עם השליטים החדשים. הביטוי הבולט ביותר לכך היה השתתפותם בהפגנות האחד במאי, שאורגנה על־ידי הנאצים כ״חג העבודה הלאומי״. האיגודים פנו אל חבריהם להשתתף בהפגנות בכרוז שנוסח בסגנון הגזעני הנאצי. כידוע לא הועיל מעשה התרפסות זה ולמחרת ההפגנה הוצאו האיגודים מחוץ לחוק, מנהיגיהם נאסרו ורכושם הוחרם. אבל מנהיגי המפלגה המשיכו במדיניות ההתבטלות וההסתגלות גם אחרי־כן. ב־17 במאי הצביעה הסיעה הסוציא־ל־דמוקרטית ברייכסטאג עבור ״הצהרת שלום״ של היטלר, ובכך הביעה תמיכה במדיניות החוץ הנאצית. כן הודחו כל חברי הוועדים היהודיים מתפקידם. הסכסוך הפנימי הגיע למעשה לפילוג ההנהגה, כאשר אנשי ברלין החליטו להדיח את חבריהם בפראג ולהתארגן כ״דירקטוריון״ עצמאי (17 ביוני 1933). אך כל המאמצים לשמור על הקיום לא הועילו. ב־22 ביוני, שלושה ימים לאחר החלטת הפילוג השתמשו הנאצים בהפצת העתון ״הפורוורטס החדש״, שהוחדר מפראג לרובעי הפועלים בברלין, כדי להוציא את הס.פ.ד. אל מחוץ לחוק. אלפי חברים ובתוכם חברי ההנהגה הברלינאית הושלכו לבתי־כלא ולמחנות הריכוז, ורבים עונו ונרצחו שם. אלה היו האירועים שקדמו להתכתבות שלפנינו.

המכתבים נותנים מבט על היחסים בין שני סוציאל־דמוקרטים יהודים שהיו קשורים זה לזה על־ידי פעילות משותפת ושדרכיהם נפרדו עכשיו. דבריהם מבטאים את השוני המתהווה במטרות ובדרכי המחשבה. אנשי פראג מתרכזים בהמשך המאבק המדיני וב־התארגנות המפלגה במרכזי גלות שונים. מצוקתם הכספית הביאה אותם אפילו לנסיון לבקש תמיכה מההסתדרות הציונית העולמית, שעמדה לקיים אז בפראג את הקונגרס הי״ח. לפעילות זאת, הנראת מוזרה לאור ההסתייגות העקבית של הנהגת הס.פ.ד. מהציונות ניסו לגייס גם את עזרתו של נפתלי(3). הגולים פונים אל נפתלי גם כדי שיארגן מרכז של גולים סוציאל־דמוקרטיים בארץ־ישראל. רק תגובתו הנזעמת, הדוחה כל הצעה של פעילות ארגונית ואף ספרותית, מביאה אותם להכרה שחברם אמנם עשה תפנית בדרכו הרעיונית והארגונית. דברי התשובה של נפתלי מאירים את המשבר שעבר עליו עם התמוטטות הסוציאל־דמוקרטיה שאליה היה קשור בלב ונפש ובהם חשבון נוקב עם תנועתו לשעבר כסוציאליסט וכיהודי. לעומתו נשמע הרץ כמתנצל המוכן לקבל את דברי התוכחה כמעט ללא ערעור.

כן יש בדברי נפתלי ביטוי לראשית ההסתגלות והקליטה במולדתו החדשה. למרות הדרכים הנפרדות שבהן הלכו, המשיכו נפתלי והרץ לשמור על הקשר ביניהם עד לשנת מותם ב־1961. אבל היתה זאת ידידות אישית – חברותם התנועתית המשותפת נותקה סופית בימים הרי־הגורל של 1933.

יהודה רימר

נפתלי אל הרץ

פאריס, 14 ביולי 1933

חבר הרץ היקר,

בסבלנות רבה ובקרבנות אחדים הצלחתי סוף־סוף לצאת מגרמניה בדרך חוקית די־הצורך, כדי להכין את הכל לקראת עליתי לארץ־ישראל. אפליג ממארסיי ב־21 ליולי. אתמול נפגשתי כאן עם הִילְדֶה,(4) שהיתה במצב רוח טוב מאוד. הואיל ויש לי סוף־סוף הזדמנות לכתוב לך בחופשיות, הרי אעשה כן. קשה לתאר את המועקה הנפשית, שבה הייתי בשבועות האחרונים בברלין. אחרי תום מעצרי הייתי עסוק במשך שבועות בהשגת הדרכון והניירות הדרושים להגירה. היה זה מאבק באי־סדר וברשלנות (בייחוד אצל הגסטאפו) יותר מאשר בכוונות זדון. מה שמרופף את העצבים הוא, כי כיהודי ו־כמארכסיסט, אתה תלוי בכל יחסיך עם השלטונות ברצון הטוב - הקיים במקרים רבים - של הפקיד המבצע, וזאת תוך ידיעה ברורה כי אינך נהנה משום "זכות לפני החוק". הרי זה גם ההיבט הנורא בהיותך נתון ב"מאסר מונע". הכל תלוי בשרירות, במזל או באי־מזל; זכויות לפני החוק - אין. לכך מתווסף העדר המידע. כל מה שנודע לך על גורלם של ידידים וחברים מגיע בדרך המקרה. העיתונות מעוררת בחילה. אם בכל זאת אין פגיעה אישית, כפי שאמנם היה במקרה שלי בשבועות האחרונים, הרי ללא חרות ומשפט, החיים אינם נסבלים. הצד העצוב: ברגע שאתה בחוץ, נושם עמוק, משום שאינך רואה עוד את החולצות החומות, אתה מודע לכך, כי מיליונים אחרים לא יוכלו להימלט מן המיצר הזה.

הן כל זה ידוע לך, ובכל זאת רציתי להקדים זאת כרושם טרי של מצב־רוחי. מן החוויות שלי בימי־המעצר (12-25 במאי) יש להדגיש: חלק גדול מן המשטרה הוותיקה מתנהג, כמו קודם לכן, בהגינות ככל שזה ניתן, גם כאשר מבצעים את הוראות הגסטאפו; למשל איש לא נגע בכל הספרים אשר היו איתי. המגרעת החמורה באלכסנדר־פלאץ (מרכז המשטרה של ברלין) היה הדוחק; היינו כ־90 איש בחדר שבו 40 מיטות עץ, ז"א שיותר ממחציתנו שכבו על רצפת הבטון, והאוויר היה מגעיל. אפילו שם היה היחס הפיסי אלינו ללא דופי. לעומת זאת הובאו לשם תכופות אנשים שקודם לכן עונו קשות בקסרקטיני הס.א. (S.A.) אין כל סיכוי, לצערי, ששיטות סאדיסטיות אלו (בייחוד בקסרקטין ברחוב פאפה) ייפסקו הגרוע ביותר, כך נדמה לי, שהיו מקרים של אנשים (על־פי רוב פועלים צעירים שרצו לסחוט מהם מידע) שהוצאו מן המשטרה באלכסנדר־פלאץ לשם חקירה בגסטאפו. ב"בית הורסט וסל" (לשעבר "בית קארל ליבקנכט") ולאחר החקירה ראיתי אותם חוזרים הנה, כאשר עקבותיהם הברורים של העינויים ניכרים בהם. כן נוראים העונשים ב"משפטים המהירים"; על הפצת כרוז קומוניסטי, למשל - שנה וחצי בית־סוהר! עמידתם של העצורים הפוליטיים, הקומוניסטיים וה־סוציאל־דמוקרטים שהייתי במחיצתם, היתה בדרך כלל מצויינת - יציבה ובטוחה ולרוב אף אופטימית מדי, לדעתי, לגבי עתיד קיומו של המשטר.

נורא היה בשבילי ובשביל חברים אחרים הרגע ששמענו על הסכמת הסיעה שלנו ברייכסטאג להצהרת היטלר. תחילה לא רצינו להאמין למשמע אוזנינו; אחר־כך התביישנו בפני העצורים הקומוניסטיים, על שדבר כזה אפשר בכלל; לבסוף היינו אומללים, משום שחברי הפרלמנט שלנו חיסלו במרידיהם את המפלגה במכת־מוות אחת. בזה נהרס כל אמון, עד כי נראה לי שהמאבק למען רעיון הסוציאליזם הדמוקרטי לא יוכל עוד להסתמך על נושאי התנועה הוותיקים; כוחות חדשים יאלצו ליטול אותו על עצמם בהדרגה. במחלוקת בין פראג לבין ברלין היתה אהדתי כמובן איתכם, בפראג. בכל שיחה הדגשתי עד כמה מגוחך, כאשר קינסטלר (Kunstler)(5) ונושאי־כליו

מנהלים את הפולמוס נגד המהגרים בסיסמה של "אומץ־לב", בעוד שהם עצמם אינם נותנים דווקא דוגמה של התנגדות גבורה, אלא של כניעה מוגת־לב להצהרת היטלר.

כואבת העובדה שגם בשאלת האנטישמיות מצאה ההסתגלות להיטלר ביטוי צורם מאד בתוך המפלגה; אישית, הקלה גישה זאת על הכרעתי שלא להשתתף עוד בפועל במאבקים הנוכחיים בגרמניה. במלחמת הירושה הזאת על עיזבון עמוס חובות כבדים מדי, לצערי, נתונה אהדתי לך ולשאר הידידים בפראג. עם זאת, לא אוכל להסתיר את דעתי, כי גם קבוצה זו לא תוכל עוד ליהנות מהסמכות וכושר המשיכה הדרושים למאבקים חדשים ולפעילות מחתרתית. כן, לו הייתם מצביעים אחרי ה־5 במארס באורח ברור על נטישת המאבק הליגאלי, היה המצב הנוכחי טוב יותר. ואולם הנסיעות לחו"ל "מטעם",(6) עזיבתו של וולס (WELS) את הלשכה,(7) גירושם של "הצעירים" בברלין(8) – הלא כל אלה היו שייכים לפוליטיקה של לבה (Lobe), וקשה לשקם את המפלגה על־ידי הצהרות הסתייגות לאחר מעשה.

אל נא תכעס עלי, אם אני מביע את דעתי בענינים אלה בכנות כזאת. עתה, כמו תמיד, אני אחד השופטים המתונים יותר; אך נראה לי כחובתי בתור ידיד לפרוש לפניך תמונה ברורה ככל האפשר. התרשמתי כמעט מכל האנשים שדיברתי איתם לאחרונה, שדחיית המדיניות של הסיעה אינה מעידה בהכרח על אמון באנשי פראג או על הזדהות איתם (הלא פירוק הסיעה התקבל כמעשי חסד ראשון של היטלר לגבי הס.פ.ד.) שהרי שואלים לא בלבד מה עשתה קבוצה זאת קודם לכן, אלא גם איזו אחריות מוטלת עליה, ובייחוד על וולס, לקידום הנבחרת האנושית הנושאת עתה באחריות לקץ הבלתי מכובד. האמנם קיימת נכונות לפעול תחת ההנהגה הוותיקה, תוך סיכון החרות והחיים עצמם – כפי שעושה כל המפיץ את החומר הכתוב שלנו? אינני יודע. בדברים אלה אין ברצוני להרפות ידיך בפעילותך. אני מאמין שרעיון הסוציאליזם והדמוקרטיה יינצל למרות רגשות הנקם הפועלים, כמובן, לטובת הקומוניסטים – אך הכרחי שלא לקשור את הפעילות, ככל שאפשר, עם ההנהגה המובסת. מצב טראגי זה בהחלט פוגע גם בי; הלא תאמין לי, כי עם הגירתי לארץ־ישראל והכרעתי היהודית הגורמת לי סיפוק, לא נעלמה תחושת השותפות עם מעמד הפועלים והסוציאליזם בגרמניה. הדברים הביקורתיים, שאני כותב כאן, מתכוונים להיות עניניים וידידותיים מבחינה אישית, ואני מקווה שכך אמנם תבין אותם.

עוד הערות מספר למצב: חוגים רחבים בגרמניה מחזיקים בדעה, כי לפי שעה ביצח האגף השמרני־קפיטליסטי אצל הנאצים (הקואליציה של היטלר עם שמיט)(9) נצחון מלא; הסיסמה היא: בלי ניסויים בכלכלה – וכל נסיון של רדיקאליזציה מצד הס.א. ידוכא באכזריות. ממילא מצב זה חופף את תפישתי בדבר אופיה הריאקציוני של התנועה הנאצית. אך אינני יודע עד היכן ישתלט אופי זה, ללא ויתורים לאי־סבלנותם של הפועלים הנאצים. ייתכן ולפי שעה יעלה בידם להסיט את הכמיהה ה'אנטי־קפיטליסטית' שוב אל פעולות אנטישמיות. אלו צפויות, לדעתי, בעיקר לגבי ציבור הפקידים. יהיו המתחים הפנימיים גדולים ככל שיהיו, לדעתי, יש לאמוד את משך חיי המשטר הזה בשנים, ולא בחודשים, כפי שנוהגים פה ושם. בתחום הכלכלה הכל בכי רע, כפי ששומעים מתעשיות הייצוא, ואף המשק הפנימי במידה שאינו נהנה מהזמנות ציבוריות, נמצא בשפל. בעלי המפעלים נאנקים תחת עול ההיטלים, שהם חייבים למסור מרצונם הטוב, ואילו הפועלים מקללים, כי סוחטים אותם. אין ספק, כי אי־שביעות הרצון גדולה מאוד, אבל אני מזהיר שלא להעריך יותר מדי את הקצב, שבו תוכל אי־שביעות רצון זו להפוך לכוח נגדי. יתר על כן, לדעתי, הכישלון החרוץ של לונדון(10) מעניק לממשלת גרמניה הקלה פסיכולוגית מסויימת ביחס למימון הרעוע של הוצאותיה.

מן ה״פורוורטס החדש״(11) ראיתי לפי שעה רק את מספר 1. שלח בבקשה גליונות נוספים על שמי לכתובת של מערכת ״דבר״ בתל־אביב. ברצון אעביר לך משם דמי מנוי.

לבסוף אני מאחל כל טוב לך ולאשתך היקרה. וגם כל ידידינו - הילפרדינג במיוחד, שכתובתו אינה מצויה אצלי - זקוקים לכך בימים אלה. אצלי החום הנורא הוא כרגע הדבר הבטוח היחידי הצפוי לי; כל דבר אחר בלתי־וודאי וקשה עד מאוד, כבר מחמת קשיי הלשון בלבד. על כל פנים, אני מקווה לשמוע ממך במהרה, ולאחר מכן אולי גם נתראה, יהא המקום באשר יהא.

מיטב הברכות לך ולכל הידידים,

שלך תמיד, נפתלי

הרץ אל נפתלי

לשכת המפלגה הסוציאל־דמוקרטית של גרמניה
המשרד: סופאדה
פראג–קארלין, רח׳ פאלאצקכו 24
טל. 37622

פראג, 31 באוגוסט 1933

נפתלי היקר,

(...)בעיקר אני מתכוון היום לענות למכתבך מה־14 ביולי. אני מצטער כי נתתי לך לחכות לתשובה זמן רב כל־כך, אך ההתכתבות שלי נרחבת מאוד. אל־נא תסיק מן האיחור, כאילו נשארתי אדיש למכתבך, או שכנותך פגעה בי. ההיפך הוא הנכון: דווקא כנותו נגעה בי והיתה סימפאטית ביותר.

השקפותיך על המחלוקת בין פראג לברלין לא הפליאו אותי. לא ציפיתי ממך לתגובה אחרת, ובעיקר הדברים אני מסכים איתך. על כל פנים, נסיון החדשים האחרונים הראה, כי הפעילות החדשה לא תוכל להתבסס על נושאי הארגון הישן, אלא יש לגייס במשך הזמן כוחות חדשים. אף אינני מתעלם מן ההערכה שאין בידינו אותה מידה של סמכות וכוח־משיכה, שהיה בהם כדי להקל על הפעולה. שאר החברים בלשכת המפלגה מחזיקים אמנם בענין זה בדעה שונה במקצת מדעתי. ואולם אני חושב שאני שופט את הענינים בצורה ברורה ומפוכחת יותר, ושיפוטי מושפע פחות ממשאלות הלב. אם למרות תפישתי הפסימית לא סרבתי לשתף פעולה, הרי נהגתי כך מרגש חובה: הכוחות החדשים, אשר יצביעו על מטרות חדשות ודרכים חדשות, ויחזיקו בסמכות רבה יותר, אינם קיימים בשטח, לפי שעה. אילמלא פעלנו אנחנו, דבר לא היה נעשה. אנחנו חייבים, איפוא, לנסות לפעול, עד שיימצאו כוחות אחרים, טובים יותר.

לפי שעה, אינני רואה כוחות אלה באופק. חוששני שהאנשים החדשים יימצאו ויופיעו רק לאט מאוד, ויידרש זמן רב בהרבה משהיינו מוכנים להקצות למשטר החדש עד כה. אין כמעט לצפות מן המנגנון הישן, שיתגלו בו כוחות כאלה, ואילו המבנים הארגוניים החדשים שהתפתחו מבפנים, הם חסרי־משקל ובלתי־ידועים לפי שעה; כהנהגה מבחוץ אף אלה אינם באים בחשבון. המדיניות שלנו, שהיתה כל־כך חסרת יוזמה, הלא דחפה את כל הכוחות הפעילים אל מחנה היריב. רק תנועה ששוב תיטול

את היוזמה ותציב מטרות גדולות .ומעוררות התלהבות תמשוך גם את האנשים המתאימים.

אני גם מסכים איתך בהחלט בהערכת יציבותו של המשטר החדש; יותר עוד מאשר בחודש מארס אני מניח עתה, כי צפויים לו חיים ארוכים. לכן אני שואל את עצמי, אם ניתן להשיג את הפלתו של היטלר ללא שואה גדולה ונראית לעין, שתשפיע השפעה מכרעת על חשיבת העם כולו. לפי שעה ניצחו הכוחות הקפיטליסטיים לכל אורך החזית; הם נשענים על המנגנון השלטוני האדיר ויחזיקו מעמד בעזרתו. גם אם אי־שביעות הרצון של ההמונים תגבר במידה משמעותית. מבפנים, על כן, אין לצפות למהפך בעתיד הקרוב, ואם בכלל רק לאחר ימים רבים מאוד. האם ניתן להפיל את המשטר מן החוץ? שלילת רעיון המלחמה המנועת על־ידי אוטו באואר (Otto Bauer)(12) הרחיקה לכת מעבר למה שנראה לי הכרחי; אך בנקודה אחת אני מסכים איתו לחלוטין: מלחמה מטשטשת את הפירוד המעמדי. היא שבה ודוחפת את מעמד הפועלים אל זרועות הבורגנות. היא מגבירה את ההשפעות הלאומניות בכל מקום ומעוררת את הסכנה, כי אחרי הפלתו האפשרית של היטלר נמצא עצמנו שוב במצב דומה לזה שב־1918. אולם עם זאת, האם אין לצפות לערעור משטרו של היטלר על־ידי פעולה מונעת נגד מלחמה כוללת? על־פי תיאורו של שטמפפר (Stamp-er)(13) – היחיד שחזר מפריס לפי שעה – זו הנטיה בצרפת ובבריטניה. שם מקווים, כנראה, כי חזית משותפת תחליש את מעמדו של ממשל היטלר ותרשים כל כך את הרייכסוור (Reichswehr, הצבא הגרמני המקצועי – המ'), עד שאלה ייאלצו לשנות כיוון.

מכאן, בפראג, קשה מאוד לשפוט בכל הענינים האלה. מבחינת הפעילות הארגונית יש יתרון לפראג, ואילו לפעילות הפוליטית מכאן חסרונות גדולים. העיתונות הגרמנית מגיעה הנה בקשיים גדולים ובאיחור; התקשורת עם פאריס ולונדון מסובכת; הדי דעת הקהל העולמית מגיעים אלינו מטושטשים. מהיום למחר לא נוכל, כנראה, לשנות מצב זה. (...).

השמע־נא את קולך בהקדם. מיטב הברכות גם מאשתי ומאלזה לימאן.

שלך...

נפתלי אל אולנהאואר

תל־אביב, 30 בדצמבר 1933
רח' נחמני 19

חבר אולנהאואר היקר,(14)

לא קל לי להשיב למכתבך מה־6.12; בימים אלה אני מתקשה לסרב לפנייתם של החברים מפראג, ובכל זאת אני חייב לנהוג כך מתוך מספר נימוקים, ואינני רוצה להמציא כאן תירוץ, אלא להעמיד בכנות דברים על דיוקם:
ראשית, מסיבות חיצוניות אינני יכול לקבל על עצמי את העבודה שביקשתם; מקום מגורי כאן לא נקבע סופית לפי שעה, כי לא התבררו עוד עניני התעסוקה שלי,(15) וההתמצאות בציבור כאן מסובכת למדי. שנית, מצבם של היהודים הבאים לארץ־ישראל נראה לי שונה עקרונית ממצבם של מהגרים בארצות אחרות. כאן היהודים נמצאים בביתם ונראה לי חשוב יותר, שייקלטו בתנועת הפועלים כאן וכך ימצאו את מקומם הנאות באינטרנציונאל השני, במקום שתישמר חברותם במפלגה הגרמנית, אשר מימלא

לא תפיק כלל תועלת מסיעה יהודית חזקה כאן. הבה נודה על האמת: לא בלבד החברות במפלגה, אלא גם מילוי תפקידים בכירים בס.פ.ד. לא מנעו אנטישמיות; התנסינו בכך ממארס ועד יולי בנסיונות רבים מדי, בכל רמות המפלגה; נסיונות אלה פגעו בי יותר מכל גידופי הנאצים. אינני שם עצמי שופט על כך; אולם נראה לי שאותם היהודים אשר מצאו את דרכם לפלשתינה, חייבים להתייחס ברצינות אל מקומם החדש בחזית הסוציא־ליסטית; על כן אינני חושב עצמי מתאים לפעול כאן כאיש אמונים של הס.פ.ד. או להציע אדם אחר לתפקיד זה.(16)

אני תקווה שלא תקבל דברים אלה ברוח לא נכונה. לי הם נראים כמתחייבים מן היושר. הם נובעים משיקולים עקרוניים, אך אינם מבטאים הסתייגות אישית מחברים מימים עברו, שלפעילותם אני, כמובן, מאחל כל הצלחה אפשרית.

בברכת חברים לבבית ביותר, לך ולעמיתיך,

שלך, נפתלי

הרץ אל נפתלי

לשכת המפלגה הסוציאל־דמוקרטית של גרמניה
המשרד: סופאדה, פראג־קארלין
רח׳ פאלאצקכו 24
טל. 37622

פראג, 13 בינואר 1934

לכב׳ מר נפתלי
תל־אביב

חבר נפתלי היקר,

קיבלנו את מכתבך מה־30 בדצמבר אל החבר אולנהאואר. העובדה שאני הוא המשיב אין פירושה, בשום אופן, שאולנהאואר או שאר חברי לשכת המפלגה נפגעו מעמדתך הכנה. אדרבא. הם שמחו על גילוי הלב שלך וביקשו ממני לקבל על עצמי להשיב למכתבך, כדי שיהיה ברור לגמרי כי אין בינינו כל רוח רעה. עמדתך העקרונית, כי בארץ־ישראל היהודים נמצאים בביתם, ועל כן הפתרון התכליתי ביותר לחברינו לשעבר הוא בהשתייכות למפלגת הפועלים הארץ־ישראלית – בכך כולם מכירים. כאשר אולנהאואר שיגר את מכתבו אליך, הוא לא חשב על ייחוד זה של ארץ־ישראל.

כבר במכתביך הקודמים חשתי את מורת רוחך מהאנטישמיות של עסקנים בכירים בגרמניה; ואולם לאחר מכתבך האחרון אני חייב להניח, שנסיונך האישי היה אף מכאיב יותר משחשבתי קודם לכם. אם מדובר באנשים ובמאורעות משמעותיים גם ביחס לעתיד, הרי שידיעת נסיונך עשויה להיות בעלת ערך רב בשבילנו. מכל מקום, אני אוכל להבטיחך, כי אצל החברים הנוכחיים של לשכת המפלגה, אין מקום לנטיות כאלה. גם אני הייתי שרוי במצבם של יהודים רבים, שאך בקושי היו מודעים למוצאם היהודי. עתה אני מדגיש את מוצאי היהודי בכל הזדמנות, ונעשיתי רגיש להערות אנטישמיות באותה מידה כפי שהייתי אדיש כלפיהן קודם לכן. אף על פי כן, אין לי על מה להתלונן בענין זה בעבודה המשותפת עם החברים. לא הייתי מעלה את הענין ומדגיש אותו

במיוחד, אלמלא הרגשתי כי ידיעה זו עשויה להחליש במקצת את רושם התנסותך השלילית אם אחרים.

הבדלי השקפות הנובעים מהשוני במקום ההימצאות מתגלים גם בהתכתבות ילדינו. לא קראתי אמנם את המכתבים של איזה,(17) אבל אני שומע מהילדה, שעד כה לא היתה מודעת כלל לבעית היהדות, עד כמה זרה לה עמדתה הנוכחית של איזה. אשתי ואני ניסינו כבר פעמים אחדות להקנות לה יותר הבנה אבל אין זה קל.(...)

בברכות לבביות, שלך...

נפתלי אל הרץ

תל־אביב, 3 בפברואר 1934
רח' נחמני 19

חבר הרץ היקר,

שמחתי מאוד להיווכח ממכתבך מן ה־13.1, כי מכתבי מן ה־30.12 לא הובן אצלכם לא נכון. באשר לעבר, הרי לא מדובר בנסיון בעל אופי אישי. אבל אותה ישיבת סיעה הרדת אסון בחודש יוני(18) שהסתיימה בהצבעת רוב למען היטלר – וזאת בחוג אנשים שזכו לתפקידים המכובדים ביותר במפלגה; אם שם אפשר היה להביא הנמקות אנטישמיות, סתם כך בלי שהמשתמשים בהם ישמיטו את הקרקע מתחת לרגליהם – הרי היה זה בהחלט מעבר למה שהייתי יכול להעלות על הדעת, אף שתמיד הייתי רגיש בנקודה זאת. התמונה הושלמה על־ידי העובדה שאצל האיגודים המקצועיים (שמנהיגיהם היו אף הם חברי מפלגה מרכזיים) האנטישמיות לא שימשה כלל מכשול להסדר משותף עם היטלר, אילו הצד השני היה מוכן לכך. וכפי שנהג הראש, כן גם הגוף שמתחתיו. באייכקאמפ, למשל, אחרי ה־5 במרס, ביקשו המדריכים של "ידידי הילדים" מנער יהודי, בנו של ארנולד צווייג(19) – לעזוב את הארגון מרצונו הטוב, מפני שחברותם של יהודים תקשה על קבלת ההסכמה בדבר המשך קיומה של התנועה! אם כל זה היה אפשר, הרי התחזקתי בהשקפתי, עד כמה שטחי עד להבהיל היה המוסר הסוציאליסטי בתנועתנו, ועד כמה האמונה הסוציאל־דמוקרטית אינה מסוגלת להציע פתרון לחיי היהודים בסביבה הלא־יהודית. כמובן, אני יודע, שבין חברינו נמצאו ונמצאים גם אנשים בעלי גישה אחרת; הלא אני עצמי זכיתי לעזרה הרבה ביותר מצד שטאודינגר הלא־יהודי, שאומנם כל העת היה חשוד, משהו בשל ידידותו ליהודים(20). נראה לי, כי לעת שיקומה של התנועה הסוציאל־דמוקרטית יתעורר הצורך לא לטשטש גם את ההיבט הרוחני הזה; יש להביאו לבירורו המלא ורק משום כך אני עומד על כך במכתבי. הרי באופן אישי השתנה המצב לשביעות רצוני על־ידי החלפת המקום, אבל אין בכך משום פתרון כולל. בכלל, זה נוגע הרבה פחות לנו ליהודים, מאשר לסוציאליסטים, אשר למרבה הצער, הוכיחו חוסן מועט כל־כך בפני הידבקות במגיפות.

בתחום זה, כמו בתחומים האחרים, דיכא אותי אותו רפיון פנימי אף יותר מהמפלה, שמשמעותה ההיסטורית אין פרושה כשלון האידיאה עצמה, בדיוק כשם שהצלחת הברבארים אינה מעידה על גודל רוחם. הנני חשדני קמעה גם ביחס לתהליך ההתחדשות הפנימית, כאשר הוא מוגבל יתר־על־המידה לטיפוח "מהפכה" חיצונית. כשלעצמי, הנני מייחס ערך מועט לאיומי נקם ולניתוחים המתבססים על הנחה, שגם

להסבר של תולדות ימינו ניתן להשתמש במובאות של מארכס. לעומת זאת, אני סבור, כי לאורך ימים חשוב יותר לבסס את תפישת הסוציאליזם על מושגי החרות והמוסר ולהציבה כנגד הברבאריות. לפי דעתי, התמוטטותנו - שהנה דבר שונה וחמור מתבוסתנו - נגרמה לא משום שלא הלאמנו את המכרות בעוד מועד, או שלא חיסלנו את יריבינו במספרים גדולים יותר; התמוטטנו, משום שלא השכלנו לעורר ולשמור את הכמיהה לחרות ולצדק כיסודות סוציאליסטיים, כי ערכי היסוד הללו נעשו יחסיים מדי בביתנו פנימה. אני מודה, שהשקפה זו עוד מתחזקת אצלי, שכן בכל מאמצי לבדוק מחדש את יסודותינו, אינני מסוגל להשתחרר מתפישתי הרפורמיסטית בתחום הכלכלה הסוציאליסטית: כל העת מלווה אותי התחושה, שרדיקליזם בתחום זה אינו אלא מותרות, שנוכל להרשות לעצמנו רק במצב של אפיסת כוחות מוחלטת. הנה נקלעתי, בעל־כורחי, לוויכוח שאני מבקש ממך, שתקבלו כהבעת משאלה לשיחה אישית איתך בלבד. העינינים אצלי פחות מדי ברורים ובשלים עדיין, כדי שארצה להשתתף בבירורם הציבורי(...)

בעניני שלי לא אוכל להודיעך עוד דברים מוגמרים. לפי שעה, אני עסוק מעט בעיתונאות בשטח הכלכלה,(21) אבל אי אפשר להתקיים מזה. יש לי סיכוי לקבל משרה בלשכת אינפורמאציה חצי רשמית לענינים כלכליים,(22) שתחייב כנראה מעבר לחיפה, ואולי תתחבר עם עבודת הוראה חלקית.(23) ואולם הכל עדיין תלוי באוויר. כאן נחוצה סבלנות רבה, ודרוש מאמץ גדול לרכישת השפה הקשה. אמנם אני מתקדם בכך, אך מטבע הדברים זה הולך לאט. יחד עם זאת, אין המצב הפוליטי כאן רגוע, אלא דווקא קשה, במיוחד בכל הנוגע לחברינו הקרובים ביותר.(24) אבל המצב החדש מגרה ומעורר ענין רב. עתה, בראשית בפרואר, שורר בארץ מזג אוויר אביבי, חם ונאה מאין כמוהו; הארץ משופעת בנוף יפה, שאני נהנה ממנו. איזה הסתגלה יפה; נעים לי לחוש שהיא באמת תמצא כאן מולדת חדשה, ללא עומס הזכרונות הגרמניים, שמטבע הדברים מכבידים עלינו, הזקנים. מה שמכביד עלי ביותר באיטיות התבססותי המקצועית הוא, כי בשל כך אין באפשרותי לעשות משהו ממשי בכל אותם המקרים הרבים, שבהם הושטת עזרה דרושה ביותר.

בירכותי הלבביות ביותר לך, לרעיתך ולכל הידידים שתפגוש בהם.

ובתקווה לשמוע ממך ומבני־ביתך,

שלך, תמיד,
נפתלי

הערות:

1. דרכו של נפתלי אל הציונות, פעילותו בתנועה הציונית, נסיבות עליתו וה־שתלבותו בחיים הציבוריים בארץ נידונים בהרחבה במחקרי ״פרץ נפתלי, סוציאל־דמוקרט בציונות ובארץ־ישראל״ (איוניברסיטת תל־אביב 1983) שכתבתי לשם קבלת התאר השלישי בהנחית פרופסור שלמה נאמן.
2. המידע על סמך ראיון עם פרופסור שטאודינגר בניו־יורק, יולי 1978. מרים ברק, בתו של נפתלי, אישרה את עיקרי הדברים. ראה גם להלן, מכתבו של נפתלי מה־3 בפברואר 1934.
3. ההתכתבות בענין זה לא פורסמה כאן מפאת קוצר המצע. המכתבים מן ה־7 וה־13 באוגוסט וכן קטע מה־31 באוגוסט נמצאים בפרסום המקורי. (ראה הערת שוליים בהתחלת מאמר זה).
4. בתו של פאול הרץ, בימים ההם בת 13 (נולדה 1919).
5. פראנץ קינסטלר (1888־1942). יו״ר הס.פ.ד. בברלין, חבר פרלמנט; נבחר ללשכת המפלגה ב־26.4.1933, וב־19.6 לדירקטוריון. נכלא ביולי-דצמבר במחנה ריכוז אורנינבורג מת ב־10.9 1942 כתוצאה מסבלו במאסר. בשבועות הראשונים לאחר עלית היטלר לשלטון הצטיין ק. במיוחד בהתבטאויות קיצוניות

ובפעילות נמרצת נגד מתנגדיו במפלגה. כך תמך באפריל בהוצאת מנהיגי החטיבה הצעירה של המפלגה מתוך שורותיה, והודעה על כך בעיתונות הבורגנית; הוא גם איים על יו"ר החטיבה בפניה לערכאות, אם ארגונו לא יעביר את הכספים שברשותו לידי המפלגה. בישיבת סיעת הפרלמנט ב־10.6 הוא התייצב נגד בריחתם של חברים מרכזיים לחו"ל, וקשר זאת למדיניות הפרסונלית של המפלגה. בהקשר זה תקף את פאול הרץ ש"בזמנו כאילו דחף אותו לתפקיד יו"ר הסיעה".

6. בסוף מארס יצאו מספר חברי פרלמנט של הס.פ.ד. לחו"ל להשפיע על העיתונות הסוציאליסטית שם, כדי שתמתן את התקפותיה על המשטר הנאצי. נסיעות אלו באו ביוזמתו של גירינג. הנוסעים קיוו, כי הנאצים ירשו לחדש את פעולת העיתונות המפלגתית, שנאסרה מתחילת מארס (מייד אחרי שריפת הרייכסטאג – המע'). הרץ השתתף ביוזמה זאת ויצא לדנמארק ולשוודיה. על־פי שטאמפפר ניצלו השליחים את ההזדמנות לדווח למפלגות האחיות על המצב האמיתי בגרמניה.

7. יו"ר המפלגה, אוטו ולס, עזב את משרד האינטרנציונאל השני תוך מחאה על הודעות כוזבות, כביכול, בשרות האינ־פורמאציה הבינלאומי, בשרות האינפר־רמאציה של האינטרנציונאל השני, וכן בגלל החלטות הוועד הפועל שלו מן התאריכים 18־19.3 ביחוד בגלל ההצהרות "מלחמה בפאשיזם", "אחדות תנועת הפועלים", ו"הוועידה הבינ־לאומית של האינטרנציונאל השני". לאחר הגירתו מגרמניה חזר בו מצעדו זה ב־17.5, כאשר הוא מנמק אותו בשיקולים טאקטיים בשעתו.

8. ב־11.4 החליטה לשכת המחוז של הס.פ.ד. בברלין על הוצאתם של יו"ר החטיבה הצעירה אריך שמיט, ורוב החברים של מועצת המחוז. ההחלטה היתה מכוונת נגד מדיניותה העצמאית של החטיבה בברלין, אשר נתמכה על־ידי יסודות אופוזיציוניים, בייחוד מן הקבוצה "התחלה חדשה" ואשר פתחה בהתארגנות מחתרתית.

9. קורט שמיט (Kurt Schmitt) (1886־1950) מנהל כללי של חברת הביטוח "אליאנץ" בע"מ; אחרי התפטרותו של הוגנברג ב־29.6, התמנה לשר הכלכלה של הרייך. השתייך ל"חוג ידידיו של הימלר"; אולי לא היה חבר במפלגה הנאצית באופן רשמי - מה שיכול להסביר את המונח "קואליציה". לעומת זאת הפסוק הבא מצביע על כך, כי נפתלי מתכוון להתלכדות פנימית בתוך המפלגה הנאצית, נגד אגפה "השמאלי" (שטראסר) ונגד הס.א. בפיקודו של רוים (שאמנם חוסלה כעבור שנה ב"ליל הסכינים הארוכים" - 30 ביוני 1934).

10. הכוונה, כנראה, לוועידה הכלכלית הבינלאומית, שהתכנסה בלונדון ב־12.6. היא תוכננה מראש כהמשך לוועידת לוזאן בדבר פיצויי המלחמה (16.6־9.7, 1932) ועסקה בייצוב המטבע. בפועל אף סיכמו שם הצעת החלטה, אך זו נכשלה בעקבות שדר של נשיא ארה"ב, פ.ד. רוזוולט אשר דחה את תוכנית הייצוב (3.7). רשמית ננעלה הוועידה רק ב־27.7.

11. Vorwarts ("קדימה") - בטאונה הארצי הרשמי של הס.פ.ד. מרכז המפלגה הגולה חידשה אותו בשם "הפורוורטס החדש".

12. הכוונה כנראה להרצאה של באואר ה"אסטרטגיה והטאקטיקה של תנועת הפועלים הבינלאומית" שנשא בוועידה החמישית של האינטרנציונל השני בפאריס (21-26.8.1933). אוטו באואר (1881-1938), היה מנהיג ותיאורטיקן מרכזי של הסוציאלדמוקרטים האוסטרים. בסוף מלחמת העולם הראשונה כיהן כשר החוץ. ב־1934 יצא לגלות עקב דיכוי הסוציאליסטים בוינה ע"י ממשלת דולפוס.

של גרמניה ושלטון זרים בה... אם האינטרנציונל יחדל להיות כוח־שלום, אם יעיק למלחמה נגד גרמניה או יתמוך בניהולה, הרי הוא ידחק ללא ספק חלקים גדולים של העם הגרמני אל זרועותיו של היטלר, בדיוק כמו שהאינ־טרוונציה של בנות־הברית ברוסיה דחפה את המוני העם הרוסי אל זרועות הבולשביזם. אם תבוא המלחמה נגד גרמניה הפשיסטית, תוכל לבוא רק נגד רצוננו, נגד התנגדותנו, נגד מחאתנו הנמרצת".

תורגם מכתבי באואר, מהדורת עבודה (גרמנית) וינה 1975-1980, כרך 9, עמ' 333.

13. פרידריך שטמפפר, (1874־1957) עורך לשעבר של ה"פורוורטס", ממוצא יהודי.

14. אולנהאואר, אריך (1901-1963); מאז 1920 מזכיר הלשכה המרכזית של איגוד החטיבות הצעירות בברלין. בשנים 1928-1933 יו"ר החטיבה הצעירה של הס.פ.ד. נבחר ב־26.4.1933 לחבר בלשכת

המפלגה. אחרי שובו מן הגולה היה סגן יו"ר (1946־1952), מאז 1952 ועד מותו יו"ר הס.פ.ד.

15. בתקופה זו כבר היה נפתלי פעיל בשטח העיתונות ובעל סיכויים לקבל עבודה בטכניון בחיפה ובמכון למחקר כלכלי בירושלים.

16. בפועל לא קמה קבוצת מהגרים סוציאל־דמוקרטיים בארץ־ישראל. נפתלי עצמו הצטרף למפא"י ולהסתדרות ב־1933, זמן קצר לאחר עלייתו. ב־1936 קם "חוג ארלוזורוב" לבירורים רעיוניים של דוברי גרמנית, שגם פ. נפתלי השתייך אליו.

17. איזה - בתו של נפתלי (נולדה ב־1920), אז מרי לואיזה, היום מרים ברק, ירושלים.

18. יש להניח כי כאן מתכוונים אל ישיבת הסיעה מן ה־17.5־16, שאכן, הביאה ל"הצבעת רוב בעד היטלר". ישיבת הסיעה מה־10.6, וכן הישיבה הארצית מה־19.6 עסקו במחלוקת ברלין נגד פראג. הפרוטוקולים שראו אור אינם כוללים הערות אנטישמיות.

19. ארנולד צווייג (1887–1968) - סופר; היגר ב־1933 לארץ־ישראל (חיפה); חזר לברלין (מזרחית) ב־1948; בעל פרס לנין לשלום ב־1958. ב־1967, אחרי מלחמת ששת הימים, סירב לחתום על הצבעת גינוי נגד ישראל.

20. בשיחה עם המלבה"ד ב־1978 אמר ד"ר שטאודינגר: "ההפרדה בין יהודים ללא־יהודים בפקידות הפרוסית, בחוגי האינ־טלקטואלים ובחוגי הס.פ.ד. (...) לא נודעה לה בימים ההם חשיבות עקרונית. אני לא ידעתי, מי מבין עובדי המיניסטריון שלי הוא יהודי. רק עם התפרצותו של הגל הנאצי אמרו לי פקידים: "סבתא שלי היא יהודיה". ואילו אני השבתי: "מה זה בכלל?" אשתי הראשונה היתה יהודיה, ידידי הקרובים ביותר - אדולף לויבה, אמיל לדרר, האנס שאפר - כולם יהודים". ב־1930 היה שטאוגינגר חבר ב"ועידת אבג", שבה פעלו במשותף נציגים קאתולים, פרוגרסיביים וסוציאל־דמוקרטים יחד עם אנשי "ההסתדרות המרכזית של אזרחי גרמניה בעלי האמונה היהודית" ("צנטראלפריין"). באחת הישיבות האחרונות דרש ש. בתוקף מיו"ר הועידה, עמיתו ד"ר אבג, שיפעל ביתר מרץ להשגת משאבים ונקיטת צעדים נגד הסכנה הגוברת. גם בגלותו בארה"ב קיים שטאודינגר קשרים טובים עם חוגים סוציאליסטיים יהודים, במיוחד עם ה־Jewish labor Committee ארגון של מנהיגי האיגודים המקצועיים שפעל נגד הפשיזם.

21. כבר ב־1933 פרסם נפתלי מאמרים ב"דבר", בבטאון הקואופראציה "המשק השיתופי" ובבטאון מפא"י "הפועל הצעיר". נוסף על כך פעל בהסתדרות כמומחה לכלכלה.

22. הכוונה כנראה למכון למחקר כלכלי של הסוכנות היהודית, אשר היה אז בשלבי התארגנות. ב־4.8.1935 שלח נפתלי אל יו"ר מחלקת ההתישבות, ארתור רופין, "תזכיר אודות ארגונו מחדש של מנגנון האינפורמאציה הכלכלית של הסוכנות היהודית". תפקיד מנגנון המידע המתוכנן עולה מן ההתכתבות בין המדור הכלכלי של המשרד הארץ־ישראלי בברלין, לבין דוד הורוביץ (הסוכנות היהודית, ירושלים) (המשרד הא"י אל הורוביץ ב־27.11.1935; הורוביץ אל המשרד הא"י ב־10.12.1935 על־פי הארכיון הציוני המרכזי, תיק S55/234). רשמית נפתח המכון רק בסוף 1935.

23. התקציב להעסקתו של נפתלי בטכניון בחיפה הובטח רק על־ידי מאמציו של קפלנסקי באוגוסט 1934. התכתבותו של קפלנסקי עם הוועד הפועל הציוני, אוגוסט 1933 - ספטמבר 1934. הארכיון הציוני המרכזי, תיק 57/766.

24. בפועל היה נפתלי הסוציאל־דמוקרט היחיד שהגיעה לעמדה בכירה במפא"י. הרמאן באדט (Hemann Badt)(1887־1946), לפנים מנכ"ל במשרד הפנים בפרוסיה, עסק בארץ בעיקר בכלכלה. הילדה אופנהיימר (Hilde Oppenheimer) מקודם ראש מחלקה במשרד הפנים של פרוסיה, מצאה עבודה במכון המחקר הכלכלי של הסוכנות היהודית. אולי חשב נפתלי גם על ידידו אלפרד ברגר (1890־1940) שבברלין היה סוציאל־דמוקרט פעיל וגם ציוני כמוהו. בהספד עליו כתב נפתלי, כי המפלגה לא השכילה לנצל כוחות פוליטיים חשובים אלה כפי יכולתם. (פ. נפתלי, "אלפרד ברגר", ב"הפועל הצעיר", 26.1.1940, ע"22־21). חברו הקרוב ומי שקדם לו כעורכו הכלכלי של ה"פראנקפורטר צייטונג", ארנסט קאהן (1884־1959), עלה לארץ־ישראל רק ב־1935; קורט מנדלסון (1902־1973), מקודם חברו לעבודה במשרד המחקר בברלין, הגיע רק ב־1938 דרך הולנד.

dissent

תומאס א. וויסקופף

כיצד להיחלץ ממשבר כלכלי

"ריגנומיקה" – האמנם היא מצליחה?

בחודשים האחרונים הרבינו לשמוע על התאוששותה של הכלכלה האמריקנית, שציפו לה זה מזמן. אחרי ארבע שנות קיפאון למעשה, חדשות הכלכלה המגיעות מוואשינגטון מאז האביב מעודדות בהחלט. תוך ציפיה לשיפור כלשהו במשק החל שוק המניות גואה כבר בסוף הקיץ האחרון; אך רק השנה הופיעו נתונים כלכליים אמינים המצביעים לראשונה על מגמה של עליה. התפוקה התעשייתית החלה לעלות; התרבו התחלות הבניה למגורים; חלה האטה בהגשת תביעות חדשות לדמי אבטלה; עם שובם לעבודה של חלק ממיליוני המובטלים, החל שיעור האבטלה הכולל לרדת סוף־סוף מ־10.8% – השיא מאז מלחמת העולם השנייה, שהושג בדצמבר 1982.

אחת הסיבות העיקריות לחגיגה בוואשינגטון היתה העדות לצמיחה

הערות אלו מבוססות על עבודתי המשותפת עם סמואל באולז (Samuel Bawles) ודוד מ. גורדון; הספר שלנו
Beyond The Waste Land: A Democratic Alternative To Economic Decline
הוצא לאור ביוני 1983 על־ידי
Anchor Press/Doubleday

מתוך Dissent, מוצא־לאור על־ידי המוסד לחשיבה חברתית בלתי־תלויה, ניו־יורק, אוקטובר 1983.

ריאלית של התל"ג (בניכוי האינפלציה), שהוא המדד הכולל ביותר לסך תפוקתו של המשק. מרמתו הנמוכה ביותר ברבע האחרון של 1982, עלה התל"ג הריאלי עד לרבע הראשון של 1983 עליה שנתית מתונה של 2.6%, וקפץ לשיעור עליה שנתי של 9.2% ברבע השני של אותה השנה. על יסוד חדשות מעודדות אלו תיקנו והעלו כלכלני הממשלה את תחזית התל"ג ל־1983, והודיעו שהמשק האמריקני נמצא בדרכו חזרה לרפואה שלמה.

מעודד עוד יותר עבור ממשל רייגן היתה ירידת שיעור האבטלה הכולל לרמה של ספרה אחת. ה"רייגנומיקה" (ה"אקונומיקה"־כלכלה של רייגן) – כאשר הוענק לה הזמן הדרוש להתגבר על ירושת העשורים של הפקרות בוואשינגטון – התחילה לבסוף למלא אחר הבטחותיה. מועצת היועצים הכלכליים חזתה עליה יציבה בתפוקה, ירידה יציבה באבטלה ומחירים יציבים פחות או יותר עד סוף 1988 (לא במקרה סיומה של קאדנציה שניה אפשרית של ממשל רייגן).

נוכח מתקפה זו של אותות הבראה וטפיחה עצמית על השכם – מה יכולים מבקרי הרייגנומיקה לומר? היתכן שהאידיאולוגים הימניים צדקו מלכת־

חילה – אם לא בענינים שבלב, לפחות ביחס לתפקודו של משק קפיטליסטי? אכן, אפשר להצביע על המחיר האנושי ששילמה איסטרטגיית ההבראה של רייגן. בשום אופן, אין בעלית התל״ג החזויה לשנים הבאות פיצוי על ההפ־סדים העצומים בתעסוקה ובתפוקה בשלוש שנות ״הידוק החגורה״, שנכפה על־ידי הנשיא ובכיר פעיליו הכלכליים, פאול וולקר, מהבנק המרכזי של ארה״ב. יתרה מזו: טובת ההנאה מעלית התל״ג – יהיה היקפה כאשר יהיה – תזרום בשפע רב יותר לעשירים מאשר לעניים; רבים מאלה ״מתוכננים״ (אפילו על־ידי הממשל) להישאר מובטלים למשך שנים רבות. עניים ובעלי הכנסה בינונית ימשיכו לסבול מקיצוצים בתקציבי ממשלה חיוניים, שאמורים לשפר את הבריאות, החינוך, המגורים ואיכות הסביבה. כן ייבלע חלק ניכר מתפוקתו העולה של המשק על־ידי המכונה הצבאית האמריקנית העולה כפורחת.

כל זה נכון. יש לחזור ולשנן, פן ישכח מישהו, איזה סוג של משק לאומי מנסה ממשל רייגן לכונן. אולם אין להכחיש, שאנו, המבקרים, נימצא בעמדה פגיעה – אף כי מוסרית – אם יהיה עלינו להודות כי מדיניות רייגן הצליחה במושגיה היא. אם המשק האמריקני באמת ימריא אל גיאות מתמשכת – שניתנה להשוואה, למשל, לגיאות של קנדי/ג'ונסון בשנות ה־60 – הרי שרווחתם הכלכלית של אמריקנים רבים תשתפר, ללא ספק, ומדיניות כלכלית ימנית תמצא תמיכה רבה בקהל הבוחרים. ללא כשלון חמור בתחומי מדיניות אחרים (אפשרות שבהחלט קיימת), יהיו לרייגן סיכויים טובים מאד להיבחר שנית; במקרה זה הוא יימצא, כמו מרגרט תאצ'ר, בעמדת כוח איתנה בהרבה מזו הנוכחית, כדי לעצב מחדש את מסגרת הכלכלה והחברה.

בחינת העדות לחידוש הצמיחה

אך האמנם כך יתפתחו הדברים? הסתכלות קרובה יותר בראיות של ״המהפך״ שחל לאחרונה במשק מעלה ספק רציני בממשות התסריט. נכון, ישנה מגמת עליה במשק; אולם אחרי תקופת קיפאון כה ארוכה, היה זה מפתיע יותר אלמלא נראו סימני התאוששות. מאז 1948 עמד המשק האמריקני בשש תקופות מיתון, ויצא מכל אחת מהן כשהוא מתאושש והולך. (אני מוציא מכלל זה את ה״מיני״־התאוששות הכו־שלת ב־1981, שנדחקה אל בין שני פרקי מיתון במשך ארבע השנים האחרונות של קיפאון כולל). כדי להציב את המהפך הנוכחי בפרספקטיבה הולמת, עלינו להשוותו להתנהגות המשק בשלבים התואמים במהפכים הקודמים.

השוואה כזאת מניבה את התוצאות המעניינות הבאות:

- שיעור צמיחתו (השנתית) של התל״ג הריאלי בשני הרבעים הראשונים של המהפך הנוכחי היה 5.6%; שיעור הצמיחה הממוצע המקביל בששת המה־פכים הקודמים היה 8.5%.
- שיעור הצמיחה בתפוקת עסקים לא־חקלאיים ברבע הראשון של המהפך הנוכחי היה 4.8% (המספרים ביחס לרבע השני לא היו זמינים בשעת הכתיבה). הממוצע המקביל בששת המה־פכים הקודמים היה 9.1%.
- הירידה באחוזי האבטלה בששת החודשים מאז השיא המחזורי היה 0.8% (מ־10.8%); הממוצע המקביל בששת המהפכים הקודמים היה 1.2% (מממוצע נמוך בהרבה של 7.3%).

ממספרים אלה מתברר, כי שינוי הכיוון הנוכחי במגמות המשק הוא חלש יחסית. שיעור הצמיחה של 5.6% בתל״ג הריאלי במשך שני הרבעים הראשונים היה אף נמוך מהשיעור המקביל (6.1%) במשך ה״מיני״־התאוששות שנכשלה ב־1981. שיעור הצמיחה החזוי לתל״ג הריאלי במשך שנה שלמה של התאוש־שות ב־1983, 5.5%, נמוך משמעותית מהממוצע של 7.9% בשש תקופות ההתאוששות הקודמות.

מספרים אלה מטילים ספק ביציבותו של המהפך הנוכחי, למרות כל האופטי־מיזם בוואשינגטון. הראיות משמעותיות במיוחד לאור העובדה שלאחר תקופת קיפאון כה ארוכה אפשר היה לצפות להתאוששות חזקה מאוד, מן הרגע שבו שינה המשק את הכיוון. לעומת זאת אנו עדים לשיפור איטי למדי במצב הכלכלי הכולל – כה איטי, שאף חזאיי הממשל עצמם אינם מצפים לכך ששיעור האבטלה יירד לנקודת השפל המחזורית הקודמת – 5.8% ב־1979 – עד סוף 1988!

חולשות מבניות שקיומן נמשך

משמעותיים יותר מאיטיות מגמת ההתאוששות הם כמה סימנים חשובים של חולשה בסיסית. ראשית כל, לפי התחזית **יצטמצם** שיעור ההשקעה במפעלים חדשים ובציוד (במונחים ריאליים), שהוא גורם מכריע בצמיחה כלכלית ארוכת־טווח – ב־3.1% מ־1982 ל־1983, לאחר שירד ב־5.5% מ־1981 ל־1982. הפחתות המיסים האדירות של ממשל רייגן (שנתלוותה להן מערכת פרסום שלמה), שמטרתן המוצהרת היתה העברת משאבים לידי אלה שיחסכו וישקיעו, הניבה עד כה רק יבול פוחת והולך של התהוות הון חדש!

סימן שני לחולשה בסיסית: שער הריבית נשאר גבוה יחסית, למרות שיעור כה נמוך של ניצול משאבי הייצור הכוללים של המשק, שבעבר היה גורם לנפילה חדה בשער הריבית. הריבית הריאלית לטווח ארוך (הנמדדת על־פי שיעור הריבית המועדפת שנוטלים הבנקים על הלוואות לתאגידים, מותאם לשיעור האינפלציה, כדי לשקף בצורה נכונה את עלות ההלוואות), עמדה כל השנה על קרוב ל־6%, ואין כמעט סימנים לירידה. להשוואה: שיעור ריאלי זה נע סביב 2% (ואף פעם לא הגיע ל־4%) מסוף מלחמת העולם השניה עד 1979 – כאשר פול וולקר "הוריד" על ארה"ב את מדיניות צמצום האשראי של הבנק המרכזי. כך גם נגרם נזק רב לתעשיות – כמו תעשיית המכוניות והבניה למגורים – שבהן יש הכרח לממן חלק ניכר מהביקוש באמצעות הלוואות.

העובדה ששיעורי הריבית לטווח ארוך לא ירדו קשורה בסימן אחר לחולשה בסיסית במשק האמריקני – גרעונות התקציב הפדראלי, התלויים ועומדים משנה לשנה. תודות להפחתת המיסים הנדיבה (לאמידים) של ממשל רייגן, והיעדר קיצוצים תואמים בכלל הוצאות הממשל הפדראלי, הפכו גרעו־נות־שיא שנתיים לתופעה שגרתית. כשלעצמו, אין בכך כדי להדאיג; כאשר המשק פועל ברמה נמוכה, כרמתו הנוכחית, ממלא הגרעון תפקיד חיובי על־פי תורת קיינס. (ובאמת, במידה שאנו עדים עתה להתאוששות של ממש, הרי שבחלקה הגדול היא תוצאה של יישום – שרייגן אינו מודה בו – של "הקיינסיאניזם הצבאי" הישן־נושן). ברם, ברגע שהמשק שב ו"מתחמם", הופכים הגרעונות לבעיה ראשית (וכיום מכירים בכך חוגים רחבים), הואיל והממשלה נאלצת למשוך הלוואות גדולות, ומשיכה זו מתחרה בתביעות אחרות מהמשק – במיוחד תביעות של משקיעים וצרכנים בסקטור הפרטי. התוצאה הטבעית היא עליה מחודשת באינפלציה; הציפיה ללחצים אינפל־ציוניים אלה היא השומרת על שיעור ריבית ארוכת־טווח כה גבוה.

אפשר לסכם את חולשתו המבנית הנמשכת של המשק האמריקני בדרך הטובה ביותר באמצעות מה שמכונה "עקומת־פיליפס"; אי־יציבותה של עקומה זו מאז שנות ה־60 המאוחרות רובצת על נשמתם של המקרו־הכלכלנים האדוקים, ובו בזמן מצביעה באורח משכנע על החולי ההולך ומעמיק בכלכלת ארה"ב. עקומת פיליפס משר־טטת את שיעור האינפלציה ביחס לשיעור האבטלה. השיפוע היורד שלה מצביע על היחס ההפוך האופייני לשני אינדיקאטורים אלה: עליה באבטלה כרוכה בירידה באינפלציה, ולהיפך.

משנות ה־50 המוקדמות עד שנות ה־60 המאוחרות היה היחס על־פי עקומת־פיליפס יציב למדי במשק האמריקני. בשנים 1954־68 התנדנד שיעור האבטלה בין 3%–7%, והאינפלציה נעה בכיוון הפוך, בין 5%–10%. זה היה יחס נסבל למדי; שיעור אבטלה נמוך הושג ללא אינפלציה רבה. אולם עם המיתון של 1969־70 וההתאוששות שבאה בעקבותיו ב־1973 החלה עקומת־פיליס להתעוות ולהידחף החוצה. בפרק זמן זה נשאר אמנם היחס בין אבטלה לאינפלציה הפוך, כמו תמיד, אך שיעור האינפלציה הממוצע היה בכ־4% גבוה יותר לגבי כל שיעור אבטלה נתון. תמונה זו מצביעה על ״סטגפלציה״ חריפה: אף בשיעור אבטלה גבוה של 7%, והרבה כושר ייצור בלתי־מנוצל, יצד המשק האמריקני עדיין אינפלציה של כ־8%; כל מאמץ להוריד את שיעור האבטלה בהרבה מתחת ל־7% היה יוצר אינפלציה של שתי ספרות.

כך נראתה הכלכלה הצולעת שרייגן ביקש (תוך סיוע גורלי של פול וולקר מהבנק המרכזי) לרפא באמצעות ״טיפולים״ שונים בתחום כלכלת־ההיצע והמדיניות המוניטארית. בהאריכם את המיתון של 1979־80 עד כדי ארבע שנות קיפאון לא היתה כוונתם רק להגיע לשיעור אינפלציה נמוך יותר על חשבון שיעור אבטלה גבוה עוד יותר. מה שרצו באמת היה להסיט את כל עקומת־פיליפס פנימה – תוך אמונה שפרק זמן ממושך של הגבלת אשראי חריפה ופעילות כלכלית מועטת יניחו את היסוד להתאוששות ללא אינפלציה.

סקירה קצרה זו של החולשות המבנית במשק האמריקני מעלה על הדעת, שאותן בעיות שהחלו להציק למשק בשנות ה־60 המאוחרות עדיין שרירות וקיימות. אחת מן השתיים: או שההתאוששות הנוכחית תישאר חלשה ולא תביא השיגים בחזית האבטלה – או שהיא תאסוף תאוצה ותפעיל מחדש את סוג הלחצים האינפלציוניים שאפיינו את שנות ה־70. לחצים מעין אלה שוב ימשכו את קובעי המדיניות הממשלתית למלחמה באינפלציה באמצעות אבטלה גוברת – ונמצא את עצמנו עוד הפעם לכודים במעגל הקסמים של קיפאון/איפלציה וחוזר חלילה.

מה ניתן לעשות

המפתח לפריצה במעגל הקסמים של קיפאון/אינפלציה, שנגזר ממצבה הנוכחי של עקומת־פיליפס, הוא בעידוד צמיחה מהירה יותר של פריון הייצור (תפוקה לשעת עבודה). אין זה מקרה שהסטיות הפונות החוצה בעקומת־פיליפס מאז שנות ה־60 המאוחרות, הופיעו בדייקנות בו־זמנית עם האטה בצמיחת הפריון בעסקים הלא־חקלאיים בכלכלת ארה״ב: משיעור שנתי של 2.6% בין 1948 ל־1966, ל־2.1%, ל־0.7%, ו־0.2% בפרקי הזמן של 1966־73, 1973־79, ו־1979־82. צמיחה מהירה בפריון מאפשרת למשק להתמודד עם עליית הביקושים לתפוקה, המתלווים למשטר של תעסוקה מירבית, בלי לפתח לחצים אינפלציוניים, שהם אופייניים לעודף ביקושים ביחס לתפוקה הזמינה.

חשיבותה של צמיחת פריון מהירה למשק קפיטליסטי לא נעלמה מעיני הכלכלנים של ממשל רייגן. הם ניסו להצדיק את מדיניות הטיית המשאבים מהעניים לעשירים בטענה, שבדרך זו יעלה אחוז ההשקעה לעומת הצריכה, וההשקעה תאיץ את הצמחיה. אכן, השקעות הן אחד האמצעים המכריעים לעידוד צמיחת הפריון (אף כי בשום אופן לא האמצעי היחיד).

בעיתה של הגישה הרייגנומית להגברת ההשקעות איננה כרוכה רק באי־הצדק שבה, אלא בכך שהיא משיגה תוצאות הפוכות. בשנים 1979־82, וולקר, ומאוחר יותר רייגן, לחמו באינפלציה תוך שאיפה לעצור את גידול השכר ולעודד רווחים באמצעות הגבלות מוניטאריות ושיעור אבטלה גבוה; כתוצאה מכך תיפקד המשק ברמה כה נמוכה של ניצול כושר הייצור הכולל, עד שמשקיעים בכוח לא ראו טעם בהגדלת

כושר הייצור שלהם על־ידי השקעת הון חדש. עתה, כאשר המשק שינה כיוון ושיעור ניצולו של כושר הייצור שוב עולה, יתחדש מן הסתם גם הדחף להשקיע. אולם אז תהיה למשקיעים בכוח בניה קשה – עלות גבוהה של הלוואות למטרות השקעה בגלל שיעורי הריבית הריאלית הגבוהים, ושסיבתה היא שהממשל חייב ללוות כספים לכיסוי גרעונותיו העצומים.

גרעונות אלה נובעים, מצד אחד, מנחרצותו של ממשל רייגן להעניק הפחתות מס מפליגות לעשירים, ומצד שני מההוצאות הצבאיות, בלי לקצץ בהוצאות אחרות במידה דומה כלשהי. התברר שקל יחסית לקצץ בתכניות רווחה לעניים, אך קיצוץ הוצאות הממשלה על תכניות אחרות (כגון בטחון סוציאלי) שמהן נהנים בעיקר בעלי ההכנסות הבינוניות ואף הגבוהות – זהו סיפור אחר לגמרי.

אם כן, כיצד אפשר לעודד את צמיחת הפריון? כדי שהתהוות הון חדש תוכל לתרום לתהליך, חיוני הוא למנוע מכספים מתאימים להשקעות לפנות למילוי דרישות אחרות, אשר תופענה עם "התחממות" מחודשת של המשק. במיוחד יהיה הכרח לצמצם את הגרעון הממשלתי צמצום דרסטי, על־מנת שלא יבלע חלק ניכר מן האשראי הזמין. יש שתי דרכים מבטיחות ליעד זה: ריסון ההוצאות הצבאיות וחידוש המיסים שממשל רייגן הסיר מכתפי האמידים.

הטבות במיסוי לעשירים ולתאגידי־הם תורמות אך מעט לעידוד ההשקעה, אם הממשלה נאלצת ללוות את אותו הכסף שהפסידה במיסים. אולם אם אפשר להימנע מגרעון תקציבי ושיעורי ריבית גבוהים בתקופה של צמיחה כלכלית, כי־אז עלות ההון היורדת והסיכויים לרווחים בעתיד יאזנו – ולמעלה מזה – השפעה שלילית אפשרית של מיסים מוגדלים על המשקיעים.

מקור שני – ואולי לא פחות חשוב לשיפור צמיחת הפריון בעתיד – ניתן למצוא בתחום יחסי העבודה ובארגון מקום העבודה. הולכות ומתרבות הראיות, שפריון המשק האמריקני מתעכב בגלל מבנה סמכותי שלא־לצורך של הארגון במקומות העבודה ובגלל מערכת יחסים שלילית בין ההנהלות לפועלים. ניסויים בדמוקרטיה רבה יותר במפעלים הוכיחו סיכויים גדולים – הן ביחס להגברת המוטיבציה אצל הפועלים והן ביחס לשיפור תפקוד המנהלים. יתרה מזו המבנה הארגוני של תאגיד המקובל היום מחייב את העסקתם של משגיחים במספר גדול, שאינם תורמים דבר לתפוקה; בדרכים חליפיות, שיתופיות יותר, להבטחת תפקודו התקין של מקום העבודה, אפשר היה להחליף את אלה בעובדי ייצור. יש, איפוא, סיבות טובות להאמין שמדיניות חדשה של "כלכלת ההיצע", כרוכה בעידוד של דמוקרטיה כלכלית במקום אי־שוויון כלכלי, תביא בטווח הארוך תשואה משמעותית בפריון הייצור.

בטווח הקצר אפשר להגיע להיש־גים בתפוקה ובצמיחת הפריון על־ידי זירוז ההתאוששות מעבר לצפוי או לרצוי בעיני ממשל רייגן. בהעלאת הפריון ללא הגדלת מספר המועסקים יהיה רק שיפור חלקי מאוד; כדי שהתועלת בצמיחת הפריון תתחלק על כל האוכלו־סיה, חיוני כי לצמיחה תתלווה התפשטות מהירה בתעסוקה. יתר על כן, ישנן ראיות, ששיעור עולה בניצול כושר הייצור מעודד את צמיחת הפריון. במקום לחכות בחיבוק ידיים לירידת האבטלה ל־6% ב־1988, דרושה מדיניות מקרו־כלכלית של יתר התפשטות, שתשאף להגיע לאותה המטרה תוך שנה או שנתיים. בטווח הארוך תאזן מדיניות מעין זו לחצים אינפלציוניים־בכוח על־ידי תרומה לזמינות של תפוקה שבכוחה לספק את הביקוש הגדל. אם בכל זאת יתפתחו לחצים אינפלציוניים לטווח הקצר, בטרם יתממש טווח הפריון המלא, אפשר וצריך להפעיל תכנית זמנית וסלקטיבית של פיקוח על

המחירים; תקלות ביעילות, שאולי תנבענה מתכנית כזאת, תהיינה בזבזניות הרבה פחות מההפסד בתפוקה המתלווה להתאוששות איטית מדי.

סיכויים ל־1984

ברור שהמלצות אלו וקווי־מדיניות מבטיחים נוספים, שיש בהן כדי להשלימן, לאו יאומצו על־ידי הממשל הנוכחי. למטרה זו הכרחי שרייגן (או יורשו בתור מועמד הרפובליקנים) יובס בבחירות לנשיאות ב־1984. ברור גם, כי לשאלת המשך ההתאוששות הנוכחית תהיה השפעה על הבחירות. עם מעט מזל יוכלו אולי כלכלני הממשל למתוח את חגיגת ההבראה הכלכלית לשנה נוספת. אולם באותה המידה אפשר שלעת זאת בעוד שנה לא תבשר הכלכלה טובות. במקרה זה יזכו הדמוקרטים ביתרון, כפי שזכו בבחירות לקונגרס ב־1982.

עם זאת, אל לנו לשכוח, שיציאת הרפובליקנים מוואשינגטון היא תנאי הכרחי, אך לא תנאי מספיק לאימוצה של איסטרטגיה כלכלית בריאה והומא־נית. הדמוקרטים הפגינו ב־1982 אי־יכולת בולטת לנסח ולהביע אלטרנטיבה כלכלית מבטיחה. אם לא יימצא להם העוז להסתכן פוליטית ולהעלות תכנית כלכלית חדשה לחלוטין ומתקדמת, תהיה לבחירות 1984 רק השפעה מועטה על עתיד כלכלתנו הדואבת.

פיטר וילנסקי

Politics

מעורבות ממשלתית ושוויון חברתי

עבודה זו באה לטעון: ראשית, שהתרחבות הממשל, כפי שנראתה ברוב הדמוקרטיות הקפיטליסטיות המתועשות, בייחוד מאז מלחמת העולם השניה, היוותה את המנגנון שבאמצעותו (בין היתר) שיפרו קבוצות רבות את מעמדן בחברה; כתוצאה מכך עלתה מידת השוויון בחלוקת העוצמה והמשאבים. שנית, מסיבות שונות, חלקן בולטות לעין וחלקן ברורות פחות, באה במספר ארצות דוברות אנגלית מכת־נגד למגמה זאת; קבוצות בעלות עוצמה או זכויות־יתר, שאבד להן מכוחן היחסי בתהליך האמור, פתחו במתקפת־

פיטר וילנסקי היה פרופסור למדעי המדינה בפרוייקט הצדק הסוציאלי של המכון למדעי החברה באוניברסיטה הלאומית של אוסטרליה. כעת הוא מכהן כשר לעניני חינוך ונוער.

מתוך POLITICS, כתב־עת של האיגוד למדעי המדינה, אוסטרליה, כרך 18, מס. 1 מאי 1983.
בגלל אורכו של המאמר המקורי, הוא מתפרסם כאן בקיצורים (בעיקר של חלקים רלוואנטיים במיוחד לאוסטרליה).

נגד, כשהן משתמשות **בתנועה למען מעורבות־ממשלתית־מעטה** בתור אחד מכלי נשקם הרעיוניים. נימוקיהם לא שכנעו מבחינה אמפירית. הקטנת המעורבות גרמה לא לצמצום של הפעלות הממשלתית, אלא לחלוקה מחדש – חלוקה רגרסיבית.

גידול המעורבות

המדינה הליברלית, בייחוד בראשית דרכה, שיקפה את התמורות החברתיות הקשורות בצמיחתו של הקפיטליזם וסיפקה להן את הגיבוי ההכרחי. בעוד שהמדינה ממשיכה לספק אותו גיבוי ציבורי להשקעה ולפעילות הכלכלית הפרטית, חלו שינויים באופי החברתי של הדמוקרטיות הקפיטאליסטיות; שינויים אלה גררו אחריהם תמורות הכרחיות להמשך קיומה וללגיטימציה של כלכלת השוק הליברלית, עד ששינו והרחיבו מאד את תפקידה של המדינה. עתה היא מספקת שרותים על בסיס מורחב בהרבה, ובמו־בנים רבים שוויוני יותר, ופעילותה משרתת את האינטרסים של קבוצות ומגזרים רבים הרבה יותר בחברה.

בראשיתו עיצב הממשל במדינה הליברלית את המסגרות המשפטיות והמוסדיות וסיפק את השרותים לצמיחת המשק הפרטי במערכת של כלכלת שוק. בתקופה זאת פורטו החוקים הבסיסיים, המתייחסים לקנין הפרטי באמצעי הייצור, לשוק העבודה, וליחסי אדון/משרת במקום העבודה החרושתי. חלק מהשינויים הקשורים בתיעוש יכלו להתקיים רק על־ידי השימוש בכוח על־ידי המדינה עצמה או בתמיכתה. בו־זמנית סיפקה המדינה את התשתית שההון הפרטי נשען עליה.

האידיאולוגיה של בחירה אישית, שמערכת השוק נסמכה עליה, תבעה את החלתן של החרויות האישיות – שהיו תחילה מוגבלות למעטים בלבד – על כל האזרחים, עד שבסופו־של־דבר הוענקה זכות־הבחירה הכלכלית. התפתחות זו שינתה בהדרגה את מבנה ההתחרות הפוליטית. נפתחה הדרך הפוליטית לבני־אדם להתארגן ולהיאבק על מקומם במערך־העוצמה; אף שהעוצמה הכלכלית נמנעה מהם, הם יכלו להיאבק על חלוקתן־מחדש של טובות־ההנאה הכלכלית ועל שינוי בפעילות הממשל כדי לשרת את האינטרסים שלהם. הקפיטליזם עצמו ערער כבר קודם־לכן את האמונה המקובלת בנצחיותם של הסדר הקיים ושל מקומו של כל פרט בתוכו; עתה נהרסה והלכה ההפרדה בין התחום הפוליטי לבין התחום הכלכלי, ובני־אדם התחילו להאמין, שהממשל יכול וצריך לשנות את המצבים הנגרמים על־ידי כוחות השוק.

התרחבותה של המדינה והשינויים באופי פעילותה הגיעו לקצב הגדול ביותר בתקופה שלאחר מלחמת העולם השניה; הדמוקרטיה נעשתה אפקטיבית יותר, משום שלזכות הבחירה הכללית נתווספו עתה לראשונה השכלה תיכונית כמעט כללית, הכנסה גבוהה יותר, ושעות פנאי די הצורך כדי להתארגן. האיגוד המקצועי וארגוני עובדים כבר השכילו ברוב הארצות לאגור עוצמה פוליטית כדי לאלץ את המדינה להגן על זכות הפועלים להתארגן ולאכוף חוקים בדבר גיל המינימום של עובד, שעות העבודה ותנאיה; בארצות אחדות כוננה גם מסגרת ליחסים תעשייתיים, שנחשבה שוויונית יותר. גם קבוצות אחרות, שזה־עתה התארגנו, למדו לנצל את ההליכים הדמו־קרטיים למאבק על מה שנראה להם כזכותם, ולהכוונת פעילות המדינה לתחומים חשובים להם. ארגוני נשים, אנשי איכות־הסביבה, צרכנים, קבוצות אתניות ומקומיות מכל הסוגים – כולם כאחד החלו להשתמש בממשל לקידום מעמדם.

למעשים אלה נודעה חשיבות יסודית: אמצעי־התקשורת מודדים, בדרך כלל, את העוצמה בחברה ביכולתה של קבוצה זו או אחרת לנצח במאבק מסויים העומד על סדר־היום הפוליטי. אולם שאלה חשובה בהרבה היא, כיצד נקבע סדר־היום הפוליטי – מה

הם הכוחות בחברה הקובעים איזו בעיה נחשבת נושא לדיון ציבורי. אותה השפעה מוסווית לקבוע את סדר־היום הפוליטי היא אולי הדרך החשובה ביותר לבעלי העוצמה כדי לשמור עליה. ניתן לטעון, שעוצמה מופעלת בצורה המשמעותית ביותר, כאשר המגינים על הסטטוס־קוו מקדישים את מרצם כדי ״ליצור או לחזק ערכים חברתיים ונוהלים ארגוניים, המגבילים את היקף התהליך הפוליטי לדיון ציבורי בנושאים תמימים יחסית״. (Bachrach and Baratz ,1970:7) על־כן נאלצו ההתארגנויות החדשות, ראשית כל, להעלות לסדר־היום את הסעיפים שהיו חשובים בעיניהם. אחרי־כן התנהלו המאבקים על התפקיד, שהממשל חייב למלא בשינוי המצב הקיים, בכיוון הרצוי למשתתפים החדשים בתהליך הפוליטי. אבן יסוד באיסטרטגיה של תנועת המעורבות־הממשלתית־המעטה היא סילוק סעיפים אחדים מסוג זה מסדר־היום הפוליטי.

ההתרחבות של הפעילות הממשלתית והשינויים שחלו בה בשנים שלאחר המלחמה, היו ניכרים. מדידת שינויים אלה אינה קלה, שכן השפעתן של פעולות או דרכי־התערבות מסויימות – כגון הסדרי תחרות או הגבהת חומות מכס – היא ניכרת, אף כי הן כרוכות רק במעט הוצאות או הקצאת כוח אדם. כדי למדוד את התרחבות הפעילות הממשלתית נצטרך איפוא, להסתפק בנתונים על ההוצאות ועל מספר המועסקים, תוך ידיעה שאין באלה אלא רמז להתפתחות האמיתית. ההוצאה הציבורית כאחוז מן התל״ג עלתה בארצות הקפיטליסטיות המתועשות בממוצע מ־28.5% ב־57־1955, ל־34.5% ב־69־1967, ול־41.4% ב־76־1974. מכלל הוצאות הממשלות בארצות אלו (OECD) רק הוצאות הבטחון ירדו מ־4% ל־2.7%. הגידול המהיר ביותר חל בתחומי הבריאות, החינוך והרווחה: אלה גדלו מראשית שנות ה־60 עד לאמצע העשור מ־13.2% עד 18.8%. במונחים של סיווג כלכלי היוו תשלומי ההעברה את המרכיב הגדול ביותר בעליה הכוללת של 12% בממוצע של ארצות אלה.

אין נתונים השוואתיים על מספר המועסקים בכלל המגזר הציבורי בארצות ה־או.אי.סי.די., אולם אם נקח את המגזר הציבורי ״הסדיר״ בלבד, הרי שחלקו הממוצע הבלתי־משוקלל (מאותן הארצות שבהן היו נתונים זמינים בני־השוואה) עלה מ־11.6% מכלל המועסקים ב־1960 לכמעט 18% ב־1978. בארצות מסויימות קיימים נתונים לגבי כלל המועסקים במגזר הציבורי כאחוז מכוח העבודה הזמין. במשך חצי יובל שנים, מ־1951 עד 77־1976, חל גידול מ־16.4% ל־18.1% בארה״ב, מ־26.4% ל־30.2% בבריטניה, ומ־21% ל־32.3% בשוודיה. (Rose 1980:73-75); באוסטרליה מ־19.1% ל־21.6% (Butlin et. al, ,1980:42). אותם שינויים קטנים יחסית היסוו תזוזה רבתי בתפקודם של המועסקים במגזר הציבורי,כאשר מספרם בכוחות הבטחון (ובבריטניה גם בתעשיות המולאמות) ירד במספרים מוחלטים, ואילו מספרם בתחומים אחרים עלה בשיעורים שונים. לפיכך גדל חלקם של המועסקים הציבוריים בחינוך, בבריאות ובשרותי רווחה מ־5.6% ל־12.4% בבריטניה, מ־3% ל־8.9% בארה״ב, ומ־9.6% ל־15% בשוודיה (Rose ,1980:15). כך ״למעלה ממחצית המועסקים בשרות הציבורי מספקים הטבות סוציאליות לאזרחים פרטיים, הטבות המתקבלות כמובנות מאליהן, עד שרופאים, אחיות ומורים המספקים אותן, אינם נחשבים ל״פקידים ממשלתיים׳ או ל״בירוקרטים״. (Rose ,1980:18).

כמובן, כל אותה התרחבות והכוונה־מחדש של פעילות הממשל לא זרמה רק אל העניים יחסית וחסרי העוצמה הפוליטית; הטבות רבות הגיעו גם לידי אנשי עסקים ובעלי הכנסות גבוהות יותר; אכן, לא היו אלה העניים אלא דווקא העשירים, שידעו לנצל רבים מהשרותים המסופקים לכל, שכן בידיהם היו גם הפנאי, גם ההתמצאות וגם משאבים אחרים, שאפשרו להם ניצול זה (Le Grand, 1980). אף על פי כן, הנתונים מוכיחים, שההבדלים בשימוש אינם עומדים ביחס ישיר להבדלים ברמת ההכנסה (Stephens, 1979). לצמיחת השרותים הממשלתיים היתה, בסופו של דבר, השפעה

שוויונית כוללת; הוא סיפק לאזרחים פחות מסודרים "רצפה" של שרותים חיוניים והזדמנויות, שלא היו קיימים קודם לכן. נוסף לכך, גם לתשלומי ההעברה היתה, כמובן, השפעה משמעותית על חלוקה־מחדש של משאבים. עבודותיהם של חוקרים בארצות שוק מתועשות שונות העלו את המסקנה, שהשפעת החלוקה־מחדש היתה גדולה ביותר, כאשר רמת ההוצאה הציבורית היתה גבוהה והמיסים היו פרוגרסיביים ושמצב זה קיים בארצות שבהן תנועת העבודה מאורגנת היטב ומפלגות סוציאליסטיות היו בשלטון במשך תקופות ממושכות (Stephens 1979 ,Bgoru 1979 ,Hewitt ,1977).

כמובן, אין למדוד את המגמה לעבר שוויוניות רבה יותר במונחים כלכליים בלבד. אותה תקופה גם הביאה, למשל, לשימוש בממשל כדי לצמצם מוקדי עוצמה מסורתיים של ההון: קביעת האזורים העירוניים ותקנות נגד זיהום הגבילו את יכולתם של יזמים לקבוע את מיקומה ואת אופיה של ההשקעה הפרטית; חוקים ופסקי־בוררות תעשייתיים צימצמו זכויות יתר של מנהלים; תקנות גיהות ובטיחות הטילו מגבלות על הפעילות התעשייתית; חוקים להגנת הדייר שינו את אופי החוזה בין בעל הבית לדייריו; חקיקה בשטח הצרכנות הסדירה את היחסים בין מוכר לקונה.

הסתעפות הממשל בלחץ הבוחרים הרחיבה, איפוא, את אפשרויות הבחירה לרוב בני־אדם; היא סיפקה להם השכלה, תחבורה ציבורית, מקומות לבילוי הפנאי, טיפול בריאותי יסודי וכו' – שרותים בכל התחומים שבהם מערכת השוק נכשלה. התרחבות הממשל היתה הכוח המכריע במאה האחרונה, שאיפשר את הרחבת החרות האישית של האדם הפשוט.

זאת, כמובן, תפישה שונה מאד מזו הליברלית, הרואה את המדינה כבורר חסר־ענין במדיניות ציבורית, ושונה מהשקפה מארכסיסטית אחת, הרואה אותה כפועלת רק למען האינטרסים של ההון. אף אין זאת אומרת, שפעולות הממשל יהיו תמיד נבונות או הוגנות; פעילות ממשלתית היא תוצאה של ניגודים ופשרות, אך במאבק זה מיוצגים עתה האינטרסים של אחוז גדול בהרבה מן האוכלוסיה. כן טוענים פיוון וקלווארד (Piven and Cloward, 1980: 118–19), בנתחם את עמדתה של ארה"ב.:

> **"התכניות החדשות... יצרו מערכת קשרים מסועפים וחדשים בין המדינה לבין ציבורים דמוקרטיים. מוסדות הביצוע, שגובשו לשם הפעלת תכניות הרווחה החדשות, השרותים והתקנות, מייצדים מערכת–קשרים ללא עם עולם העסקים, אלא עם המובטלים והעניים, הנשים והשחורים, הזקנים והנכים, האיגודים המקצועיים והארגונים לשימור הסביבה. באשר היא משתפת רבדים רחבים כל־כך של האוכלוסיה, המדינה עצמה הופכת לדמוקרטית יותר בחלק מתחומי פעילותה... הצדק העגום, שחולק על־ידי ייהוד הנעלמת" (של כוחות השוק) נסוג בפני מאבק על צדק ואי־צדק, המוענקים על־ידי המדינה".**

מכאן שארגונם של מגזרי חברה, שלא היו פעילים קודם לכן, מפעיל עתה לחצים ניכרים על המערכת הדמוקרטית ועל הפעילות הממשלתית – לחצים שהם חלק מן המחלוקת הנוכחית על תפקידיה של הממשלה. הניאו־שמרן האמריקני סמואל האנטינגטון (Samuel Huntington, 1976:36), בקוראו למיתון־יתר בדמוקרטיה על־ידי הפעלת ריסון עצמי, מעלה את הסברה כי "פעילותה התקינה של הדמוקרטיה בתור שיטה מדינית" טעונה מידת־מה של אדישות וחוסר־מעורבות של יחידים וקבוצות מסויימים. בעבר כללה כל דמוקרטיה ציבור־שוליים. "שוליות זו, שהיא בלתי־דמוקרטית מטבעה, היתה אחד הגורמים שאפשרו לדמוקרטיה לתפקד ביעילות". לכן יש הטוענים שהדמוקרטיה המודרנית "לא ניתנת לשליטה" בגלל מעורבותן בתהליך הפוליטי של קבוצות שוליות לשעבר, ובגלל תביעות מתחרות ובלתי־מתיישבות אלו עם אלו מן הממשל וממשאבי החברה, הנובעות מכך. אבל אפשר גם לטעון כי, האשליה שהממשל היה בעבר אפקטיבי יותר נובעת מן העובדה שהוא היה מסוגל להיענות לתביעות

החזקים והמאורגנים, ללא מחאות רבות מצד שאר האוכלוסיה; מצב זה הוא שיצר אצל פרשנים מאותן קבוצות שליטות את הרושם, שהממשל אמנם פעל ביעילות וללא תקלות.

תגובת הנגד

השינויים בפעילות הממשל, שגרמו לחלוקה־מחדש של המשאבים ולהגבלת זכויות־היתר של ההון, נתקלו, כמובן, בהתנגדות של מי שהיה לו אינטרס במצב החברתי הקיים; אבל בדרך כלל השלימו עם השינויים בסופו־של־דבר - גם מפני שנראו להם כוויתור הכרחי למען שימורו של המבנה הסוציאלי והכלכלי היסודי והלגיטימציה שלו (ולמען הישארותן של המפלגות השמרניות בשלטון), וגם מפני שהממשל המשיך בו־בזמן לספק הן את המסגרת ההכרחית ואת התשתית לצמיחת הקפיטליזם והן טובות־הנאה ישירות לאמידים יותר. תהליך זה הכאיב הרבה פחות בתקופה שלאחר המלחמה, משום שהממשלה יכלה לממן את הקצאת המשאבים החדשה מתוך הצמיחה הכלכלית.

לא ברור עד היכן היתה יכולה חלוקה־מחדש מעין זאת להתקדם, אילו המצב הכלכלי היה נשאר משגשג. יש סימנים, שטווח השינויים והחלוקה־מחדש, העולים בקנה אחד עם מערכת שוק, הוא מוגבל. כך, למשל, עקרון השוויון והחלוקה על־פי הצורך מערערים בטווח ארוך בהכרח את סולם הערכים הקפיטליסטי ומאיימים עליו. (Westergaard, 1978). ויתכן שחשוב יותר הוא, כי במערכת של יוזמה פרטית או בכל־כלה מעורבת, ההכרעה החיונית על גודלן, אופיין, כיוונן ומיקומן של ההשקעות (ועל כן על שלומה של החברה כולה), נשמרת בידי אנשי העסקים; מכאן שעליהם לשמור בידם גם מעמד מועדף ביחס לממשל. (Charles Lindbloom, 1977:172-5):

אבל מה שהביא במספר ארצות לסופו של אותו קונסנסוס שביר בענין פעילות הממשל וחלוקה־מחדש היתה מגמת הירידה הכלכלית המתפשטת של שנות ה־70. יש הרואים בגורמים הכלכליים המיוחדים בעקבות מלחמת וייטנאם ומשבר הנפט לאותה ירידה; אך יש גם הטוענים כי במוקדם או במאוחר היתה הכלכלה המערבית צפויה לקשיים, כתוצאה מן התהליכים הפוליטיים שתוארו לעיל. כך טוען, למשל, גולדתורפ (Goldthorpe, 1978), שהמגמה לאיזון־יתר בין הקבוצות והרבדים החברתיים השונים והניגודים ביניהם - שאינם ניתנים ליישוב - על חלוקת התל״ג, הולידו כתוצאה בלתי־נמנעת את האינפלציה, וזאת מצידה חתרה תחת אושיות הכלכלה. במישור אחר נטען, כי בהיות המדינה מחויבת למלא שני תפקידים בסיסיים - צבירה (היוצרת את התנאים להשקעה הפרטית), ולגיטימציה (היוצרת את התנאים לשלום חברתי) - הרי שהלחצים המופעלים על הממשל כתוצאה מסוציאליזציה של עלות ההון, בשעה שהרווחים ממשיכים לזרום לכיסים פרטיים ובשעה שעוצמה שלטונית גם היא בידיים פרטיות למען מטרותיהן הפרטיות - לחצים אלה גורמים למגמה של הגדלת ההוצאה הציבורית מעבר לגידול בהכנסות. מצב זה מוליך ל״משבר פיסקאלי של המדינה״, לקיצוצים בהוצאה הממשלתית ולמימון כלכלי (O'Connor, 1973). ובכן, אף שיתכן, כי גורמים חיצוניים ופנימיים חברו יחד וגרמו לירידה, הרי ההשקפה הפשטנית שהיא נגרמה על־ידי גידול מעורבות ממשלתית כשלעצמה, אינה מתיישבת עם העובדה, שהשפל פגע בו־זמנית בשורה של מדינות, שממשלותיהן מילאו תפקידים שונים מאד זו מזו בכלכלה ובמגזר הציבורי.

התנועה למען מעורבות ממשלתית מעטה התעוררה בארה״ב ברצינות עוד לפני הפיכת המגמה הכלכלית. יש בכך אולי משום אירוניה, בגלל מימדיו המצומצמים יחסית התאגידי שלה היו מאז ומתמיד חזקים דיים כדי לרסן את התפשטות הקונסנסוס החברתי הדמוקרטי בדבר תפקידי הממשל, הם יהיו חזקים דיים גם כדי להפסיק בשלב מוקדם את גידול מעורבות הממשלה. כן הספיק המגזר הציבורי - אף שלא היה גדול - לפעול באמצעות ארגוני הצרכנים, אנשי האקולוגיה ואחרים, להתערב

בענייני בריאות, בטיחות בתעשיה, זיהום הסביבה ובטיחות המוצרים – וכך הוא פגע באורח חמור למדי בחלקים מסויימים של המגזר התאגידי. פיבן וקלוואורד (1982:30-40) טוענים, שהכוח המניע העיקרי היה התרחבותן של התכניות להבטחת ההכנסה עד לנקודה, שבה התחילו משפיעות על הדינמיקה של שוק העבודה, לרעת מעמדו של המגזר העיסקי בקביעת גובה השכר. תהיה האמת בהשקפה זו כאשר תהיה, לקראת סוף שנות ה־60 היו לעולם העסקים מניעים מספיקים לשוב אל הזירה הפוליטי במלוא עוצמתו. ה"וועדות לפעילות פוליטית" שימשו מכשיר חדש בידי התנועה, מכשיר שהיה בו כדי לשנות את אופי פעולת השדולות – ממאמצים להשגת זכיונות לפירמות מסויימות לעבר בסיס רחב יותר של העדפת עולם העסקים בתור כלל. בהתקפתו על הממשל הצליח עולם העסקים להכות בקבוצות האינטרסים החדשות, שהשתמשו בממשל לשם הגבלת פעילותן של החברות הגדולות; ועל־ידי תמיכה חזקה ב"צוותי־חשיבה" שמרניים ביותר נמצא גם הצידוק האינטלקטואלי לטענותיו. קבוצת אינטלקטואלים ליברליים לשעבר, בעלי־השפעה, התחילו להיגרר לעבר ניאו־שמרנות, בשהם נדחפים (חלקית לפחות) על־ידי מה שנראה בעיניהם כקיצוניות מופרזת של השמאל החדש. תחילה צינן יחסם החיובי אל ה"ניו־דיל" את עוינותם למעורבות ממשלתית ואת דאגתם לאינטרסים של התאגידים; אבל לאחר שהוויכוח התחמם, התחזקה תודעת השוק של הניאו־שמרנות – ועולם העסקים, שסבל תקופה ארוכה ממחסור יחסי בגיבוי אידיאולוגי־אקדמי, קיבל את הניאו־שמרנים בהתלהבות (Steinfels, 1979:10).

לעליית הניאו־שמרנות סייעה בוודאי העובדה, שהאינטלקטואלים הליברליים־השמאליים לא יצאו להגנת הפעילות הממשלתית. הליבראלים השמאליים לא בלבד שהיו מודאגים מן הבעיה האמיתית של גידול בעוצמת הביורוקרטיה, אלא הם גם הזדרזו מאד להכריז על כשלון תכניות "החברה הגדולה" ולהסיק מכך שיש חוסר תוחלת בכל התערבות ממשלתית בפתרון בעיות סוציאליות. ואולם, עם קץ הרוויזיו־ניזם של שנות ה־70, הם מוכנים עתה להודות, כי פרוייקטים ממשלתיים אמנם התקדמו במידה רבה, לא רק בהקלת העוני והמצוקה, אלא גם בשינוי בתוחלת החיים של אנשים פשוטים.(1)יתר על כן, מדיניות מעין זו הופעלה ברצינות רק בשלושים שנה (וברובה של אותה תקופה, באמצעים מוגבלים מאד) – ומוקדם מדי לליברלים שמאליים להודות בתבוסת המאמצים לשנות מערכת של עוני שהתפתחה במשך מאתיים שנה. תחת עמדתם חתרו גם הניאו־מארכסיסטים, השמאליים יותר, שרכשו השפעה גוברת באוני־ברסיטאות של ארה"ב; אלה ראו את המדינה כמקדמת את האינטרסים של המעמד הקפיטליסטי בלבד. הם נטו לתאר את השינויים הקשורים במדיניות הרווחה כאמצעים לספק את השרותים המינימליים הדרושים לשמירת השלום החברתי, בשעה שדיכוי לא ישיג עוד תוצאות או שיהיה כרוך בהוצאות גדולות מדי, וכמבטיחים את התחדשותו המתמדת של כוח העבודה. רק לאחרונה מכירה הספרות הניאו־מארסיסטית באפשרות להשתמש במדינה לקידום האינטרסים של העובדים. (Gough 1977, O'Connor 1981).

לסיכום, אנו מציגים את ההנחה, שקץ הצמיחה בשנות ה־70 רק הקדים את שאולי היה בלתי־נמנע: מאבק חריף בשאלה, מי יקבל את ההחלטות הנוגעות למגזר הפרטי בכלכלה, וכיצד תחולק העוגה כולה. וכשם שהתזוזה הקודמת במאזן העוצמה אופיינה על־ידי התרחבות הממשל, כן הוסווה המאבק המחודש של כוח ההכרעה בכלכלה על־ידי מה שנושאי־הדגל העיקריים שלו הציגו כוויכוח על הממשל, גודלו ההולם ותפקידיו, ועל השלכות הפעילות הממשלתית על הכלכלה והחברה. פירוש הדבר, במילים אחרות, "להחיות את הדוקטרינה של המאה ה־19, כי הפעילות הכלכלית מווסתת על־ידי חוקי השוק ולא על־ידי חוקי המדינה; וכך לשכנע בני־אדם, שהמדינה אינה הבורר המתאים, שיש לדרוש ממנו פתרונות לבעיותיהם הכלכליות" (Piven and Cloward, 1981:134) – וכי למעשה, הצגת דרישות מעין אלו רק תסב נזק נוסף לכלכלת המדינה.

טענות ללא יסוד אמפירי

כמובן, אין זה בלתי־רגיל בוויכוח ציבורי, שמייצגי האינטרסים של עצמם ושומרי עוצמתם יסוו את טענותיהם במונחים של האינטרס הלאומי; אדרבה, זה כמעט הכרח בוויכוח דמוקרטי. אך בולט לעין, שכה רבים מן הנימוקים – בייחוד הכלכליים – נגד מעורבות ממשלתית עומדים על בסיס אמפירי רופף כל־כך. התומכים הנלהבים של המעטת מעורבות ממשלתית טורחים להציג את ארה"ב ואת אוסטרליה כמדינות הסובלות מעודף ממשל, ואת גידולו של הממשל ושל פעילות ההכוונה שלו כעומס על הצמיחה הכלכלית, מפני שעול המיסים בולם את התמריצים האישיים. יתרה מזו, התרחבות הממשל מתוארת כאיום רבתי על חרות הפרט, ומטילים עליה את האשם להתפרקותם של קשרי קהיליה מסורתיים וערכיה. טענות אלו צוברות תאוצה, שכן באחדות מהן יש גרעין של אמת; כתוצאה מהתרחבות הממשל גדל כוחה של הבירוקרטיה וצמחו גידולי־הפרא של תקנות על־גבי תקנות. אלו, אכן, בעיות אמיתיות. אך מעטים מהנימוקים המרכזיים למען צמצום הממשל נוסחו במונחים של שוויון חברתי.

קצר המצע מלטפל ביסודיות בכל מגוון הנימוקים המוצעים למען צמצום הממשל; בכל־זאת דרושה בדיקה ביקורתית מסויימת של בסיסם האמפירי וההגיוני:

ממשל מסועף וצמיחה כלכלית

חסידי הממשל המצומצם טוענים שהתרחבותו בולמת את הצמיחה הכלכלית. אילו היתה אמת בטענה זו, היתה השוואה של שיעורי הגידול בארצות מתועשות מאז מלחה"ע השניה צריכה להצביע על מגמת צמיחה מהירה יותר במדינות בעלות מגזר ציבורי מזערי. למעשה, אין קורלאציה בין גידול המגזר הציבורי לבין שיעור הצמיחה ורמת החיים. ארצות בעלות מגזר ציבורי גדול או קטן צמחו לעתים בקצב מהיר מאד, אף כי, בדרך כלל, רמת־החיים הגבוהה ביותר מופיעה בארצות בעלות המגזר הציבורי הגדול ביותר.

טענות אלו גם מתעלמות מן התרומה הניכרת מאד, שהמדינה תורמת לצמיחה הכלכלית על־ידי הקמת תשתית, בהשקעה ישירה בתעשיה ובסוגי סיוע אחרים לצבירת ההון הפרטית שהתרחבו לאחרונה. רלוואנטיות מיוחדת נודעת להיקף תרומתו של הממשל למחקר, לפיתוח ולעידוד המצאות וחידושים.

מיסים, אי־שוויון ותמריצים

טוענים שרמות המיסוי הגבוהות יותר, המתלוות להרחבת הפעילות הממשלתית, מקטינות את המאמץ בעבודה, וכי הפחתת המיסים תשחרר אנרגיה יזמית, תעודד חסכון וכך תקדם השקעות חדשות. אין זו טענה חדשה. ההכרזה כי "מיסים גבוהים מדי, כמו מחסור קיצוני, הורסים את החריצות על־ידי יצירת יאוש" (משמעות המילה Industry במקור: "חריצות"; היום פרושה גם "תעשיה" – המתרגמת) – נשמעת מודרנית מאד; היא הוכרזה על־ידי דוד יום (Hume) ב־1956, בחיבור "על מיסים"(2), ערב המהפכה התעשייתית.

יתכן שטיעון זה תופס במידת־מה ברמת האנקדוטה ושנוכל למצוא פה ושם רופא או עורך־דין עובדים פחות בגלל שיעורי מס שולי גבוהים – אך אחרים בוודאי נדחפים דווקא לעבודה נוספת כדי לשמור על הכנסתם. אי־אפשר לחזות מראש את משקלו היחסי של מרכיב ההכנסה וההמרה עקב שינויים במיסוי (יותר עבודה כדי לשמור על ההכנסה לאחר המס – או המרת העבודה בפנאי); השפעתם של שני הגורמים תצטמצם במידה שבה התמריץ לעבודה נקבע על־ידי גורמים לא־כספיים, כגון סטאטוס או סיפוק

מהתפקיד או המשרה. מכאן, שהמבחן חייב להיות אמפירי – ומחקרים חוזרים לא העלו תימוכין לדעה ששיעורי מס גבוהים יותר מפחיתים את התמריץ לעבודה. סידרת סקרים נערכה על־ידי אנשים שונים על קבוצות מדגם – בעיקר של בעלי הכנסות גבוהות, בבריטניה, קנדה וארה"ב, מ־1951 עד 1973. ישנן בעיות מתודולוגיות מסויימות בסקרים כאלה, אך הממצאים היו דומים מאד: השפעה המיסים היתה מועטת, תוצאות התמריץ והיפוכן מבטלות זה את זה. (יש גם עדות מסויימת לכך שעליה במיסוי מעלה את גיל הפרישה). רוב המחקרים האקונומטריים נערכו בארה"ב, והתוצאות היו מגוונות ביותר. עם זאת נמצאו תימוכין למסקנה, שאצל ראשי־משפחה, גברים, היתה השפעה מועטת הן לגורם ההכנסה והן לגורם ההמרה; ההשפעה המקבילה לגבי נשים נשואות (בפרט השפעת ההמרה) היתה קצת יותר גבוהה (OECD 1975).

בסיכום, סקר של או.אי.סי.די. ב־1975, שכלל את כל העבודה הנסיונית הזמינה, העלה את הסברה, כי "השפעת־הנטו של המיסוי על הצע־העבודה אינה גדולה די הצורך כדי להיות משמעותית מבחינה כלכלית או סוציולוגית" (OECD 1975:126).

הראייה היחידה הנוספת, שמצביעה על שינוי כלשהו ברצון לעבודה בגלל מיסים בקרב עלי־הכנסה גבוהה, היא בטענה שמס הכנסה גבוה עלול להגביר את הדחף לבזבז זמן פרודוקטיבי ומרץ בחיפוש אחר דרכי התחמקות ממס. ואולם דומה, שהעשירים אינם זקוקים לתמריץ מיוחד כדי להתחמק מתשלום מס; אין כל ראיות לכך שהפחתות המס של שנות ה־70 המאוחרות צמצמו את הפופולריות של תחביב זה.

מעט יותר עדות נמצאה לכך, שהנמכת המס השולי על הכנסות גבוהות עשויה להגביר את החיסכון. למשל, מספר מחקרים על מערכת הבטחון הסוציאלי בארה"ב, (שהיא, למעשה, מערכת מיסוי והעברה) טענו להשפעה משמעותית במגמה של צמצום החיסכון הפרטי; אולם ניתוח קפדני של כל הממצאים, שנערך לאחרונה, קבע, שהשפעתה המדודה של המערכת קטנה וככל הנראה בלתי־משמעותית מבחינה סטאטי־סטית (Danciger et al, 1981).

הסנגורים של רפורמה במיסוי מסוג זה אינם מוטרדים במיוחד מהשפעת השינויים על השוויון והצדק החברתי (או מהצורך הדחוף בשינויים במערכת המיסוי, שיהיה בהם כדי לקדם את הצדק והיעילות כאחד). האם היו המטיפים להפחתות מס זוכים לאותה תמיכה, אילו במקום טובות־הנאה מוחשיות ומידיות לעשירים, בעלי־העוצמה, (ורק טובות־הנאה חזויות לטווח הארוך לעניים) – היו היתרונות המידיים הולכים לעניים וחסרי־העוצמה, והיתרונות, שלטענתם יופיעו בטווח הארוך, לעשירים רבי־העוצמה?

אולי נחוצה כאן הערה על הטיעון בקשר ליחס השלילי, כביכול, בין שוויון ליעילות. התומכים בצמצום המעורבות הממשלתית מודים לפעמים, שמדיניותם תגביר אמנם את אי־השוויון, אך זה, כביכול, לטובת הצמיחה הכלכלית. הכלכלנים טוענים לעתים קרובות, שעם גידול השוויון תרד היעילות, שכן על־מנת לעורר את היוזמה ואת מאמץ בעבודה יש צורך בתמריצים ובפער הכנסות. התומכים בשוויון טוענים לעומת לעתים קרובות, שעם גידול השוויון תרד היעילות, שכן על־מנת לעורר את היוזמה ואת האתוס התחרותי של חברה קפיטליסטית של המוטיבואציה האנושית (Plant, 1981, 143–53).

הכוונה ממשלתית והשפעתה על עלויות והשקעות

אין נושא שסובל יותר מאידיאולוגיה משאלת הרחבתה של ההכוונה הממשלתית, ההוצאות שנכפות על התעשיה בעטיה, והשפעתן על חידושים והשקעות. רוב ההתנגדות

בתעשיה מכוונת להתערבות מוגברת בתחומי הבריאות והבטיחות, זיהום הסביבה ותקנים צרכניים. ההנחה "האידיאולוגית" היא, שאנו חיים בעולם שבו הנסיבות החיצוניות הנובעות מן הייצור, כגון זיהום הסביבה, פגיעה ממוצרים מסוכנים או פגיעה בפועלים, אינם בתחום אחריותה של הפירמה. מכאן שהכוונה ממשלתית נתפסת כהעברת העלויות מן המגזר הציבורי לפרט; כך שלגבי הפירמה זו עלות "נוספת", שנכפית על־ידי הממשלה. שתי תשובות אפשריות כאן: אחת, שבהעדר הכוונה ממשלתית יסרבו הפועלים, הצרכנים והקהיליה המקומית לספוג את אותן העלויות וינקטו בפעולות תגמול. ההוצאות שתיגרמנה לפירמה על־ידי פעולות אלו ועלות ההתגוננות בפניהן צריכות לשמש נקודת־מוצא לחישובה של כל עלות שנוספת בגלל הכוונה ממשלתית. תשובה יסודית יותר היא, שאין זה הגיוני או לגיטימי למדוד את השפעת ההכוונה על הפירמה על־ידי בחירת צורות מסויימות של התערבות ממשלתית – והתעלמות מאחרות; הגבול המפריד ביניהן הוא שרירותי. כך אפשר לכלול בתחשיב את ההגנה הניתנת לפירמה על־ידי חוקים המסדירים את קיומם של חוזים עיסקיים, על־ידי עונשים המוטלים על מעשי הונאה, על־ידי הגבלת אחריותם של בעלי־מניות לחובות הפירמה וכו' וכו'. ללא ממשל תקין לא היו הפירמות קיימות כלל; מוזר קצת כאשר בוחרים לצורך התחשיב רק את אותן הפעולות הגורמות הוצאות, ולא עורכים מאזן כללי.

נקודת־מוצא הגיונית יותר תהיה בהכרה, שהתיעוש והתלות ההדדית המורכבת של החברה המודרנית הנובעת ממנו, הם שגרמו להתגברות תופעות־הלוואי הבלתי־רצויות של הפעילות היצרנית. השאלה המתבקשת מכך היא, מי חייב לשאת בהוצאות הנזק שנגרם, או בהוצאות מניעתו, וכיצד אפשר להפחית הוצאות אלו למינימום.

בשלב זה מופיע נימוק נוסף (ולגיטימי יותר) נגד התערבות והוא, שעלותה גבוהה מדי. טיעון זה עשוי ללבוש אחת משלוש צורות. ראשית, שהתקנים חמורים מדי. בנושא זה יהיו תמיד חילוקי־דעות; יהיה צורך לשקול יתרונות ועלות ואפשר יהיה ליישב את המחלוקת רק באמצעות ההליך הפוליטי. שנית, טוענים שהתקנות קטנוניות שלא לצורך וביורוקרטיות. אין ספק, שלפעמים זה נכון. שלישית, שאפשר לנצל אמצעים יעילים יותר של מערכת השוק. הטיעון הוא, כי בדרך זו יימצאו פתרונות יעילים יותר. ואולם במציאות קשה למצוא פתרונות מתאימים מסוג זה. מי שמאמין, למשל, שאפשר להשאיר את בטיחות העובד והמוצר בידי השוק ומערכת המשפט, יודע כנראה מעט מאוד על העלות החברתית שנגרמה בעבר, אשר הולידה דרישה ציבורית לאכיפת תקנות מחייבות בנושאים אלה. מבקרים אחרים טוענים כי הממשלה תיטיב לנצל את השוק אם היא תמכור זכויות לרמת זיהום מסויימת, במקום להוציא תקנות מגבילות. סביר שישנם מצבים שבהם טענה זו נכונה, אך ספק אם מימוש ההצעה היה מצמצם את הפעילות הממשלתית בנושא (יהיה צורך במפקחים כדי להבטיח שמי שלא רכש זכויות זיהום לא יזהם, ושרוכשי הזכויות לא יחרגו מרמת הזיהום הנקובה).

קבוצת נימוקים אחרת, הנשמעים בדרך כלל יותר מפי כלכלנים מאשר מאנשי־תעשיה, מתייחסת לפיקוחים על ייבוא, מחירים, התחרות וכו'. טוענים טענה לגיטימית למדי, ש"לפעמים התעשיה עצמה מעונינת בפיקוחים ואלה מעוצבים ומופעלים בראש וראשונה לטובתה שלה", למשל על־ידי פיקוח על ייבוא מתחרה, וכי "התועלת שתפיק התעשיה תהיה קטנה מהנזק שייגרם לשאר החברה" (Stigler 1975:114–18). אין ספק, כי לעתים קרובות אפשר להפיק תועלת ציבורית ניכרת מביטול הפיקוחים במקרים כאלה. כמובן, על ה"מפקחים" מוטלת חובת ההוכחה שהתועלת בהכוונת מבנה התעשיה גדולה מעלותה, במונחים של יעילות כלכלית – ויתכן שזה נכון רק במיעוט מן המקרים. עם זאת, התועלת ברורה לפחות באותם המקרים, שבהם ההתערבות הממשלתית מכוונת למניעת פעולות אנטי־תחרותיות, כגון ריכוז מונופוליסטי, קנוניה

אוליגופוליסטית ושמירה בפני הורדת המחירים הקצועוניים. אלא שדווקא תחומים אלה היו בין הראשונים שזכו לצמצום הפיקוח, הן בבריטניה והן בארה"ב.

לפיקוחים, כמו לצורות אחרות של פעילות ממשלתית, יש מחיר, אך רבים מהטיעונים נגד ההוצאות פשוט מתעלמים מהתועלת. שיפוט פרגמטי נשמע מפי המועצה הכלכלית של קנדה:

"יתכן שהפוטנציאל הגדול ביותר ל"שיפור" הפיקוח הממשלתי איננו בביטולו החלקי או המוחלט. בטווח הארוך נמצא אולי, שהתועלת הגדולה ביותר תצמח משינויים פחות מרשימים שפשוט משנים את המיכניזם שבאמצעותו מגבשים ומקיימים את הפיקוח (Ostry 1978:23).

קיצוצים ואינפלציה

הטיעון שקיצוצים בהוצאות הממשלה הכרחיים כדי להשתלט על האינפלציה, הוא שהוחדר לציבור אולי בתוקף הרב ביותר. זהו וויכוח מורכב שנשלוף מתוכו כמה אלמנטים מרכזיים:

ראשית, לעתים קרובות רואים את התמיכה בצמצום המעורבות הממשלתית כזהה עם מוניטריזם. נכון, כי התומכים באחד תומכים תכופות גם בשני, שהרחבת הוצאות הממשלה ללא גידול בהכנסות או בהלוואות תגדיל את כמות אמצעי התשלום; אבל אין קורלאציה הכרחית בין משטר מוניטרי אדוק לבין מידת מעורבותו של הממשל. בלי להיכנס לשאלת תקפותן של טענות המוניטריסטים, הרי הגבלת הגידול באמצעי התשלום לקצב צמיחתו של התל"ג יכולה בהחלט לעלות בקנה אחד עם הרחבת מעורבות הממשל, שתמומן על־ידי העלאת שיעורי המיסים.

מרכיב אחר בטיעון זה אומר, שצמיחת ההוצאה במגזר הציבורי ב־20 השנים האחרונות "דחפה" במובן כלשהו את ההוצאה הפרטית "החוצה". הנימוק הפופולרי ביותר הוא, שהשקעה ציבורית מחייבת משיכת הלוואות על־ידי הציבור, וזו גורמת לעליית שיעורי הריבית, ובכך מצמצמת את ההשקעה הפרטית. גם כאן אין, למעשה, נימוק ממשי בעד צמצום הממשל, שכן הוצאה מוגדלת, שתכוסה על־ידי מיסים מוגדלים, לא תגרום לאותה "דחיפה החוצה" (אף כי יש להודות, שקיימות מקצת ראיות, כי בנסיבות מסויימות כאשר פועלים שואפים לשמירה על השכר הריאלי, חלה מידה מסויימת של אינפלציה נדחפת על־ידי מיסים).

ניגונים ותוצאות בלתי־רצויות

חלק מהטיעון נגד הרחבת תכניות ממשלתיות הוא, שהן מניבות תוצאות שלא התכוונו אליהן. כדבריו של ראש הממשלה: "מתקבל על הדעת, שהמדינה היא לעתים קרובות "מפרנס" בלתי־יעיל ו"בזבזן" (Fraser 1980). לאמיתו של דבר, יש מעט חומר עדות לכך, שמפעלים ציבוריים פחות יעילים ממפעלים פרטיים. סביר שמפעל ציבורי מונופוליסטי יהיה בלתי־יעיל – והוא הדין במונופולים פרטיים. בתיאוריה יילחץ המפעל הפרטי הבלתי־יעיל על־ידי מתחרים יותר מוצלחים (תהליך שהוא, דרך אגב, תכופות בזבזני מאד במונחים של אנרגיה אנושית ומשאבים יצרניים) – אך במציאות מתרחשת התאמה אוטומטית כזאת רק בין עסקים קטנים, ולא במגזר התאגידים הגדולים. מחקרים משווים של סגנונות ניהול אינם מעלים הבדלים שיטתיים שמתבססים על מניע הרווח (Gutt 1981). באופן כללי, חובתם של מפעלים ציבוריים לקיים שרותים, לנהוג על־פי תקנות מבוססות על שיקולים שוויוניים, ולפעול בתחומים שאינם רווחיים די הצורך בעיני יזמים פרטיים, מקשה על ההשוואה, ושום הכללה אינה אפשרית למעשה.

טוענים, שהואיל והפרט מיטיב לדעת את עדיפויותיו מן הממשל, הרי שהחלטה מרכזית על הקצאת משאבים – במקום החלטה אינדיווידואלית על־פי תנאי השוק – גורמת עיוותים בחלוקת המשאבים ומפחיתה את שביעות רצונו של הצרכן. אכן, ישנן החלטות צרכניות שביחס אליהן טיעון זה תופס, אך בדרך כלל הוא נשמע גם לגבי תחומים כמו בריאות או תחבורה ציבורית, שבהם הענין שנוי במחלוקת הרבה יותר.

מוסכם על הכל, שמצרכים מסויימים (״מצרכים ציבוריים״ על־פי טבעם) יכולים להיות מסופקים רק על־ידי המגזר הציבורי; כן ישנם ״מצרכים סגוליים״, שאספקתם תהיה לוקה בחסר, אם ישאירוה למגזר השוק; השאלה אילו פריטים יש לכלול בסוג זה וכמה יש להשקיע בהם, היא, כמובן, נושא לוויכוח. אולם הבעיה אינה נגמרת כאן. הקצאת משאבים יעילה מבחינה כלכלית באמצעות השוק מחייבת מידע מושלם – ואילו בתחומים רבים שולטת בורות צרכנית נרחבת שקשה לעקרה. כזה המצב לא רק בתחומים של מומחיות מקצועית; למשל, אפשר לטעון בהחלט, שרוב האנשים מבינים אך מעט כיצד להקצות הכנסה נוכחית כדי לדאוג בדרך הטובה ביותר לצרכים אפשריים בעתיד, שפרטיהם אינם ברורים עדיין. צרכנים, בתור בוחרים, שמחים לא פעם כאשר חובת ההחלטה ניטלת מהם ונמסרת לממשל – בין אם מדובר בשרותי בריאות, בסילוק מוצרים מסוכנים מהשוק, או בדאגה ממשלתית לביטוח זיקנה או מחלה. בכל התחומים האלה תיתכן (וישנה) חריצות ביורוקרטית יתרה – אך השאלה אם הפרט או הממשלה ייטיבו לבחור באפשרות הטובה ביותר נשארת פתוחה לגבי כל מקרה ומקרה.

השאלה קשה עוד יותר, משום שהפרט אינו מסוגל, עקרונית, לצפות את תוצאותיהן של החלטות אישיות מסויימות, שכן אלו תלויות בהחלטות שהחליטו אחרים. אני יכול להחליט על ״תחבורה פרטית״, כי זו תביא אותי מהר ובנוחיות רבה יותר ליעד הרצוי – אך אם רבים אחרים יקבלו את אותה ההחלטה, היא לא תניב את התוצאות הרצויות. הניתוח הכלכלי הסטנדרטי אמנם מודה בקיומה של בעיה ספציפית זו, אך הירש (1977:10) טוען, כי ״ההשקפה המקובלת אינה מתחשבת די הצורך במגבלותיו של הביקוש הצרכני. השקפה זו טשטשה את מימדי הקונפליקט המודרני בין פעולות הפרט לסיפוק העדיפויות של הפרט. השגת הרצוי לך מתנתקת יותר ויותר מעשיה של מה שאתה אוהב לעשות״. בנסיבות מעין אלו, אפשר שהבחירה הקולקטיבית תהיה עדיפה.

דרך אגב, סניגורי הנסיגה הממשלתית, שאמורה להשאיר את השטח פנוי לפעילות הפרט, טוענים לעתים קרובות למען צמצום ההגנה המשפטית הניתנת לאיגוד המקצועי; אין סימנים, לעומת זאת, שיש להם ענין בביטול החוקים הממשלתיים המעניקים הגנה לתאגידים, במיוחד ביחס לאחריותם המוגבלת של בעלי־המניות כפרטים. זו השמטה מוזרה וחושפנית.

מעורבות ממשלתית מעטה וחרות הפרט

חברה ללא ממשל איננה, כפי שטוענים הרומנטיקנים של השוק, התאגדות של שווים פחות או יותר ופירמות קטנות, שאין להם השפעה על מחירי השוק. בחברה של שוק חופשי קיים אי־שיוויון בלתי־נמנע בין בעלי ההון וחסרי־ההון, ויש מגמה בלתי־נמנעת לריכוז ההון. העוצמה הפוליטית הנובעת מריכוז בלתי־מווסת זה תנוצל לא רק לשיבוש ההתחרות בשוק – ״לעיסוק בקשר כנגד הציבור״, כפי שכינה זאת אדם סמית עצמו – אלא גם לשמירת הסטטוס וזכויות־היתר של בעלי העוצמה. היתה זו התערבות הממשל, ששימשה כוח משווה ומשחרר – והתערבות זו היתה תכופות הכרחית על־מנת להבטיח תחרות בשוק במקום ריכוז אוליגופוליסטי או מונופוליסטי.

קיים עוד הבדל. המבקרים מתרכזים במגבלות המוטלות על הפרט על־ידי חוקים ותקנות ממשלתיים. המגינים מדגישים את ההזדמנויות החדשות להפעלת החרות, שנוצרו בזכות ההתערבות הממשלתית. התערבות הממשלה והרחבת הפיקוחים הן אשר איפשרו לפרט חיים טובים יותר, מאחר ששחררו אותו ממעמסת המוות התעשייתי והפגיעות בגוף, מקללת העיור הפרוע, מעושק כוח עבודתו, מהונאות הצרכן, וסיפקו לו, באמצעות השרותים הציבוריים, את הכלים למימוש עצמי. בעוד שטעויות והגזמות אירעו, הרי זה לעג לאמת ההיסטורית לטעון, שהתרחבות הממשל צמצמה את חרויות הפרט בעבור המוני בני־האדם, או לדבר על איזה שהוא ״תור זהב״ שחלף.

חלוקה זו מתוארת לפעמים כאבחנה בין חרות ״שלילית״, משמע העדר כפיה על־ידי מישהו אחר, וחרות ״חיובית״, משמע היכולת לעשות את שרוצים לעשותו (McPherson, 1973:105). בעוד שהחרות השלילית מדגישה את כפייתיות הגורם האנושי בלבד, מכירה החרות החיובית בכפייתיות שבמבנים חברתיים וכוחות בלתי־אישיים אחרים. עם זאת, מתעוררת השאלה אם הסווג הזה אמנם מספק. גוודין (Goodin 1982:149-76) השתמש בניסוחים של מק־קאלום (Macallum 1967) כדי לבחון בקפידה את הטענות על צמצום החרויות על־ידי מדינת הרווחה. מסקנתו, כי בעוד שישנם הפסדים, ישנן גם זכיות בתחום החרות לכל האזרחים במדינת הרווחה, ולא בלבד לנזקקי הסעד בלבד. ״ההשפעות השליליות שטוענים לקיומן, משתמעות לשתי פנים במקרה הטוב... שלוש תוצאות חיוביות, לעומת זאת, נראות חד־משמעיות וחשובות למדי... הרווח לחרות עולה על ההפסדים״ הניתוח שלו מצטמצם בפעילויות הרווחה של המדינה; החלתו על פעילויות הפיקוח וההכוונה הממלכתיים היתה, לדעתי, מחזקת את המסקנה.

תלות בממשל והתפרקות חברתית

אחת התוצאות החברתיות הבלתי־רצויות, המיוחסות להרחבת פעילות הרווחה של המדינה, היא יצירת תלות ב״חלוקה״ מטעם השלטון, ותופעות הנלוות אליה: התפרקות הערכים המסורתיים, פיצול הקהיליות ושינויים במבנה המשפחה.

במקרים שבהם השתנתה ההתנהגות בכיוון בלתי־רצוי (למשל כאשר נזקקי־סעד אינם נוטים לצאת לעבודה, אף שהכנסתם מקצבה יורדת), היתה זו תכופות תוצאת המבנה הגרוע של תכניות הרווחה עצמן. כפי שהעיר פאסמור (Passmore, 1982:33–5) אין כל הכרח שתכניות רווחה ממשלתיות תעודדנה תלות – הן יכולות לקדם דווקא את העצמאות.

זאת ועוד: יש סימנים רבים לסיבות אחרות להתפרקות הערכים המסורתיים. פועלים כאן שני כוחות. ראשית כוחות ״השוק החופשי״ תובעים כוח־עבודה נייד, הנכון להחליף משרות ותפקידים, ולהעביר את ביתו למקום חדש; כך מוצאת התפרקות הקשרים והיחסים המסורתיים שבקהילה. שנית, קיימת השפעת הערכים הליברליים. וולזר (Walzer 1980:95–6) סיכם באורח משכנע את ההשקפה, כי ״אנו חיים כיום עם משבר הנצחון הליברלי. הקפיטליזם, ״השוק החופשי״ ה״לסה־פייר״ של הממשל ביחס לדת ולתרבות, החיפוש אחר האושר – כל אלה מטים את כף המאזניים בחוזקה לצד הנהנתנות וההתפרקות החברתית... הם פותחים את הדרך בפני נשים וגברים לצאת ולחפש את הסיפוק בכל מקום אפשר... אך התוצאות מכל זה מתגלות רק בהדרגה, במשך עשרות ואולי מאות שנים... אי־פעם היו רוב הגברים ולמעשה כל הנשים מנועים מלהשתתף... במשחק זה, הם היו עניים מדי, חלשים מדי, מבוהלים מדי. מצב זה, אני חושד, הוא המתואר בכתובים הניאו־שמרניים כמתינות ונימוסין של ימים עברו; את שמכנים כיום נהנתנות, הוא למעשה אורח החיים שרק לאחרונה נעשה זמין מחוץ לתחומי מעמדות האליטה. החיפוש אחר האינטרס העצמי הכלכלי הפך היום לכמעט

אוניברסלי. הממשל נדרש להיענות לתוצאות החברתיות של תהליך זה (כגון העובדה, שהזקן אינו יכול עוד להסתמך על דאגתה של המשפחה המורחבת).

יהיה, כמובן, אבסורד לטעון, שהתרחבות הממשל לעולם אינה מגבילה את הצמיחה הכלכלית, לעולם אינה מקדמת אינפלציה, אף פעם אינה גורמת אי־יעילות, ואף פעם אינה מגבילה את חרות הפרט. כל הדברים האלה כבר התרחשו. אנו טוענים, כי אין **הכרח** שפעילות ממשלתית תוליד תוצאות אלו, שלעתים קרובות מאד אין היא עושה כן, וכי אף כאשר הן מופיעות, אפשר לרוב לתקן את המעוות על־ידי שינוי במדיניות. חולשת הטיעונים, שהכרחי לצמצם את המעורבות הממשלתית אם רוצים לקדם צמיחה, מחירים יציבים וחרות הפרט, והמרץ המושקע בהצגתם – מעוררים ספקות ביחס למטרות שהם אמורים לשרת.

ממשל מסועף וביורוקרטיה מסועפת

יש צורך לדון בנימוק נוסף נגד התרחבות הממשל: שיותר מדי עוצמה נמסרת לידיה של ביורוקרטיה בלתי־נבחרת ושאינה חייבת דין וחשבון. ללא ספק, יש יסוד לתחושה, שהציבור (ולפעמים, הפוליטיקאים) אינו שולט במנגנון הממשלתי, האמור לשרתו, וכי המיכניזם של חובת־הדווח התמוטט. הפתרונות לבעייה זו קשים; יש כנראה לבקשם בתחום התמורות בביורוקרטיה ובחברה עצמה, על־ידי סילוק המחיצות בין הביורוקרטיה לציבור הכללי. רשימת הרפורמות הדמוקרטיות הדרושות בשרות הציבורי מוכרת היטב ונידונה בהרחבה; היא כוללת חקיקה שתבטיח חרות מידע, אפשרות ערעור על החלטות אדמיניסטרטיביות, והיא מגיעה עד לשינוי מכריע בתפיסת אופיו של השירות הציבורי: לא עוד מסלול לקריירה מקצועית, אלא ביורוקרטיה ייצוגית, בעלת רגישות פוליטית.(3) ניתן לשלב תמורה זו, בהתאם לאפשרויות המקומיות, עם פירוק הממשל "המסועף" והאדמיניסטרציה המרכזית הגדולה ליחידות־מינהל קטנות יותר וקרובות לציבור שהן משרתות. קשה יותר ליצור בלם דרוש נוסף לעוצמה הביורו־קרטית: פיתוחה של אוכלוסיה בעלת מודעות פוליטית גבוהה יותר ומעורבות פוליטית מתמדת – לא בלבד כדי לעמוד על המשמר בפני ניצול לרעה של העוצמה, אלא גם למען קידום ההשתתפות בקבלת החלטות מינהליות, לפעמים תוך קונפליקט עם הביורוקרטיה.

חברי פרלמנט אחדים באוסטרליה תומכים במרכיבים מסויימים של חבילת רפורמות זו, אך המפלגות השמרניות נרתעות בדרך כלל מלגעת במערכת השרות הציבורי המסורתי. הפתרון של צמצום מעורבות הממשלה (עם כל העלות הכרוכה בכך) אינו נראה הכרחי, כל עוד לא ניסו אפשרות של ממשלה טובה יותר.

לא צמצום, אך חלוקה־מחדש

אם תנועת המעורבות־הממשלתית־המעטה שימשה ביטוי רעיוני לכוחות פוליטיים חזקים, הפועלים על־פי האינטרס העצמי שלהם, הרי שנוצר פראדוקס: מגזר הממשל המרכזי באוסטרליה לא הצטמצם משמעותית כאחוז מהתל"ג, והמגזר הציבורי כולו אף התרחב במקצת בשש השנים האחרונות. תמונה דומה מתקבלת באנגליה, תחת ממשלת תאצ'ר: ההוצאות הציבוריות עלו מ־41% של התל"ג ב־80־1979, ל־45% (אומדן) ב־82־1981; בעוד שאפשר לייחס עלייה זו לתשלומי רווחה מוגדלים, הרי שסך הוצאות

הממשלה על סחורות ושירותים עלו מ־22% ל־24% (אומדן) באותו פרק זמן. .V.K, (chancellor Vol 1:1982:7). במילים אחרות, המגמה הכללית של צמיחת הממשל שווה פחות או יותר למגמה בארצות שאין להן ממשלות כאלה, ואשר בהן המגזר הציבורי התמיד בצמיחה איטית.

הפראדוקס מוסבר חלקית על־ידי תשלומי־הרווחה המוגדלים, שנבעו מן המיתון – וחלקית משום שלמרות כמה אורתודוקסים בתנועת המעורבות־הממשלתית־המעטה, רוב תומכיה רוצים שהמדינה לפחות תקיים, אם לא תרחיב, את תפקידיה המסורתיים בסיוע להשקעה הפרטית ובשמירה על החוק, הסדר והבטחון הציבורי. במערכת דמוקרטית לא קל לקיים הוצאות כאלה, ובו בזמן לקצץ בבריאות, בחינוך וברווחה; אם כי היתה הצלחה מסויימת בביצוע קיצוצים אלה, מנעו הקשיים צמצום כולל בפעילות הממשלה.

התהליך הפוליטי, השומר על היקף ההוצאה הציבורית בארה"ב, משתקף בהתפתחות תקציב הממשלה הפדראלית לשנת 1981, כפי שתוארה על־ידי תומך נלהב בצמצום המעורבות הממשלתית – דוד שטוקמאן, מנהל המשרד למינהל ולתקציב. שטוקמאן התכוון לצמצם את תחזיות התקציב של הממשל הקודם ובחן את כל התביעות בעין ביקורתית: "אנחנו מעונינים יותר לקצץ תביעות חלשות, מאשר לקוחות חלשים... עלינו להוכיח נכונות להתקיף לקוחות בעלי־עוצמה, שתביעותיהם חלשות". אולם, עם חלוף הזמן והמשך המיקוח על התקציב, נהיה קשה יותר ויותר להגיע למטרה זו. כך בוטל בעיקרו אחד הקיצוצים המקוריים והגדולים של שטוקמאן (שנועד לשרת את השוויון) – קיצוץ בסיוע לבנק אימפורט־אקספורט, שפעילותו עמדה בניגוד לעקרונות "השוק החופשי" ושני־שלישים מהלוואותיו ניתנו ליצרנים גדולים מאוד; הסיוע חודש לאחר פעילות מצד שדולת העסקים הגדולים. תכניות אחרות, שנועדו במיוחד לקבוצות מקופחות, קוצצו בחומרה רבה (Gerder, 1981). תהליך דומה התפתח בצד ההכנסות, כאשר הפחתות המיסים המשמעותיות שירתו את העשירים ואת מגזר התאגידים.(4)

באוסטרליה התרחשה חלוקה חדשה של עומס המיסים בהיקף ניכר. עובדה זו משתקפת לא בלבד בהתחמקות נרחבת מתשלום מיסים ובהטלת מיסי קניה חדשים שהשפעתם רגרסיבית, אלא גם בשינוי המבנה של מדרגות מס ההכנסה, כפעולה ממשלתית מכוונת, שמטרתה להיטיב עם בעלי ההנסות הגבוהות. אין, אם כן, הפתעה בכך, שתבנית דומה של חלוקה חדשה מתגלה גם בצד ההוצאות. כך עלה החלק בתקציב הממשלה המרכזית המוצא על הגנה וסיוע לתעשיה (שאיננה תעשיית־יסוד), בעוד שההוצאה על בריאות, חינוך, מגורים ופיתוח עירוני וכפרי ירדה. אף כי שינויים בתקציב מתרחשים בשוליים, הרי הסטים אלה אינם חסרי־משמעות.

התחום היחיד, שאין רואים בו את החלוקה מחדש, הוא בטחון סוציאלי ורווחה, שחלקם בתקציב עלה מ־23% ל־27.8 (אף כי הוא נשאר קבוע מאז 1977־78, בעוד שהסטים האחרים נמשכו). ההוצאות לבטחון סוציאלי עלו לא בגלל שיפור ברמת השירותים, אלא בגלל עלית מספר הנזקקים בעקבות המיתון.

גם בבריטניה של גב' תאצ'ר חלו שינויים דומים בעדיפויות, אף בתוך הקטגוריות. כך, למשל, הוסטו הוצאות חינוך מן המגזר הציבורי לפרטי; בתוך המגזר הפרטי גרמה התמוטטות שש הקטגוריות המקוריות, שנקבעו על־ידי ועדת בתי־הספר, למסירת מענקים גדולים יותר לתלמיד, דווקא לבתי־הספר העשירים ביותר.

●

סך הכל, אם כן, ולמרות הדיבורים על צמצום המעורבות הממשלתית, הביאו

הלחצים המנוגדים לגידול מתמיד של המגזר הציבורי - בד בבד עם חלוקה מחדש (לפחות בשלב הנוכחי) של עול המיסים והוצאות הממשלה בכיוון רגרסיבי. לאור שאיפתו של ההון עצמו לקיים צורות רבות של התערבות ממשלתית, והתארגנותן של קבוצות שנפגעו מהקיצוצים כדי להגן על האינטרסים שלהם - ספק אם התנועה למעורבות־ממשלתית־מעטה, בתור כוח פוליטי בעל־עוצמה, תהיה יותר מתופעה חולפת. אבל דומה, שהמדינה תמשיך לשמש זירה עיקרית למאבקים הבסיסיים על חלק בכלכלה ובעוצמה הפוליטית.

אין בכוונת עבודה זו לומר, שכל הרחבה של פעילות ממשלתית הביאה לעליה רצויה בשוויון חברתי. הבאנו דוגמאות רבות למצב הפוך. אולם סברנו, שהתרחבות הממשל היתה בדרך כלל כרוכה בשוויון מוגבר בחלוקת משאבים חומריים, בשוויון רב יותר בהזדמנויות, ובחרות אישית גדולה יותר. עם זאת הולידה הסתעפות הממשל בעיות הנוגעות לצמיחת העוצמה הממשלתית ולחובת הדיווח הדמוקרטית על השימוש בעוצמה זו. כל הרחבה נוספת בתפקידי הממשלה חייבת להיבחן על־פי יתרונותיה, הן מבחינת מטרתה והן מבחינת הבעיות שעלולות להיווצר בעקבותיה. אלא שכל הבעיות הללו רחוקות מהשקפתם של חסידי המעורבות־הממשלתית־המעטה כמרחק מזרח ממערב. הם ניסו, והצליחו במידה רבה, לעצב את הדיון הציבורי כך, שרוב צורות ההתערבות הממשלתית נתפסות כפלישה בלתי־רצויה, בלתי־יעילה וביורוקרטית לתחומה של חרות הפרט. הנושאים של צדק סוציאלי והשפעת הצמצום בפעילות הממשלה על השוויון זכו אך לתשומת־לב מעטה. כשם שהטיעון למען הרחבת עוצמתו של הממשל זכה בעבר לבחינה אקדמית מדוקדקת, כן דרושה עכשיו בחינה דומה לטיעון בעד צמצום המעורבות הממשלתית; ואת השאלה המרכזית - "מי נהנה מזה"? - יש להוסיף ולשאול בלי הרף.

הערות:

(1) יש שורה של הערכות מחדש מסוג זה. ראה למשל אצל Levitan and Taggart (1976) שמגיעים למסקנה, כי "לתכניות ולקווי המדיניות של שנות ה־60, וכן להמשך הפעלתם, היו השלכות חיוביות בקנה־מידה גדול ביותר; קיים שפע ראיות משכנעות התומכות בהשקפה זו".

(2) מצוטט אצל Wanniski (1978:7)

(3) ראה, למשל, Wilenski (1980), Hawker (1980).

(4) ההיסט בפעילות ממשלת ארה"ב לעבד האינטרסים של עולם העסקים בולט ביותר בפעילות הפיקוחים.

ביבליוגרפיה

Almond, G. and Verba, S. (1965) *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations.* Little Brown: New York.

Bachrach, P. and Baratz, M.S. (1970) *Power and Poverty: Theory and Practive.* Oxford University Press: New York, p.7.

Bjorn, L. (1979) 'Labor Parties, Economic Growth and Redistribution of Income in Five Capitalist Democracties', pp. 93- 128 in Tomasson, R.F. (ed.). *Comparative Social Research.* JAI Press, Vol. 2.

Blankart, C.B. (1979) 'Bureaucratic Problems in Public Choice: Why do Public Goods Still Remain Public' in Roskamp, K.W. (ed.), *Public Choice and Public Finance*. Editions Cujas: Paris.

Butlin, N.G., Barnard, A., Pincus, J.J. (1982) *Government and Capitalism*. George Allen & Unwin: Sydney, p. 324.

Cuff, C.J. (1982) *A Comparative Study of Some Organisational Dimensions in Australian Public and Private Bureaucracies*, Ph. D thesis, University of N.S.W.

Danziger, S., Haverman R., and Plotnick, R. (1981) 'How Income Transfer Programs Affect Work, Savings and the Income Distribution: A Critical Review', *J. Economic Literature*, 19: 1975-1028.

Epstein, J. (1977) 'The New Conservatives: Intellectuals in Retreat', pp. 10, 18, in Coser, L.A. and Howe I. (eds.) *The New Conservatives: A Critique from the Left*. Meridian: New York.

Fraser, M.J. (1980) Address to the South Australian State Council, 5 Dec. 1980, mimeograph.

Goldthorpe, J.H. (1978) 'The Current Inflations: Towards a Sociological Account' in Hirsch, F. and Goldthorpe, J.H. (eds.), *The Political Economy of Inflation*. Martin Robinson: London.

Goodin, R.E. (1982) 'Freedom and the Welfare State: Theoretical Foundations, *J. Social Policy*, vol. 11, part2, pp. 149-176.

Gough, I. (1977) *The Political Economy of the Welfare State*. Macmillan: London.

Green, P. (1981) *The Pursuit of Inequality*. Pantheon: New York, p. 228.

Greider, W. (1981) 'The Education of David Stockman', *The Atlantic*, Vol. 248, No. 6, pp. 27-40.

Hausman, J.A. (1981) 'Labour Supply', in Aaron, H.J. and Pechman, J.A. *How Taxes Affect Economic Behavior*, Brookings Institution, Washington, D.C., pp. 27-84.

Hawker, G. (1980) *Who's master, Who's Servant?*. George Allen & Unwin: Sydney.

Hewitt, C. (1977) 'The Effect of Political Democracy and Social Democracy on Equality in Industrial Societies', *American Sociological Review*, Vol. 42, No. 3, pp. 450-64.

Hirsch, F. (1977) *Social Limits to Growth*. Routledge & Kegan Paul: London.

Huntington, S. (1976) 'The Democratic Distemper' in Glazer, N. and Kristol, I. (eds.) *The American Commonwealth: 1976*. Basic Books: New York, p. 37.

Le Grand, J. (1982) *The Strategy of Equality: Redistribution and the Social Services*. George Allen & Unwin: London.

Levitan, S.A. and Taggart, R. (1976) *The Promise of Greatness. Harvard U.P.*

Lindblom, C.E. (1977) *Politics and Markets*. Basic Books: New York, pp. 172-5.

MacCallum Jr, G.C. (1967)'Negative and Positive Freedom', *Philosophical Review*, Vol. 86, pp. 312-334.

McPherson, C.B. (1973) *Democratic Theory: Essay in Retrieval*. O.U.P., p. 105.

Marcus, A.A. (1981) *Measuring and Analysing the Growth of Regulation*. Paper prepared for delivery at the 1981 annual meeting of the American Political Science Association.

OECD (1982) *Economic Outlook No. 31*. OECD: Paris, pp. 147-149.

OECD. (1975) *Theoretical and Empirical Aspects of the Effect of Taxation on Labour Supply*. OECD: Paris, pp. 29-90.

O'Connor, J. (1973) *The Fiscal Crisis of the State. St.* Martins Press: New York.

Ostry, S. (1978) *Responsible Regulation*. Economic Council of Canada, Ottawa.

Passmore, J. (1982) *The Limits of Government*. ABC: Sydney, pp. 33-5.

Piven, F.F. and Cloward, R.A. (1982) *The New Class War*. Pantheron Books: New York.

Plant, Raymond (1981) 'Democratic Socialism and Equality in Lipsey, D. and Leonard, D. (eds.), *The Socialist Agenda: Crossland's Legacy*. Chutto Bodley Johnathan: London.

Rose, R. (1980) *Changes in Public Employment: A Multi-dimensional Comparative Analysis*. Centre for the Study of Public Policy, Univ. of Strathclyde: Glasgow, pp. 73-5.

Steinfels, P. (1979) *The Neoconservatives*. Simon and Schuster: New York, p. 10.

Stephens, J.D. (1979) *The Transition from Capitalims to Socialism*. Macmillan: London, pp. 166-8.

Stigler, G.J. (1975) *The Citizen and the State*. Univ. of Chicago Press: Chicago and London, pp. 114-118.

Thurow, L.C. (1981) 'Equity Efficiency, Social Justice and Redistribution', *The Welfare State in Crisis. OECD: Paris.*

United Kingdom: Chancellor of the Exchequer (1981) The Government's Expenditure Plans 1982-83 to 1984-85, vols. 1 and 2, Cmnd 8494. London: HMSO.

Walzer, M. (1980) *Radical Principles*. Basic Books: New York, pp. 95-6.

Westergaard, J. (1978) 'Social Policy and Class Inequality: Some Notes on Welfare State Limits' in Miliband R. and Saville, J. (eds), *The Socialist Register: 1978*. Merlin Press: London.

REVUE TIERS-MONDE

קוסטס וורגופולוס

המדינה בקפיטאליזם בפריפריות

למרות השוני בין החברות בעולם השלישי, ניתן למצוא את המשותף ביניהן באופי שיבוצן במערכת הקפי־טליסטית הבינלאומית. כך אפשר להבליט מספר תכונות יסודיות המאפשרות פיתוח תיאוריה של המדינה הפריפרית - תיאוריה שונה למדי מזאת של המדינה הקפיטליסטית ב"מרכז".

בנסיון המערבי העמידה עצמה בעית המדינה על סדר היום רק מאז המאה ה־18; הקהיליה הטרום־קפיטלי־סטית, על מכשלותיה ועל הסדר החברתי המאולץ שלה, פינתה את מקומה לחברה בורגנית מודרנית, מורכבת מיחידים משוחררים. להוגי הדעות של תקופה זו ניתנה האפשרות להבחין בין המדינה והחברה האזרחית "לצידה ומעבר לה"[1] ולחקור שני מושגים אלה במשותף.[2] כפי שנהגו הליברלים, כן מניח גם הגל, שהמדינה היא תוצאה של הופעת החברה האזרחית והיא מבטיחה את לכידותה ברמת המכלול החברתי.[3]

מארכס מצידו, הכיר בכך ש"החברה האזרחית בתור שכזאת לא התפתחה אלא יחד עם הבורגנות"; שהיא צמחה מתוך שחרור הבעלות המודרנית, כלומר על־ידי היווצרות הבעלות הקפיטליסטית, שכתוצאה ממנה היחיד המשוחרר פרץ את הכבלים הנושנים;[4] מארכס הכריז: "מכיוון שהבעלות הפרטית השתחררה מהקהיליה, השיגה המדינה קיום עצמי לצד החברה האזרחית, ומחוצה לה".[5]

התהוות חברה אזרחית, ומדינה נבדלת ממנה, נראו בלתי־נמנעות בעולם שבו הכוחות החיוניים הראשוניים שוחררו מהכבלים הנושנים של זכויות־יתר.[6] בעולם מפורר לאטומים, שנמדד לפי "חישוב אנוכי" ולפי "המערבולת של שרירות הלב": "בסיסה הטבעי של המדינה המודרנית הם החברה האזרחית הבורגנית ואיש החברה הבורגנית - כלומר האדם הבלתי־תלוי, שאינו קשור בזולתו אלא על־ידי קשר של אינטרס פרטי והכורח הטבעי, שהוא אינו מודע לו; על־ידי השיעבוד לעבודה המרותקת לרווח, והשיעבוד לצורך האנוכי של עצמו ושל זולתו".[7] לכידות המדינה מתגשמת באמצעות סתירות החברה האזרחית, ובחיקן - ולא מחוצה להן. מארכס מרחיק לכת עד כדי טיעון, כי ביטול הסתירות איננו מתנהל במדינה, אלא בחברה האזרחית; "האינטרס הוא ששומר על אחדות בני־החברה האזרחית, שהחיים האזרחיים, ולא החיים

הכותב הוא פרופסור באוניברסיטה של פאריס. מתוך Revue Tiers-Monde מוצא לאור על־ידי "המוסד לפיתוח כלכלי וחברתי" צרפת, כרך 24, מס' 93, 1983.

הפוליטיים, מהווים את הקשר הממשי ביניהם. לא המדינה היא שמבטיחה את לכידות האטומים, שמהם מורכבת החברה הבורגנית... האמונה התפלה הפוליטית לבדה מדמה בימינו שלכידות החיים האזרחיים נגרמת על־ידי המדינה, בעוד שלמעשה ההיפך הוא הנכון; החיים האזרחיים הם שמקיימים את לכידות המדינה"[8] ואכן, הפרטיות, תוך שהיא תוחמת כל פרט ביחס לזולתו, קושרת את מכלול הפרטים בינם לבין עצמם באמצעות עולם האינטרסים שלהם; מכאן שהמדינה הולכת רק בעקבות התפתחויות החיים האזרחיים; מארכס סיכם זאת באומרו: "החברה האזרחית מהווה את המוקד האמיתי של ההיסטוריה". הוא הסיק מכך שקיום מנגנון מדינה, שהוא בלתי־תלוי בחברה האזרחית, איננו אלא שריד של משטר שקדם לקפיטליזם.

אף־על־פי־כן, עלינו לציין דרך־אגב את עמדתו של מארכס כלפי נסיונה של צרפת.[9] לכתחילה נדמה כאילו הסברו על שלושת השלבים של התפתחות המדינה סותר את התיזה שלו משנת 1846: המנגנון המינהלי לא היה בשלב הראשון (המלוכה האבסולוטית, המהפכה ושלטון נפוליאון) אלא אמצעי להכנת השלטון המעמדי של הבורגנות; בשלב השני, בזמן שיקום המלוכה, תחת שלטונו של לואי־פיליפ, ברפובליקה הפרלמנטרית, המדינה "היתה מכשיר בידי המעמד השליט, יהיו אשר יהיו המאמצים שעשתה כדי לכונן עצמה ככוח בלתי־תלוי". בשלב השלישי, תחת שלטונו של בונפרט השני, "נדמה כאילו המדינה נעשתה בלתי־תלויה לחלוטין". הסבר זה כאילו סותר את התיזה מ־1846, משום שכאן עלית החברה הבורגנית רק שיכללה את מנגנון המדינה, במקום להטמיע אותה.[10] אולם, אליבא דמארכס, אין לחפש את יסודות המדינה הבונפרטיסטית בהתפתחות הקפיטליזם הצרפתי, אלא בקיום חברה אגרארית עצומה, המורכבת מאיכרים בעלי חלקות קטנות מבודדים ובלתי־מסוגלים להתאחד, אלא בזכות המדינה[11]. הבונפרטיזם קשור כאן בהתפתחות בלתי־מספקת של הקפיטליזם, בדיוק כמו בניתוחו של מארכס מ־1846.

בארצות הפריפריה של היום אין המדינה פועל־יוצא מהפרדתה מן החברה האזרחית; על אחת כמה וכמה אין היא נובעת מהשתחררות מוקדמת של הבעלות הפרטית על ההון מהקהיליה הטרום־קפיטליסטית. ברוב המקרים אפשר להבחין בתוצאות חוסר־ההתאמה בין מנגנון המדינה, הבנוי מבחינה פורמאלית לפי דוגמת המדינות הקפיטליסטיות המערביות, לבין רב־גוניות היחסים החברתיים, שקשה מאוד להגדירם (לפחות מבחינה פורמאלית) כיחסים קפיטליסטיים. הקהיליה הטרום־קפיטליסטית, אפילו אחרי שהתערבבה מאד במגזרים קפיטליסטיים מודרניים, בכל־זאת רחוקה מהתפוררות שתביא להתהוות האדם הבורגני, במשמעות התיאוריה ההגליאנית והמארכסיסטית. אין זאת שהחשבון האנוכי של הפרטים אינו שולט בחברת הפריפריה של היום, אך בוודאי שאין הוא יחיד: הוא מתפקד בצידם של קשרים אחרים הקושרים את הפרט לקבוצות חברתיות. הפרטים לא "פוררו" לחלוטין ל"אטומים" בקפיטליזם הפריפרי; הם לא השתחררו לחלוטין מן "הכבלים הפוליטיים הנושנים". התוצאה היא שכאן המדינה אינה שקופה, אלא בלתי־חדירה לאור; היא איננה מסתתרת מאחורי אטימות החברה האזרחית והיא פועלת ישירות בתור מנגנון חומרי, בלי התיווך של החיים האזרחיים. זאת ועוד: דברים אלה נכונים עוד יותר, מכיוון שבארצות הפריפריה , החברה האזרחית עצמה שומרת עדיין על מימד דרמשמעי ובעייתי.

אי־סיום תהליך האטומיזציה של היחסים החברתיים מונע גם בעד התהוות החברה האזרחית, בתור מרחב

סגולי להתקבצות מחודשת של הפרטים, וגם בעד התהוות המדינה כמנגנון הנבדל מהחברה.

בתנאים אלה, היחסים בין המדינה והחברה בארצות הפריפריה הם מסוג שונה מאד מהדגם המערבי ומהתיאוריה שנקבעה לו על־ידי מארכס. אולם מארכס ציין כבר לפני־כן, בקשר לגרמניה - שבה המעבר לקפיטליזם היה נראה בלתי־גמור - שהמדינה עשויה להופיע כבלתי־תלויה בחברה, הואיל ובארץ זאת השדרות (Etats , Ordre) הטרום־קפיטליסטיות טרם התפתחו למעמדות מודרניים.(12) עלינו לציין אמנם פעם נוספת, שבשביל מארכס המדינה המערבית אינה אלא "צורת הארגון שבורגנים אנוסים לתת לעצמם, כדי להבטיח באופן הדדי את רכושם ואת האינטרסים שלהם בפנים ובחוץ".(13) ברור שמנקודת־ראות זו המדינה הקפיטליסטית מניחה מראש לא רק את התהוותו של הפרט הבורגני, אלא גם את התהוותם של מעמדות חברתיים ובמיוחד הבורגנות: בלי מעמד בורגני אין מדינה בורגנית. פירוש הדבר עוד, שבגרמניה העדר־מעמדות מודרניים שינה את אופיה של המדינה עצמה: המדינה הגרמנית לא היתה קפיטליסטית, אלא התבססה על התמדת מבנהו של השלטון הטרום־בורגני. ברור שבמקרה אחרון זה, הניח מארכס אפשרות של אי־תלות המדינה בחברה.

ברם, כיצד הובטחה אי־תלות זו ומה היתה בדיוק משמעותה? לשאלה זאת משיב מארכס כדלקמן: "אי־תלות המדינה איננה קיימת היום אלא... בארצות שבהן השדרות טרם הגיעו בהתפתחותן לשלב של מעמדות ועדיין ממלאות תפקיד כלשהו, בעוד שהן התבטלו בארצות המפותחות יותר; אכן, אלו הן הארצות שבהן קיים מצב־כלאיים אשר בו, כתוצאה מכך, שום חלק של האוכלוסיה אינו מגיע לשלטון על שער החלקים. זהו המצב, במיוחד בגרמניה".(14) ברור כי עבור מארכס אחד התנאים לאי־תלות המדינה הוא, שאף אחת מהקבוצות החברתיות לא תצליח להפוך את המדינה להמשך צורת הקיום החברתי של עצמה.

המדינה הלאומית בפריפריה

עד לשלב זה התאפיינה ההיסטוריה של הארצות התלויות על־ידי מצב־כלאיים, המזכיר מכמה בחינות את מצבה של גרמניה כפי שמארכס תיאר אותו: המדינות הלאומיות הבורגניות הוקמו בלי שהבורגנות בארצות אלו תהיה מסוגלת לתפקד בתור מעמד לאומי אמיתי. מדובר במיוחד בשלב הטרום־פופוליסטי בארצות מסויימות של אמריקה הלטינית.(15) במקרה זה לא הקבילה המדינה קפיטליסטית הפריפרית להתפתחותה של בורגנות פריפרית, אלא יותר לקיום אוליגרכיה מפוצלת לפי קני־מידה מקומיים, גיאוגרפיים והיסטוריים. אפילו אם אוליגרכיה מקומית או אזורית מהסוג הלטינו־אמריקני של המאה ה־19 הצליחה לשלוט במדינה, הרי זו בכל־זאת שמרה על מידה של אי־תלות; הסיבה הפשוטה לכך היתה שהיא תיפקדה כמדינה לאומית, בעוד שהאוליגרכיה השלטת לא תיפקדה כמעמד לאומי, אלא כשדרה טרום־קפיטליסטית, דהיינו מוגבלת מבחינה גיאוגרפית וחברתית. במילים אחרות, המדינה הלטינו־אמריקנית, אף־כי היתה נשלטת על־ידי האוליגרכיה, שמרה בכל־זאת על מידה מסויימת של אי־תלות, משום שהיא היתה המבנה היחיד בחברה שהיה לאומי באמת. יתר על כן, מצב זה מסביר את הדו־קיום בין אוליגרכיה של בעלי אחוזות, לבין אידיאולוגיה ליברלית, ששרר באמריקה הלטינית במשך המאה ה־19.(16) לאידיאולוגיה לא היה קשר למוצא החברתי של האוליגרכיה, אלא אדרבה, לגישה מסויימת למילוי תפקיד השלטון.

הפער בין מהות מדינה זו לבין צביונן החברתי של הקבוצות השליטות יכול היה להישמר, אפילו בשלב זכות

הבחירה הפוליטית הכללית וה"פוליטיזציה" הכללית יותר של היחסים החברתיים. במקרה של יוון המודרנית כונן שלב זה מוקדם מאד, מאז הרפורמות החוקתיות של אמצע המאה ה־19. לקבוצות השליטות בארץ זו אבד מהר למדי הקשר לרכוש הקרקעי והם השקיעו את כל מאמציהן בניהול הפוליטי והאדמיניסטרטיבי של המדינה. אולם אפילו במקרה זה, נהפכה האוליגרכיה הקרקעית הישנה בפשטות לאוליגרכיה **פוליטית** חדשה: בשני המקרים, תבנית ה"מדינה" נשארה עדיין שונה באופיה מהקבוצות השליטות.

בקיצור, אפשר לומר שמדינה זו היתה בלתי־תלויה משום שנוצרה באופן בלתי־תלוי, בלי קשר להתפתחותה הפנימית של החברה. אולם בעת ובעונה אחת נשארו סדרי המדינה באופן יסודי בלתי־כפיפים לסדרים של הקבוצות השליטות. זוהי בוודאי ההטרוגניות, שמארכס תפש אותה כ"אי־תלות" המדינה.

המדינות הפופוליסטיות

עם בוא הפופוליזם, בייחוד הנחשול של שנות ה־30, כאילו חרגה החברה במדינות אלו מנסיבות הפיצול החברתי. בפעם הראשונה היא מופיעה מאוחדת יחסית, וכתוצאה מכך נדמה שאי־תלות המדינה - במשמעות של הטרוגניות - הצטמצמה במידה ניכרת. הבורגנות הפריפרית, כפי שהיא מופיעה אחרי מלחמת העולם השניה בחיק הסדר הבינלאומי החדש, תחת ההגמוניה של ארה"ב, מהווה למעשה את המעמד הראשון שהוא "לאומי" באמת (בכך שהיא מתייחסת לכלל האומה והחברה) בתולדות הארצות התלויות: זוהי הקבוצה החברתית הראשונה בתולדות תת־הפיתוח, התואמת את השלב של מדינה לאומית פריפרית. האם אפשר להסיק מכך שסוגית ההטרוגניות ביחסים בין המדינה לחברה הפריפרית חלפה על־ידי כך?

הופעת הבורגנות הפריפרית מאפשרת אמנם חריגה מהתנאים של שליטת האוליגרכיות הישנות המפוצלות; אך בכל מקום שהדבר אירע (למשל בברזיל), לא היתה זו תוצאה של התפתחות "החיים האזרחיים", אלא נבע מיוזמת המדינה ומפעילותה. במילים אחרות, החריגה מתנאי הפיצול המסורתי של חיי החברה והכלכלה, לא הביאה לידי התהוות "מרקם אזרחי" בורגני, אלא, ברוב המקרים, היא חיזקה את משקלה הסגולי של המדינה בחברה הפריפרית.

זהו מצב מקורי, שונה מהדגם המערבי. בשלבה הקודם הזכירה החברה התלויה, על התפצלויותיה, לעתים קרובות את הגירסאות הטרום־קפיטליסטיות השונות; בשלב הנוכחי, אחרי שנסתמו הפרצות שבה, היא לבשה צורה של מה שבעשור האחרון נוהגים לכנות "קפיטליזם תת־מפותח". למעשה ההטרוגנית הבסיסית ביחסים בין המדינה לחברה נמשכת עד ימינו, במשמעות של ניוון מתמשך של החברה בהשוואה למדינה. למי שחושב במונחי הדגם המערבי נראה ניוון זה של החברה בתור גורם להתפתחות־יתר של המדינה, כמקרה בן־זמננו של "עצמאות" המדינה ביחס לחברה.

התהוות החברות הפריפריות

עד כה ניתחנו שתי משמעויות של "אי־תלות" המדינה, את הטרום־פופוליסטית ואת הבתר־פופוליסטית: במקרה הראשון המדינה ה"תת־מפותחת" היא "עצמאית", כי שום קבוצה בתוכה אינה מסוגלת לצמצם את המדינה עד כדי הפיכתה לתנאי של הבטחת המשכיותה היא - כפי שעושה מעמד חברתי "לאומי". במקרה השני, המדינה "בלתי־תלויה" באותה מידה, משום שהיא מתערבת באופן שיטתי במישור הסטרוקטורות, על־מנת להסיר על־ידי עצם נוכחותה מצבים של פיצול. בכל זאת קיים גם מקרה שלישי של "אי־

תלות" המדינה, שנראה חשוב עוד משני הקודמים - הלא הוא היחס הקמאי הפועל בין המדינה לחברה במסגרת הקפיטליזם התת־מפותח.

ראינו שבנסיון המערבי, כפי שהגיע לביטוי תיאורטי במחשבת המאה ה־18 וה־19, המדינה "לא היתה ולא כלום, בעוד שהחברה האזרחית היתה הכל".(17) מנקודת־ראות זאת המדינה, הואיל והיא הולכת ומעוצבת באופן שיטתי על־ידי הסתירות בחברה האזרחית, אין לה - ואין יכולה להיות לה - ממשות משלה; היא משקפת את השינויים החלים במישור החברה האזרחית בלבד. בצמד מדינה/חברה אזרחית שהופיע יחד עם הקפיטליזם, החברה האזרחית היא היסוד הדינמי והפעיל, בעוד שהמדינה נשארת פסיבית וגרורה. עלינו לציין מיד שבחברות הקפיטליזם התת־מפותח, המצב שונה. המדינה - אם היא נשלטת על־ידי האוליגרכיות המסורתיות, ואם היא גורמת להתהוות של בורגנויות פריפריות בנות־זמננו - נשארת לעולם יסוד לאין־ערוך פעיל ודינמי יותר מהחברה ומהמעמדות המרכיבים אותה.

מדינה וחברה אזרחית פריפרית

אי־התלות של המדינה הפרפרית קיימת: א) ביחס למערכות האוליג־רכיות; ב) ביחס לעיצוב המבנים של הכלכלה הפריפרית החדשה; ג) ביחס לחברה בכללותה. התמונה הכללית היא של מדינה דינמית ופעילה, הסותרת את דימוי המדינה הפסיבית והליברלית במערב - ותמונה זו היא ביסוד הרעיון של "אי־תלות" המדינה בתצורות התת־מפותחות של היום.

האמנם אפשר לתקוף בעיה זו במונחים של "אי־תלות"? האפשר לראות את המדינה כבלתי־תלויה ביחס לחברה, המתקשה בהתמדה להפגין את קיומה העצמי מעבר לקשריה המסועפים עם המדינה? במילים אחרות, האין רעיון המדינה ה"בלתי־תלויה" מסתיר למעשה תפיסה, שעיקרה "צמצום" תופעות נבדלות ושונות מאד, כדי להתאימן למסגרת עיונית שנקבעה על־ידי התיאוריות האירופיות של המאה ה־18 וה־19?

כפי שראינו, אין התהוות המדינות הקפיטליסטיות באזורי הפריפריה של המערכת העולמית בת־זמננו נובעת מגיוון חברתי פנימי מוקדם, ולא מהתפוררות התצורות הטרום קפיטלי־סטיות, אלא, בפשטות, משיבוץ תצורות אלה בתהליך השילוב בשוק הקפיטלי־סטי העולמי. המעבר לקפיטליזם אינו מביא כאן להתפצלות בין הפרט האזרחי הבורגני מחד למדינתו מאידך. התברגנות החברה הפריפרית אינה מתגשמת בהכרח על־ידי התפרקות התצורות הטרום־קפיטליסטיות אלא, לעתים קרובות, גם על־ידי שילובן וייצובן בפרספקטיבה של השוק העולמי.

המדינה כאן איננה תוצאה של דרגת התפתחות החברה, אלא להיפך, החברה היא תוצאה של דרגת התפתחות המדינה. בתצורה החברתית הפריפרית, מערכת המדינה חשובה יותר לאין־ערוך מכל שאר המבנים החברתיים, כולל חשיבותו של אופן הייצור הקפיטליסטי, הואיל והאחרון אינו נוגע אלא לקטע אחד של החברה. במובן זה קיים יחס של חיצוניות בין המדינה, החברה, המעמדות ואופני־הייצור: את המכלול אי־אפשר לתפוס במונחים של צמיחה אורגאנית, כפי שהדבר משתקף בארצות המערב, אלא אדרבא, במונחים של **חיבור־חוליות ופיתוח**, של צירוף ומוטציה. עצם המושג של חיבור־חוליות קשור במצבי כלאיים, שבהם מן הנמנע לקלוט במבנה את התמונה הכללית. בתהליך ההתפתחות של הקפיטליזם התת־מפותח משחקת המדינה את התפקיד הבסיסי, הואיל והמכלול החברתי מקבל את עיצובו מתוך חיבור חוליותיו עם המדינה.

לא המדינה מאחדת את החברה המערבית, אלא (כפי שמציין מארכס) הקשרים האמיתיים הנוצרים בתוקף האינטרס הפרטי של האטומים שבה.

המכלול החברתי התת־מפותח מתאחד הודות לממשות חיבורי־החוליות, שנשארים בכל־זאת חיצוניים ביחס לכל אחת מהתצורות; כאן המדינה אינה נובעת ממכלול התצורות והמבנים, אלא ממכלול חיבורי החוליות.

בתנאים אלה יהיה המושג של מדינה ״עצמאית״ בלתי־הולם ביחס לעולם השלישי, באותה המידה כמו המושג של ״חברה אזרחית״ בורגנית. שני המושגים אינם אלא פרי השתקפות הדגם המערבי. המדינה הנה אמנם הגורם הפעיל בארצות הפריפריה, אך אי־אפשר לדמות אותה כ״בלתי־תלויה״ אלא ביחס לחברה האזרחית, שבארצות אלו אינה קיימת אלא כמימד בעייתי.

בקיצור, ההגיון העמוק של הקפיט־ליזם הפריפרי בא לידי ביטוי בעיקר במדינה. בגלל חולשותיה האורגניות, אין החברה התת־מפותחת יכולה לתפקד אלא בזכות המדינה. שילוב עמוק זה בין המכלול החברתי והמדינה הופך את מושג אי־התלות האמיתית של המדינה לחסר־משמעות: המכלול החברתי איננו מרחב נבדל מהמדינה, אלא קיים רק כמימד אחר של אותה המדינה.

הואיל והמדינה מהווה את התשתית להתפתחות החברה, הרי שהפערים החברתיים, חלוקת העבודה החברתית, המעמדות החברתיים, אינם מעוצבים אלא ביחס אליה. גוף המדינה מהווה את התחום המועדף; שהוא נקודת המוצא לעיצוב המכלול החברתי. למעשה, החברה התת־מפותחת מופיעה לעתים קרובות כמכלול של **גידולים אורגניים**, הנובעים מתפקוד המדינה.

למעשה, רק הרחבת הפעילות של המדינה היא המבטיחה את איחוי החברה. במיזוג שנוצר כתוצאה ממצב זה, מונופול המדינה מהווה יסוד להופעת קפיטליזם מסוג חדש. במסגרת זו המונופול איננו מבוסס עוד על היוזמה והשוק, ולא על יציבות הכלכלה, אלא על ההתערבות המינהלית והריבו־נית של המדינה. עירבוב זה בין המדינה והאינטרסים הפרטיים – שהם לעתים קרובות אינטרסים של חברות זרות ורב־לאומיות – מופיעה לעתים קרובות בדמות של ״קורפורטיזם״ חדש.(18)

האופי האמיתי של המונפולים בפריפריה טמון ב״קנוניה״ עם המדינה. דבר זה נכון גם ביחס לחברות הרב־לאומיות הגדולות: הן חודרות אל העולם השלישי לא בזכות אופיין הכלכלי, אלא בזכות הסכמים מיוחדים עם המדינות, המבטיחים להן שורה של זכויות־יתר, נוסף לאלו הנובעות ממצבן הפיננסי והמסחרי. למעשה, המדינה הפריפרית נוקטת מדיניות של ״תרומות״, של סובסידיות, רשיונות, ערבויות; מדיניות זו יוצרת מסכת־מגן, המאפשרת את שילוב המעמדות השליטים ב״גוף״ המדינה עצמו. שיבוץ המעמדות השליטים במדינה יכול ללבוש צורה כלכלית ביחס לאנשים המופיעים מבחינה פורמלית כ״יזמים״, או צורה פוליטית, ביחס לאנשים הקשורים במנגנון המינהלי והפוליטי. אולם בכל המקרים האלה, אין הפערים הכלכליים והחברתיים נובעים מהיחסים בתוך החברה האזרחית, אלא מהיחסים עם המדינה. מטעם זה לא נוצרות בפריפריה, בסופו של דבר, הקבוצות החברתיות המכונות ״מעמדות״ באמצעות דיפרנצ־יאציה מלמטה, אלא על־ידי צירוף מלמעלה. המדינה הפריפרית עצמה היא המנגנון העיקרי בצירוף זה. הבורגנות הפריפרית, שהיא תוצאה מהסתעפויות המדינה ומתהליכי הצירוף, גם אם היא קשורה באורח פורמאלי לפעילות ייצרנית, אינה מתפקדת בתור מעמד חברתי, אלא בתור כת של מקבלי־קיצבה מהכנסות המדינה: בורגנות זו אינה מוגדרת על־ידי מדיניות של חיפוש רווחים, אלא אדרבה, על־ידי חיפרש אחרי הגדלה מירבית של סובסידיות ומענקים, ואפילו של רנטות. מן המפר־רסמות הוא שבורגנות זו, כאשר היא מתקשרת למגזרים מסויימים במשק, מאופיינת על־ידי התנהגות חד־סיטרית: במקרה של שגשוג כלכלי אין היא מגדילה את השקעותיה על־מנת להגדיל

את ההיצע, אלא פשוט מעדיפה להעלות את המחירים; במקרה של מיתון היא מקטינה את היצע המוצרים, מבלי לשנות באותה המידה את בסיסה היצרני. בשני המקרים, הבסיס הייצרני נשאר ללא תנועה, אינו מגיב על התמורות בשוק, משום שהבורגנות שהוא תלוי בה שואפת את עיקר הכנסותיה לא מרווחים אלא מסובסידיות של המדינה. למרות צמיחת פעילותה, אין המדינה מצליחה לחרוג מתנאי תת־הפיתוח; היא מצליחה לכונן מכלול חברתי הנושא אמנם תווים של קפיטליזם מודרני, אך בחשבון האחרון הוא כבול על־ידי שורה של מגבלות ומכשולים שמחוץ לכלכלה.

השיקום שחל לאחרונה בקטעים האזרחיים בחברות־פריפריה אחדות, בייחוד באמריקה הלטינית - ברזיל, מרכז אמריקה וכו' - יצר אשליה של שחרור החברה האזרחית מהמדינה. מכאן ההתלהבות שמגלים לאחרונה אינטלקטואלים לטינו־אמריקניים לתיאוריות הפוליטיות של המאה ה־18 ולוויכוחים על הדמוקרטיה... בברזיל אפשר למצוא אינטלקטואלים שחושבים כי בארץ זו החל **תהליך** בלתי־הפיך של **אמריקניזציה**. בארצות אחרות של אמריקה הלטינית מתבטא רעיון דומה באמצעות דמיון־השוא של **הסוציל־דמוקרטיזציה** הממשמשת ובאה בחיים הפוליטיים והכלכליים.

לעומת זאת, נראה לי חשוב להבחין במימדים **הפוליטיים** האמיתיים של המדינה, ובייחוד של המדינה הפריפרית. למעשה מדינה זו היא פוליטית בשני מובנים: מצד אחד היא עוסקת בתפקידים פוליטיים ומינהליים כלליים, תפקידים שאי־אפשר לצמצם אותם לתיפקוד הכלכלי של החברה; מצד שני היא נוטלת על עצמה את התיווך החומרי ההכרחי ומאפשרת על־ידי כך את התלכדות המרכיבים הבלתי־אחידים בחברה הפריפרית. כתוצאה מכך תפקידה הפוליטי של המדינה בחברות הפריפריות, חשוב יותר אפילו מתפקידה הכלכלי. ניתוח המשמיט את אבחנת תפקידיה הפוליטיים של המדינה הפריפרית מונע מעצמו את האמצעי להבנת התפקוד הכולל של סוג חברה זה, וכן את הבנת המימדים האמיתיים של בעית התמורה החברתית.

הערות:

(1) כפי שמתבטא מארכס, ראה *L'Idéologie allemande, Ed. Sociales, 1968, p. 105*

(2) Cf. G. Gurvitch, *Traité de sociologie, PUF, 1962, t. I. p. 31.*

(3) CF. G.W. Hegel. *La Philosophie du Droit 189*

(4) *Cf.* k. Marx, *Idéologie allemande, 1846, p. 104*

(5) שם, ע' 105

(6) *K.Marx, La Sainte Famille, Ed. Sociales, 1972, p. 139*
ראה גם *Idéologie allemande, p. 362 et p. 142*

(7) שם, ע' 139, ע' 147

(8) שם

(9) *Cf. K. Marx Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte (1852)* Ed. Sociales, 1963, p. 103, 104.

(10) Cf. entre autres K. Papaioannou, *Les marxistes, Paris, 1965, p. 169*

(11) כאשר מארכס מנסח את רעיון התפקיד המאחד של המדינה בשלב הראשון של התפתחות הקפיטליזם, הוא חוזר למחשבות שפיתח כבר בשנים 1843־44, בהשראת המצב המיוחד של הקפיטליזם בגרמניה.
ראה
Marse, La Question juive (1844)
בדבר היחסים בין האיכרות למדינה הפוליטית האוטוריטארית, ראה (בין השאר):
R. Bastra, El Poder Despotico Burges, Mexico, Edition Siglo XXI, 1979

(12) *Idéologie allemande, p. 105*

(13) שם.

(14) *Idéologie allemande. p. 105-106*

(המשך הערות בעמ' 42)

Die Neue Gesellschaft

פרידהלם פארתמן

מדיניות רווחה חדשה

הרברט ווהנר(1) אמר בתחושת כשלון מסויימת: ״העוסקים במדיניות הרווחה משולים לחובשים מצויידים בילקוטי עזרה ראשונה, המתרוצצים בעורף החזית הכלכלית, ומדביקים פלאסטרים לכל הנפגעים״.

מי שמנתח את מדיניות הרווחה מאז המלחמה, יאלץ להודות, כי מבצעיה - על כל גוניהם הפוליטיים - הסתפקו בפיצוי כספי בדיעבד על הקיפוח לסוגיו, סוציאלי, חומרי, נפשי וגופני. התוצאה שהגיעו אליה בדרך זו לא היתה גרועה כלל. בכל אופן, הצלחנו להקים מערכת בטחון סוציאלי שאין דוגמתה בעולם.

הכותב הוא מיניסטר לעבודה, בריאות ורווחה במדינת נורד־ריין־ווסטפליה, וחבר הנשיאות של המפלגה הסוציאל־דמוקרטית בגרמניה המערבית.

מתוך Die Neue Gesellschaft, ירחון המפלגה הס.ד. בגרמניה המערבית, (מוצא לאור על־ידי קרן־פרידריך־אברט), כרך 30, מס. 9, ספטמבר 1983.

בתקופת השלטון הסוציאל־דמוקרטי גדל תקציב הרווחה פי שלושה - ויש בזה סימן מובהק לדגש שהושם במדיניות הסוציאל־ליברלית של השנים האחרונות. אולם למרות מאזן מזהיר זה, אנו חייבים עתה להודות, שבכל־זאת - האושר איננו רק בעושר.

- **זה נכון בעיקר, כאשר - כמו עתה - האמצעים הכספיים העומדים לרשותנו אינם מספיקים כדי לענות על כל הדרישות והציפיות המופנות אל המדינה. משבר כספי מעין זה מביא בעקבותיו פגיעות עמוקות במערכת הבטחון הסוציאלי, ואלו הולכות ומחמירות מהצעת תקציב אחת לבאה אחריה.**

- אבל מתברר גם שלמרות מאמצים כספיים ניכרים אי־אפשר היה עוד לנטרל מפגעים מסויימים, למשל בתחום הפסיכולוגי. היום מתברר יותר מתמיד, שמדיניות רווחה יש בה יותר מבטחון חומרי בלבד. לאחר שמדיניות הרווחה לא השיגה זאת בעבר, הרי היא נמצאת עתה ב״משבר לגיטימאציה״(2)

(המשך הערות מעמ' 41)

(15) *E. Laclau, Towards a Theory of Populism in Politics and Ideology in Marxist Theory, London,* 1977, p. 178; cf. aussi F.H. Cardoso et E. Faletto Dependance et developpement en Amérique latine, PUF, 1978.

(16) Cf. Laclau, op. cit., p. 178

(17) ביטוי לקוח מהספר של:

A. Granusci, Note sul Machiavelli, sulla politica et sullo stato moderno, 1964, p. 68.

ראה גם

Gramsci, *Oeuvres choisies, Ed. Socialew, 1959, p. 268.*

(18) *Cf. Ph. Schmitter, Still the century of corporatism? in World Politics, vol. XXV*, janvier 1973, cf. aussi Cardoso et Faletto, p. cit.

• ולא בשורה האחרונה מתברר מצב זה גם ברעיון הידוע, שהכסף מחנך לנהנתנות. הישג חומרי, אחרי שהושג, נאחזים בו אף בשעה שאינו נחוץ עוד או משמעותי. (למשל, עודף התשלומים לפנסיונרים, בשעה שנוסף עליהם גם הביטוח מטעם המפעלים). בסופו של חשבון חסרים האמצעים להיענות לצרכים חדשים, שרק זה עתה נוצרו (כגון סעד פסיכו־סוציאלי למובטלים, למכורים לסמים או לחולי נפש). מדיניות הרווחה ניצבת אם כן גם בפני ''משבר ההתאמה'' לנסיבות חדשות.

תשובת השמרנים

ניתן להעלות, כמובן, תשובות מתשובות שונות לאותן תופעות משבריות. השמרנים ממציאים את התשובה הפשטנית ביותר, ולה שלושה שלבים:

• תחילה הם מתכחשים לגרעונות הסוציאליים, למשל על־פי הטענה שהכנסתם הממוצעת של הגרמנים עלתה בינתיים; לא יתכן, על־כן, שקיים בכלל מחסור חומרי; בחברה עשירה עד כדי כך ממילא ניתן לטפל בכל מקרה מצוקה בפני עצמו.

• לפיכך הם ממליצים על העדפה חד־משמעית של האינטרס המשקי על־פני האינטרס הסוציאלי; ההשגים הסוציא־ליים הם כאילו מיותרים, או אפילו מזיקים לעדיפות הראשונה, קרי – הבראת המשק ותקציב המדינה. קיצוצים במענק הלידה, וברזמנית צמצום של מיסי הרכוש, הם, איפוא, מנקודת ראות שמרנית, דרושים ואפילו הכרחיים.

• מכאן מסתברת כאילו מאליה העברת הסיכונים החברתיים לרשות הפרט, על־ידי השתתפות עצמית של המבוטח, ביטוח סוציאלי פרטי, והטלת הוצאות נוספות על האדם־הפרט. דוגמאות לכך אינן חסרות. אבל עתה מתווספת עוד גירסה, אף גרועה מן ההשתתפות העצמית, המוגשמת כבר ממילא על־ידי חוק העזר לתקציב: נכים שיאושפזו להבא במוסדות סיעודיים, יצטרכו לשאת בעצמם בחלק מן ההוצאות.

תשובת הסוציאל־דמוקרטים

היש לסוציאל־דמוקרטיה עמדה משלה, לעומת התפיסה הפשטנית, הדמאגוגית של השמרנים? היש לה עמדה מגובשת משכנעת ומתקבלת על הדעת בפשטותה?

יהיה זה פשטני מדי, אם נגדיר את המשבר הנוכחי רק כמשבר תעסוקה ואם נשליך את יהבנו על פתרון בעיה זו בלבד. אמנם האבטלה היא הסיבה העיקרית לקשיים הסוציאל־פוליטיים, אך אין היא סיבתם היחידה. נרמז כבר, כי למדיניות הרווחה לא חסר כסף בלבד; חסרות לה גם גמישות והומאניות. תכניות לקידום התעסוקה מהוות, על כן, מרכיב שלא ניתן לוותר עליו בתשובה הסוציאל־דמוקרטית, אבל אין הן תשובה יחידה.

''הוועדה לערכי־יסוד'' של הס.פ.ד. רמזה בתזכיר על ''תנועת העבודה והשינויים בתודעה ובהתנהגות החברתית'', איך תוכל להיראות תשובה מקיפה יותר. הניתוח המוצג שם משכנע ומובן לכול. הוועדה אף מרחיקה לכת בהצעות לפתרון, אל מעבר לתשובות חד־צדדיות. אך לאותה מלאכה התחלתית חסר עדיין הגיבוש, בייחוד בענין הצבת המטרות ובדרכי השכנוע לגבי הפעולות הנדרשות; רשימה זו שטחית ביחס לענינים רבים.

אחת המשימות המרכזיות של מדיניות חברתית סוציל־דמוקרטית מתקדמת תהיה, איפוא, ניסוחה של תפישה כוללת ומשכנעת למדיניות כזאת, תפישה שתתחשב באילוצים ובאפשרויות שהשתנו. כל־זאת לא בלבד מפני שהאזרחים רואים את הסוציאל־דמוקרטיה כסמכות בשטח זה (למרבה

הצער – בשטח זה בלבד), אלא גם מפני שתנועת העבודה תמיד ראתה את עצמה כ"תנועה לעזרה עצמית" בנושאים של קיפוח סוציאלי, חומרי, נפשי וגופני. כך הדברים חייבים להיות גם בעתיד.

ארבעת עמודי־התווך של מדיניות סוציאלית מתקדמת

תפישה חדשה במדיניות הרווחה תצטרך להביא את ארבעת היסודות הבאים לכלל אחדות:

- יש הכרח לעצור ולמנוע את תהליכי שבירת הסולידריות, המ־סתכמים בהשקפות מעין "איש לאוהלו".
- יש לשחרר את מדיניות הרווחה מהיותה סרח־עודף של המדיניות הכלכלית.
- יש לפתח קווי מדיניות שימנעו מראש את היווצרותם של מקרים סוציאליים קיצוניים.
- מערכת הרווחה חייבת בתהליך של הומאניזציה, שיחדיר לתוכה את ההתחשבות בפגיעה האישית שנפגע הנזקק לשרותיה.

יש שוני בין ארבעת עמודי־תווך אלה של מדיניות רווחה עתידה, הן מבחינת מועדי מימושם והן מבחינת דירוג הצורך במימושם; יש בהם אלמנטים שחייבים להתבצע ללא שהיות, ואילו הגשמתם של אחרים נדרשת רק בטווח בינוני ואפילו ארוך. הנושא בעל המשמעות הדחופה ביותר הוא בלימת תהליך של שבירת הסולידריות, ההולך וגואה; לתהליך זה שני היבטים: האחד נוגע למקרים של קבלת תשלומי־יתר בלתי־מוצדקים, שכבר דשו בהם בלהיטות בשנים האחרונות. בין אלה יש רק מקרים מעטים של שימוש לרעה מדעת, אף על פי שטענה זו השתלטה על הוויכוח הציבורי, שלא בצדק. בדרך הטבע לא ניתן להימנע לחלוטין משימוש לרעה: בכל מקום שבני־אנוש נמצאים, תימצא גם חולשת אנוש; אך היקפה שולי בלבד, ומשקלה כגורם תקציבי הוא אפסי.

חשובים יותר הם אותם המקרים של תשלומי־יתר הנגרמים על־ידי מגמה מוסדית מוטעית. בייחוד התפרסמו ועוררו תמיהה שתי דוגמאות, ובצדק: אנו עדים לכך, כי פנסיונרים מסויימים מקבלים קצבת זיקנה גבוהה מההכנסה־נטו של מועסקים בפועל בדרגות המקבילות. כן קיימת עדיין האפשרות שנכים ייהנו מנסיעת חינם בתחבורה העירונית ובו־בזמן יקבלו שחרור ממיסים על מכוניתם הפרטית – גם זאת התפתחות בלתי־מוצדקת ובלתי־נסבלת. עצם הוויכוח הנורא על שימוש לרעה ערער את אמינותן של מערכות הבטחון החברתי; בדרך זו הוטל דופי בציפור נפשה של המדיניות החברתית הסוציאל־דמוקרטית.

בצורה אחרת מתבטא תהליך שבירת הסולידאריות ב"תודעת האוטובוס", ההולכת ומשתלטת – עיקר ענינו של אדם הוא "להיות בפנים"; למשל, לך יש עבודה ולא איכפת לך כהוא־זה מה יקרה לאלה "בחוץ", אלה שאין להם מקום עבודה. יהיה בלתי־נסבל לאורך ימים, ש־80% מן העובדים מבצעים 100% מן העבודה המצויה בשוק, ואילו 20% הנותרים אינם עושים דבר. אם חברתנו לא תגייס את כוחה הפנימי על־מנת להתגבר על מצבי ביש מעין אלה, הרי באופק נראה סופה של חברה סולידרית כלשהי. משמעות הדבר, סופה של כל מדיניות סוציאלית, שמטבע ברייתה תהיה תמיד מותנית בסולידריות.

אך להימנע משבירת הסולידריות – זה רק צעד ראשון. חשוב יותר לנטרל את הסיבה העיקרית למשבר במדיניות הרווחה, שהיא התניית הוצאות הרווחה בהיקף הצמיחה המשקית. אם לא נשבור את מעגל הקסמים הארור – הצטמקות כלכלית, קיצוץ בהוצאות הסוציאליות, צמצום הצריכה, הצטמקות כלכלית

נוספת – לא תצליח שום ממשלה לעולם להתגבר על הקיצוצים במערכת הסוציאלית, יהיה הרכבה כאשר יהיה.

ניתוק ההוצאות הסוציאליות מן הצמיחה הכלכלית, פירושו הגדרת המאמץ הסוציאלי במונחי הצרכים של מדיניות הרווחה – ללא תלות באפשרויות הכספיות. הבעיה מסתכמת כך: אילו הוצאות אינן ניתנות לקיצוץ באילו מצבים? אם נהיה עקביים, נצטרך לוותר על העיקרון השולט בתחומים רבים של מדיניות הרווחה, המתנה את מדיניות ההוצאות בהכנסות. רק צעד כזה יבטיח, כי מדיניות הרווחה תשתחרר מהיותה סרח עודף של המדיניות הכלכלית, וכך היא תהפוך לישות פוליטית עצמאית.

דרך זאת איננה בהכרח אוטופית; על כך מעידה, למשל, הדוגמה של "העזרה הסוציאלית", המגדירה את סל המזונות ללא תלות באפשרויות כספיות. הסיבוכים הביורוקרטיים בקביעת סל המזונות ובשימוש שנעשה בו אינם מעידים נגד העיקרון של סיפוק צרכים, אלא על הפעלתו הפגומה.

כאשר רמת הצרכים הסוציאליים הדרושים תשמש נקודת־מוצא למדיניות, יהפוך החיפוש אחר עקרונות מימון חדשים למשימה מרכזית. כך יש לשקול, למשל, אם דמי האבטלה חייבים בכל התנאים להתכסות על־ידי דמי ביטוח אבטלה, כאשר אלה נוטים לתנודות חריפות על־פי הקוניונקטורה. כן יש לשקול, אם התשלומים הנדרשים לטיפול במצוקה (שלא באשמת הנזקק) אינם צריכים לבוא ממקורות התקציב הכללי. במקרה זה יוכבד, כמובן, נטל המיסים באותה המידה שייחסכו כספים מביטוח האבטלה; אך יש בכך גם יתרון: כלל האזרחים יצטרך לתרום לביטוח בפני סיכוני האבטלה.

דוגמה נוספת לדרכי מימון חדשים לסיפוק צרכים סוציאליים היא מה שכונה "מס המכונות", ז"א היטל לביטוח סוציאלי, הנגה ללא תלות במספר העובדים אלא על־פי גודל ההשקעה בציוד המפעלים. גם הנהגתו תוסיף לבטחון הסוציאלי אלמנט חדש – את אי־תלותו בקוניונקטורה.

בכלל, התפישה הכוללת של מדיניות רווחה חייבת להתבסס על יישום עקבי של רעיון המניעה. אמנם רעיון זה עומד לדיון, ואף נכלל כבר בכל הנאומים הרשמיים על מדיניות הבריאות, הרווחה ושימור הסביבה. עם זאת יש להדגיש, שלמרות ספרים חכמים בשפע וניסוחים דקדקניים, לא התקדם כל הענין התקדמות משמעותית במשך עשר שנים. מה שחסר אינם הצעות, רעיונות ותפישות, אלא אפשרויות בנות ביצוע.

ראשית כל, יש לנתק את רעיון המניעה מן הגישה האישית, השולטת בו במידה רבה גם עכשיו: אין די בכך שפונים אל הפרט ודורשים, שישנה את התנהגותו: לעשן פחות, יותר תנועה, הזנה מאוזנת יותר – אלה מסייעות כנראה להרגשתו הטובה של הפרט, אך אין בהם די כדי למנוע מראש מצוקה. את עיקרון המניעה יש להבין בהיקף רחב החורג מתחום הבריאות בלבד.

הרעיון של מדיניות תעסוקה פעילה והשוואה של שכר מינימום, כפי שהועלה בעבודתה של "הוועדה לערכי היסוד", שייך לנושא זה, כביטוי מעשי ולרעיון המניעה מראש. פירוש של עדכון שכר מינימום הוא, הלכה למעשה, תוספת להכנסות הנמוכות. בתנאים של הגבלת סך־כל המימון העומד לרשותנו, דבר זה אפשר רק על חשבון המשכורות הגבוהות.

אם רוצים להגיע למטרה זו, חייבים הצדדים לחוזה העבודה לתרום את חלקם; המגמה צריכה להיות הגדלת חלקם של היטלי היסוד והקבע. אבל שינוי יסודי ידרוש מאמצים שיחרגו מתחום ההיטלים הקיים ויקיף למעשה את כל מערכת ההכנסות של חברתנו. אמנם אין להעמיד בספק את עיקרון

ההישגיות ואת הפיצוי החמרי בעד הישג משופר. אבל השאלה החשובה היא, אם הפערים הקיימים בסולם ההכנסות צריכים להישאר כפי שהם.

עמוד התווך הרביעי, ההומאניזציה של מערכת הביטוח הסוציאלי, פירושה התחשבות בגורם האישי. כל העוקב אחרי הדיון הנוכחי על המדיניות הסוציאלית מקבל את הרושם, שיסוד זה – המוצא את ביטויו המעשי בעזרה העצמית – מתקבל אצל רבים בתור מדיניות הרווחה החדשה בה״א הידיעה. אין ספק שאנו חייבים הרבה לאותן התחלות חדשות. הן הבהירו לנו, שקיימים ליקויים במערכת הרווחה הנוכחית, שלא יימצא להם פתרון על־ידי הכסף בלבד והראו איפה ליקויים אלה נמצאים. הן הוכיחו, שעם ההתמקצעות, הביורוקרטיזציה, הריכוזיות ואליל הגודל יש סכנה, שהפרט, על ייחודו האישי, ייעלם מעינינו. כבר מהיבט זה בלבד אין לוותר על אותן התחלות של שיטת העזרה העצמית.

אולם אסור שרעיון העזרה העצמית יהפוך למדיניות רווחה נוספת, לכעין ״מדיניות צללים״ של רווחה. אל לו, לרעיון זה, לשאוף להחלפה כוללת של המערכת הקיימת, אף לא ביחס לקבוצה חברתית מסויימת. מדיניות רווחה, שתצטמק לכדי רעיון העזרה העצמית בלבד – אם נעמיד את הדברים בצורתם הקיצונית – תחליף חד־צדדיות אחת באחרת. היא תסיר את העול הבלעדי משכמה של החברה ותטיל כולו על כתפי הפרט. עזרה עצמית, במשמעות של אלטרנטיבה בלעדית לארגון הסולידריות המקיף, תחטיא את מטרות מדינת הרווחה. המסקנה היא שאת רעיון העזרה העצמית חייבים להגביל לתפקיד משלים; גם להבא יש להטיל את כיסוי הסיכונים העיקריים של חיי העבודה (מחלות ונכות, תאונות ואבטלה) על ארגון הסולידריות המקיף של כלל החברה.

אין, איפוא, לראות ברעיון העזרה העצמית שיטה המתנהלת מחוץ למוסדות של מדינת הרווחה; אדרבה, מוסדות אלה חייבים להיפתח בפני מצוקתו של הפרט, בפני יוזמתו ורצונו לפתור את בעיתו. העזרה העצמית אינה צריכה להוליך מן המוסדות וחוצה, אלא אל המוסדות ופנימה, והיא חייבת להיספג בתוכם. על כן יש לראות את תפקידה של מערכת הרווחה בכך, שהיא תקצה מקום בקרבה למצוקתו של הפרט, ואילו תפקידו של הפרט הוא לא לסגת מהשתתפותו בארגוני הסולידריות המקיפים.

עם זאת, אין לעודד דיפרנציאציה נוספת במערכת הסוציאלית, בכיוון להתאמת־יתר לבעיותיו של הפרט. מגמה כזאת עלולה עוד להחמיר את ההתפתחות המעוותת. ליבו של רעיון העזרה העצמית חייב איפוא להיות ״בניית גשר בין האדם לבין המערכת הסוציאלית״. מבחינה פוליטית, פירושו הדבר, ראשית כל, הגבלת המיסוד לטובת מרחב מחיה להתפתחותו של היחיד, שבו בזמן תוביל גם להתרעננות המוסדות הקיימים. האפשרויות המעשיות בתחום זה משתרעות מריענון המינהל העצמי ופיתוחו, דרך תקנות להשתתפות הפרט, צמצום ההיררכיה, החדרה תקיפה יותר של עקרון החברות, ביזור־יתר, עיצוב של ״מערכות קטנות״, ועד לשינוי במבנה המערכת, דרכי עיצוב דמוקרטיים יותר, ומינוי נאמנים או בוררים מקצועיים לענינים סוציאליים.

הערות:

1. ממנהיגיה הוותיקים של המפלגה הסוציאל־דמוקרטית בגרמניה המ־ערבית.
2. שם הספר המפורסם של ההוגה הגרמני יורגן הברמס, איש אסכולת פרנקפורט.

ראיון עם ג'ון קנת גלבריית

Challenge

האנטומיה של עוצמה

שאלה: במשך שנים נאבקת בנושא העוצמה, מ"הקפיטליזם האמריקני: מושג העוצמה המאזנת" עד "המדינה התעשייתית החדשה" ו"הכלכלה והמטרה הציבורית". כעת אתה עומד לפרסם ספר שכולו מוקדש לניתוח העוצמה. האם "האנטומיה של העוצמה" היא המשך ישיר של עבודותיך הקודמות?

תשובה: לא. ספר זה אינו עוסק במיוחד בכלכלה או בעוצמה כלכלית. אני מעונין בעוצמה כפי שהוגדרה על־ידי מאקס וובר – כפיפות של פרט או של קבוצה לרצונם של פרט או קבוצה אחרת, בכל מקום שהדבר מתרחש. יש בספר מידה של תשומת־לב מיוחדת לעוצמה כלכלית, אך ניסיתי לחרוג ממושגים אלה ולראות את האלמנטים המשותפים לשימוש בעוצמה – בידי הפוליטיקאי, המנהיג הדתי, מפקד בצבא או תאגיד. יש אפילו הערת שוליים על השימוש בעוצמה בידי מאמן כדורגל.

שאלה: אם־כן, הספר מביא תיאוריה כללית של העוצמה?

תשובה: חשבתי ברגע מסויים לכנותו בשם "תיאוריה כללית של עוצמה" אבל לאחר מכן עלה בדעתי שמבקר־רשע כלשהו עלול לטעון, שיש כאן נסיון להנות מהילתם של קיינס ו"התיאוריה הכללית" שלו. לכן עברתי לשם "האנטומיה של העוצמה". מקרה של מורך־לב טהור... הספר מתבונן תחילה בכלים המופעלים למען שימוש בעוצמה: כוח או עונש צפוי, שאני מכנה (תוך שימוש חופשי בלשון) בשם "עוצמה הולמת"; רכישת צייתנות בצורה זו או אחרת, שאני מכנה, באורח בלתי־מקורי, "עוצמה מפצה"; ואת אשר אני מכנה "עוצמה מותנית" – עוצמה שמשתמשים בה, כאשר אדם או קבוצה כלשהם מקבלים, או משתכנעים לקבל, את רצונם של אחרים, תוך אמונה שהוא נכון, מוסרי או צודק. מכאן אני מתקדם לבחינת מקורות העוצמה, שמעניקים יעילות לכלים אלה.

שאלה: כאשר אתה אומר "כלים של עוצמה", מה הם בעצם? מהי דרך השימוש בעוצמה הולמת?

תשובה: עונש מסוג זה או אחר. היכולת להטיל עונש, כמו השוט לעבד, והמקל של ההורים לילד.

ג'ון קנת גלבריית הוא פרופסור לכלכלה באוניברסיטת הרווארד. הוא ידוע בארץ לפי ספריו שתורגמו לעברית: חברת השפע, המדינה התעשייתית החדשה, עידן אי־הוודאות, ועוד. ב־1979 ביקר בארץ כמרצה־אורח, והרצאותיו אלו פורסמו ב"מיגוון" בשם "האתגר לסוציאל־דמוקרטיה". ראיון זה הוא מתוך Challenge, כתב־עת לעניני כלכלה, ארה"ב, כרך 26, מס. 3, אוגוסט 1983.

שאלה: **האם גם המערכת המשפטית או הצבאית יכולות לשמש מטרה זו?**

תשובה: שתיהן – ועוד. אני מרחיב את המושג, כך שהוא כולל את היכולת לתקוף או להרוס את מעמדו של אדם בקהילייה באמצעות תקיפה מילולית. לעונש יש פנים רבות. הואיל וקיימים שלושה סוגי כלים של עוצמה, ישנם גם שלושה גורמים המאפשרים גישה לכלים אלה. אחד ממקורות העוצמה היא, כמובן, האישיות – המנהיג האישי, הדומיננטי, המרתק, והאינטליגנטי לפעמים. בימים עברו היתה לו גישה להטלת עונש באמצעות כוח פיזי. עכשיו האישיות מעניקה לו גישה לשכנוע, לעוצמה מותנית. וכמובן, הקנין הוא מקור של עוצמה. עובדה זו מכרעת ביחס לעוצמה כלכלית; היא מאפשרת מתן פיצוי.

שאלה; **ואם מותר לי לנחש, הגורם השלישי הוא הארגון, כפי שאתה טוען ב"מדינה התעשייתית החדשה"?**

תשובה: הארגון הוא מקור העוצמה השלישי, בעל חשיבות עליונה בימינו; אך הוא עמד כבר במרכז עוצמתה של הכנסיה בעבר. בראש וראשונה הוא מעניק גישה לעוצמה מותנית, ליכולת לשכנע. אולם אם הוא מופיע יחד עם קנין, הוא נותן גישה גם לפיצוי, וכפי שהוא מתגלם במדינה – גישה לעוצמה הולמת. יתכן שמתמטיקאי רגיש מאד יתאר את הספר כמחקר התמורות והצירופים של מקורות העוצמה והכלים שלה. בחלק ניכר משלוש השנים שהקדשתי לספר, עסקתי בעיבוד צירופים ותמורות אלו.

שאלה: **שוב, למה אתה מתכוון בדיוק, כאשר אתה מדבר על "עוצמה מפצה"?**

תשובה: **היכולת להביא את הזולת לקבלת מרות.**

שאלה: **היכן דוגמאות ממשיות של עוצמה מותנית?**

תשובה: כאשר פוליטיקאי נואם נאום ומשכנע קהל לקבל את מנהיגותו.

שאלה: **מדוע אתה קורא לכך התניה?**

תשובה: אולי המילה שכנוע היתה מספקת, אלא שיש לה משמעות מוגבלת יותר.

שאלה: **האם פרסומת יכולה לשמש דוגמה?**

תשובה: פרסומת היא דוגמה בולטת ביותר של עוצמה מותנית. התפתחות פוליטית מיוחדת לימינו היא המעבר מעוצמה מפצה–רכישה גלויה של תמיכה פוליטית– לעוצמה מותנית, כאשר הפוליטיקאי משתדל לשכנע באמצעות פרסומת בטלוויזיה ואמצעי התקשורת בדרך־כלל. כמובן, כאן חשובים מאד הקנין והיכולת הנובעת ממנו לרכוש את השכנוע. שוב אתה רואה את תפקיד התמורות והצירופים בקרב הכלים והמקורות של עוצמה.

שאלה: **מה גרם לכך שבשלב זה בעבודתך בחרת בנושא העוצמה ובגישה קצת מופשטת אליו?**

תשובה: אינני רואה אותה כלל כמופשטת או סתומה. הרעיונות ניתנים להדגמה באורח מוחשי ביותר. הבאת הדוגמאות היתה מקור לחלק ניכר מההנאה שנהניתי תוך כדי כתיבת הספר – ככל שמלאכת הכתיבה יכולה לגרום הנאה בכלל. לפני שנים רבות הגעתי למסקנה, שכלכלה, מנותקת ממושג העוצמה, היא בלתי־רלוונטית עד מאד. את ההתנהגות הכלכלית בת־זמננו אפשר להבין רק אם רואים אותה לא בלבד כחיפוש אחר העושר, אלא גם כחיפוש אחר העוצמה. כן אפשר להבין את גבולות העוצמה הכלכלית רק כאשר מבחינים בדיאלקטיקה שלה – המגמה שדנתי בה בעבר, שסוג אחד של

הפעלת עוצמה נתקל בסוג אחר של הפעלת עוצמה ונמצא מנוטרל על־ידו: המעסיק והאיגוד המקצועי, התאגיד והתנועה הצרכנית, מזהמי הסביבה והלוחמים לשימורה. במיוחד, דימויו של התאגיד המודרני כתשלובת לעשיית רווחים בלבד הוא דימוי הלוקה מאד בחסר. תמונה שלמה יותר של הכוח המניע תאגידים מחייבת גם תיאוריה של עוצמה.

✱עוצמה צבאית✱

שאלה: **האם הספר מוביל לאיסטרטגיות חדשות במדיניות הציבורית, או לאיסטרטגיות חדשות בפירוש ההתפתחויות הכלכליות של ימינו?**

תשובה: אני מקווה שכן. אני תמיד אופטימי מדי בענינים אלה...

שאלה: **כיצד?**

תשובה: אני מקווה שאנו מיטיבים עתה להבין את הפעלת העוצמה התאגידית. ואני מקווה מאד מאד, שנבחין בבהירות יתרה באופיה של הפעלת העוצמה הצבאית המודרנית. עוצמה צבאית מחברת את כל הכלים עם שניים משלושת מקורות העוצמה. היא משתמשת שימוש מאסיבי בעוצמה המותנית – המתנגד לפנטגון נחשב לקל־דעת ביחס לבטחון הלאומי, ואולי לבלתי־פטריוטי. היא חולשת על מערכת מאסיבית של עוצמה מפצה – ייצרני הנשק, מדענים ומהנדסים, הביורוקראטיה של הפנטגון, המשרתים בצבא עצמו. והצבא עצמו יכול לכפות משמעת על־ידי עונש, על־ידי העוצמה ההולמת. באשר למקורות העוצמה הצבאית, אין משקל לאישיות. העוצמה הצבאית מופעלת על־ידי אנשים חסרי־פנים; איש אינו זוכר עוד את שמות חברי המטה המשותף של חילות ארה"ב; שרי ההגנה נבלעים באנונימיות מבורכת, כאשר הם עוזבים את משרתם. אולם הקנין, בצורת הכנסה פנויה לשימוש, הנו מקור עוצמה רב־ערך. הארגון של הפנטגון, של הצבא, ושל ייצרני הנשק, הוא המקיף והממושמע ביותר בעידן שלנו. הנני מקווה שכתוצאה מטיפולי בעוצמה הצבאית, נטיב להבחין באופיה והדרכים להתמודדות איתה.

שאלה: **אבל ראה כמה זמינה ההזדמנות להשתמש בעוצמה הצבאית – על כל מקורותיה, עצמה הולמת, מפצה, ומותנית, איך תתמודד אופוזיציה בלתי־מאורגנת עם עוצמה מסוג זה? או כיצד תנחה ותתעל אותה בהתאם לאינטרס הציבורי?**

תשובה: שאלה טובה. אינני משוכנע שהדבר יהיה קל. ואולם כאן שוב מופיעה הדיאלקטיקה של העוצמה: כל הפעלת עוצמה מסוג זה נוטה להוליד השפעת־נגד. את זו יש לעודד – וזו משימה המוטלת על כולנו. חייב להתגבש קהל מעונינים גדול, שיפעל באמצעות הקונגרס וילחץ על הרשות המבצעת להגביל את העוצמה הצבאית. אנו רואים עכשיו ביטוי לדיאליקטיקה זו בתנועה למען הקפאת החימוש הגרעיני. ביטוי קודם התגלה בהתנגדות למלחמת וייטנאם. אחת מתקוותי היא, שכתוצאה מספר זה נבין קצת יותר את הדיאלקטיה הזאת ונטיב להשתמש בה.

שאלה: **האם, לדעתך, תיאורית העוצמה המאזנת שלך תופסת היום כמו לפני עשרים ושלושים שנה?**

תשובה: אני מדבר על כך בספר. זה שייך לדיאלקטיקה של העוצמה, שזה עתה הזכרתי אותה. כאמור, התשובה לעוצמת המעסיק היא באיגוד המקצועי; לעוצמת הפנטגון בתנועה לפיקוח על החימוש; לעוצמת התאגיד אצל הצרכן ובלחץ למען תמיכה מווסתת מצד המדינה. ברם, כאשר עסקתי ברעיונות אלה לפני שלושים שנה, טענתי

למעשה, שהעוצמה המאזנת מובילה לאיזון נוח בדרך כלל. בכך אינני מאמין עוד. זאת ועוד: בימים ההם עדיין לא חקרתי את נושא העוצמה באורח מקיף באמת. כמו כלכלנים רבים, הייתי שבוי באותם ימים ברעיון של איזון. מאז הצלחתי להשתחרר מאותו השבי – ואין צורך לומר, שאני ממליץ מאד על מאמץ זה לכול.

✱עוצמה כלכלית✱

שאלה: בספר ״הכלכלה והמטרה הציבורית״ תיארת את המשק של ארה״ב כמורכב ממערכת השוק וממערכת התכנון – וריכוז גדול מאד של עוצמה באחרונה. מאז 1973 עברנו שני משברי נפט ומה שכונה כנראה ״האינפלציה הגדולה״. האם, לדעתך, תרמה העוצמה המאזנת לתהליך האינפלציוני של שנות ה־70? היכולה העוצמה המאזנת לפעול בסביבה אינפלציונית – בייחוד הואיל ולטענתך, שורשי התהליך האינפלציוני ותאוצתו נעוצים במערכת התכנונית של המשק?

תשובה: טענתי ב״קפיטאליזם האמריקני״ – בהצדקה רבה יותר משידעתי אז – כי עוצמה מאזנת אינה פועלת בהקשר אינפלציוני. בהקשר זה אין התאגידים לוחמים באיגוד המקצועי; האיגוד המקצועי אינו לוחם בתאגידים. שניהם מתחברים להעלאת מחירים ולהעלאת השכר. התוצאה היא הסחרור של שכר־מחירים. מה שלא חזיתי ב־1952 הוא, עד כמה שהאינפלציה תהפוך לבעיה מתמדת של המשק המודרני. זו סיבה נוספת להשקפה מסוייגת יותר על רעיון העוצמה המאזנת מזו שהיתה לי אז.

שאלה: אבל אם שורשי התהליך האינפלציוני נעוצים במידה רבה במערכת התכנון, ואם המדיניות עצמה מכוונת לטובת מערכת התכנון, כיצד נוכל להתמודד עם בעית האינפלציה? הגבלות קונוונציונאליות פשוט יטילו את מערכת השיווק לשפל ויפעלו אך מעט לריסון התהליך האינפלציוני במערכת התכנון.

תשובה: גם זו שאלה רלוואנטית מאד. התשובה היא, שדרושה מדיניות של הכנסות ומחירים. האלטרנטיבה היא או סחרור אינפלציוני מתמיד של שכר־מחירים, או מאבק באינפלציה המתבסס (כמו בשנים האחרונות) על אבטלה נרחבת והרבה כושר ייצור בלתי־מנוצל – משמע מיתון בתור מדיניות הכנסות ומחירים.

שאלה: אך האם סביר, לדעתך, שדבר כזה יתרחש במערכת שלנו – לנוכח ארגון מקורות העוצמה אצלנו?

תשובה: אני חושב שכן, במוקדם או במאוחר.

שאלה: מדוע אתה אומר במוקדם או במאוחר?

תשובה: מפני שזאת תהיה תוצאה לאו־דווקא של תבונה, אלא של אופי האלטרנטיבות. עלינו לבחור בין מדיניות הכנסות ומחירים במגזר המאורגן היטב, באמצעות מו״מ ומנהיגות ואכיפת המדיניות על־ידי הממשלה, לבין זו שתיכפה עלינו, כמו בשנים האחרונות, על־ידי מיתון או שפל. מדינות תעשייתיות אחרות – גרמניה, אוסטריה, ארצות סקנדינוויה, ארץ היוזמה החופשית שוויץ, יפן – כולן הגיעו בדרך זו או אחרת להנהגת מדיניות הכנסות. שתי הארצות דוברות האנגלית הן המפגרות.

שאלה: האם אתה חושב שהעוצמה המותנית (אם להשתמש במונחים שלך) כה גדולה, עד שהאמריקנים מסרבים לוותר על המיתולוגיה של השוק החופשי, החודר לכל מקום והמסוגל להביא מאליו לצמיחה מלאה של התעסוקה, בד בבד עם יציבות המחירים שכולנו מייחלים לה?

תשובה: הבעיה, בכל אופן, מוכרת לי. יש לנו מחוייבות עמוקה ביותר לכלכלת האיזון – לרעיון שהשווקים מתאזנים בסופו של דבר. בתיאוריה מיקרו־כלכלית הם, אכן, עושים כן; במציאות המקרו־כלכלית בהחלט לא. זה ניגוד מעניין. מחוייבותנו המיקרו־

כלכלית כרוכה במידה של התניה חברתית חשובה. הוראת הכלכלה מלמדת מאות אלפי סטודנטים מדי שנה, שכל העוצמה התאגידית כפופה לשוק. בדרך זו מוסטת תשומת־ליבם מן המציאות, שבה התאגיד המודרני חולש על שימוש נרחב ובלתי־תלוי בעוצמה. כך אנו מרגיעים את הצעירים ומונעים מהם לזהות את הביטוי המעשי של העוצמה בזמננו – את המציאות שייאלצו להיכנע לה בעצמם.

שאלה: **כיצד היית עונה לסטודנט לכלכלה, שעל ייסוד ההתבוננות באירועי השנים האחרונות היה אומר: "הבט, תעשיות הפלדה והמכוניות היו בסופו של דבר כפופות לשוק, ועתה הן בתהליך של צמצום והתאמה לשינויים גלובליים?" בחשבון אחרון, האם לא הכול כפופים לשווקים העולמיים?**

תשובה: סטודנט חריף מאוד. בוודאי, אם תטיל מגבלות פיננסיות בהיקף מספיק, תוכל – באמצעות אבטלה, כושר ייצור בלתי־מנוצל והאיום בפשיטת רגל – להוריד את המחירים ואת השכר, ובמובן מסויים לתת תוקף חדש לכוחות השוק. זה היה הישגה היוצא־דופן של מדיניות המוניטארית המודרנית. בוודאי תסכים איתי, שזה היה גם תרגיל מכאיב ביותר.

שאלה: **האם אתה מייחס את כל קשייה של תעשיית המכוניות פשוט למגבלות מוניטאריות?**

תשובה: כמובן שלא; אינני מוציא מכלל חשבון את ההתחרות מחו"ל. בכלכלה אין דברים מוחלטים. אולם הסבל הגדול ביותר נגרם במה שנקראות תעשיות "רגישות לאשראי", או אצל ספקיהן; זה גם המגזר שבו יש לצפות להשפעה המדכאת ביותר של מדיניות מוניטארית. לכן אני מייחס תפקיד עיקרי למדיניות מוניטארית בשעה שהמשק תפקד במלוא כושרו או קרוב לכך, שמעֵנו הרבה פחות – מעט מאד – על תחרות זרה.

✱ חרות והשוק ✱

שאלה: **הבה, נעבור לנושא אחר: בשנים האחרונות הלכו השמרנים אל העם האמריקני וטענו, שחרות הפרט בסכנה, וכי הסיבה לכך היא היקפו העצום וצמיחתו המתמדת של הממשל. אתה הצגת את התיזה, שהסכנה טמונה בכל ביורוקרטיה ובכל הארגונים הגדולים, שכולם מגבילים את חרות הפרט. טענת שהעוצמה המאזנת היא אחת הדרכים הפתוחות בפני הפרט להגבלת הריכוז הזה של עוצמה. עתה אני שואל: אם בחברתנו אנחנו נעים כל הזמן לקראת ארגונים גדולים יותר, בנסיון לאזן ריכוזי עוצמה גדולים עוד יותר – היכן ימצא את עצמו בסופו של דבר הפרט, הן בכלכלה והן בתהליך הפוליטי?**

תשובה: כל הנוטלים חלק בארגונים מכפיפים את רצונם לרצון הארגון; שום קבוצת אנשים אינה ממושמעת יותר בכפיפת ביטויה האישי למטרות הארגון מבכירי התאגידים. הם לא יעלו בדעתם לבקר בפומבי את מטרות ארגונם. כזה המצב גם במחלקת המדינה, בסי.איי.א. ובפנטגון. אפילו באוניברסיטה המודרנית יש מידה של ריסון עצמי, בכל שיכחישו זאת בפומבי. זו השפעה של ארגון. את מה שאיני מקבל, הוא האופן שבו מגיבים פרטים רבים מאד, כולל כמה מלומדים נכבדים ביותר, לרעיון החרות. הם בוכים, שחרותם של האמידים מוגבלת על־ידי מיסוי, פיקוחים והמנגנון הכללי של מדינת הרווחה. וכן לגבי חרות היוזמה העיסקית. הם אינם נותנים את דעתם על הרחבת החרות על־ידי ההכנסה הניתנת לבני־אדם אחרים – באמצעות תשלומי רווחה, טיפול רפואי, תלושי מזון, פיצוי אבטלה, קיצבאות זיקנה. מוזר ביותר כמה מעט אנו שומעים בדיונים כלכליים על החרות הגדולה מכולן – החרות המתבטאת בכך שיש לאדם כסף להוציאו לפי רצונו; או כמה מעט אנו שומעים על הדרך שבה העוני מגביל את החרות.

שאלה: **אתה אומר, כי החרות מחייבת חלוקה שוויונית במידה סבירה של ההכנסה והעושר?**

תשובה: כן. אך אני מדגיש במיוחד את האופן שבו החרות מורחבת כאשר יש לאדם הכנסה.

שאלה: **אם כן, אתה טוען עדיין, שהתשובה היא בארגון – ארגונם של אלה הנמצאים כנראה במה שאתה מכנה מערכת השוק – על־מנת לאזן את עוצמתם של אלה שבמערכת התכנון?**

תשובה: איני אומר שזו התשובה היחידה. אבל זה בוודאי חלק עיקרי מן התשובה.

עוצמת התאגידים

שאלה: **האם יש לך תקווה כלשהי, שנוכל להתקדם בכיוון הפוך, ולפרק ריכוזי עוצמה גדולים?**

תשובה: לא.

שאלה: **בכלל לא?**

תשובה: בכלל לא. אחד הרעיונות הקבועים, הישנים, של הכלכלה היתה ההנחה שריכוזים גדולים של עוצמה תאגידית יפורקו ביום מן הימים בדרך כלשהי. על כך התבסס הטיעון למען החוקים נגד הטראסטים – אך אפילו ידידי הארכאיים המסורים ביותר איבדו כנראה כל תקווה בענין זה. כיום החוקים נגד הטראסטים שוב אינם מעוררים את החיבה שרחשו להם לפני 50 שנה. הכירו בכך, כי המלצה לאכיפת החוקים נגד הטראסטים אינה אלא גניחת גסיסה של מדיניות שפשטה את הרגל.

שאלה: **אין כל תקווה לפקח על קונגלומראטים ומיזוגים אלה?**

תשובה: לא הייתי מוציא זאת מכלל אפשרות, אך איני מצפה שהדבר ייעשה באמצעות החוקים נגד הטראסטים. עלינו להתבונן מקרוב על מבצעי ההשתלטות על חברות, על ההזדמנויות הנובעות מהם למניפולציה של השקעות ולביטול מהיר של השקעות בתעשיות פחות רווחיות. אין מנסים לשפר את תפקודן – מוכרים אותן. כאן אנו מגיעים לנושא הרחב יותר של מדיניות תעשייתית ומדיניות השקעות בעלת עורף ציבורי, ולחקיקה שתקשה על מבצעי השתלטות עוינים. בחוקים נגד טראסטים אין כל תועלת בענינים אלה.

שאלה: **בעצמך הצבעת על כך שמיזוג תאגידים מוביל לעתים קרובות לתפקוד גרוע של הפירמה שנרכשה. היש, לדעתך, לראות בכך את אחד היבטים של הדריכה במקום בכמה תעשיות היסוד שלנו?**

תשובה: כן. התרשמתי מטיעונו של עמיתי רוברט רייך, שבתאגיד הענק המודרני השכל מושקע יותר בהעברת נכסים מיד ליד, מאשר בשימוש פרודוקטיבי באותם נכסים. כאשר תאגיד הפלדה של ארה"ב רכש את "מראתון אויל", הוא צמצם את מחוייבותו לעסקי הפלדה והעביר מאמץ ניהולי והשקעות לחברת הנפט, שסיכוייה נראו מבטיחים יותר באותם הימים. אלמלא היה תאגיד הפלדה לבעליה של חברת נפט, היה נתון ללחצים בכיוון לשיפור עסקי הפלדה.

שאלה: **כאשר מספר קטן יחסית של פירמות, נומר 500, שולט בשני שלישים עד שלושה רבעים מהכנסות המשק הפרטי – כיצד יכולים שאר חלקי המערכת להתארגן כדי להגיע להאטה או לעצירה של תהליך הריכוז הגובר?**

תשובה: אין מקום לאופטימיות רבה. אבל איני פסימי לחלוטין לגבי התהליך

הדמוקרטי. אם מבצעי ההשתלטות והקונגלומראטים הנוצרים כתוצאה מהם יובילו להזנחה ולביטול השקעות בתעשיות הוותיקות יותר, תהיה זו בעיה פוליטית ויתעוררו תביעות לפעולה. אני מודה, שאיני רואה התפתחות מעין זו כאפשרות מידית; אך כפי שאמרתי כרגע, שומעים בימים אלה דיבורים על הצורך במדיניות תעשייתית, ויש כבר מידה של היענות פוליטית.

שאלה: **אבל נראה לי, שמדיניות תעשיתית יכולה באותה המידה להוביל לתאוצה בהיווצרות קונגלומראטים. אולי לא יבטלו השקעות בתעשיות בלתי־יעילות, אלא פשוט יקצו את ההון הנדיר לאותן תעשיות שכבר מתנהלות ביעילות.**

תשובה: דבריך על נדירות רומזים לכמות נתונה של הון. זו מליצה נדושה שאינה עולה בקנה אחד עם המאגר הגדול של משאבים כלכליים בלתי־מנוצלים הקיים אצלנו. עם זאת, איני מוציא מכלל חשבון את האפשרות של מדיניות תעשייתית שגויה.

שאלה: **אם כן, אתה רואה תקווה למדיניות תעשייתית?**

תשובה: אם מתייאשים ואומרים שאין תקווה, מחסלים מראש כל חשיבה בנושא.

שאלה: **באיזה קו היית נוקט כדי להביא איסטרטגיה כזאת להבשלה? האם רצוי להציע סוג מסויים של מוסד? זה יכול להיות מוסד פיננסי, או מוסד תכנוני. מהי הדרך הטובה ביותר לדעתך?**

תשובה: הייתי ממליץ על שניהם. אני חש זה זמן רב, שאנו זקוקים לארגון תכנוני בדרג גבוה, בחסות ציבורית יוקרתית.

שאלה; **בתוך הממשלה או מבחוץ?**

תשובה: זה בהחלט חייב להיעשות על־ידי הממשלה. וצריך להשתמש במיטב משאבינו הכלכליים, המדעיים וההנדסיים, וגם להתחשב בתפקידן המתרחב של האמנויות בחיי הכלכלה. הייתי מציע גם מוסד פיננסי בעל משקל, כדי לתמוך בהשקעות בתעשיות העתיד, וכדי לפעול נגד ביטול ההשקעות על־ידי תאגידי הענק. אנחנו מקבלים, שהמגמות התעשיתיות המודרניות פוגעות בפעולת השוק. אם כן, עלינו ליצור מיכניזם אחר. האלטרנטיבה היחידה היא אינטליגנציה מיושמת. איננו יכולים להסכים למיתוסים הרווחים עתה, המביאים אותנו לומר: "כן, הענינים מתנהלים בכי־רע, אך אסור להתערב בדרכי השוק".

שאלה: **רוב העובדים והפירמות אכן פועלים במסגרת של מה שאתה מכנה מערכת השוק – המאופיינת למעשה על־ידי ההתחרות אף על־פי שכנראה עיקר משקלו של התל"ג בא ממה שאתה מכנה המערכת התכנונית.**

תשובה: אני מסכים. עסקים קטנים, החקלאות והשרותים, עדיין מתנהלים במגזר הנחות של המשק, שאני קורא לו מערכת השוק.

שאלה: **אם כן, הרי מנקודת הראות של אותן ישויות קטנות והמוני המשתתפים בהן, מערכת השוק היא מציאות, ולא רק תיאוריה של ספרי הלימוד?**

תשובה: כן. אך במקרה הטוב ביותר, מגזר זה מייצר שליש מהתוצר הפרטי. אחר־כך באים כלכלנים – מספר הולך וקטן מקרבם, אני מאמין – ומיישמים על המשק כולו תיאוריה ומדיניות התופסים פחות או יותר ביחס לשליש ממנו. התשובה היא, כמובן, בראיה דו־צורתית של המשק – חלק אחד המשקף דרגת ריכוז גבוהה, וחלק אחר, התואם פחות או יותר את מבנה השוק המסורתי ואת עקרונותיו.

שאלה: **האם ישנן התפתחויות חדשות כלשהן במגזר השוק?**

תשובה: יש התפתחויות שאולי אינן חדשות, אך בחוגים רחבים ביותר כלל אין מזהים אותן. אנו מתעלמים מתפקידן של התעשיות המתבססות על אמנויות – או לפחות מזלזלים במשקלן – וכך גם ביחס לחשיבות העיצוב הנלווית אליהן. האמנויות החזותיות והמציגות מהוות חלק גדל והולך בתוצר המודרני – תעשיה צומחת, עד כמה שאמנים אולי יסלדו מהשם. ומהמסורת האמנותית באה האיכות והיעילות המסחרית של העיצוב. הצלחתם של המוצרים האיטלקיים בשוקי העולם אינה באה בגלל הנדסה מעולה, אלא בגלל עיצובם המשופר. עובדה זו מצידה משקפת את הבסיס האמנותי החזק של איטליה. כאשר אנו מדברים על חשיבותם של מדענים ומהנדסים, עלינו לזכור את חשיבותם המודרנית של האמנים.

שאלה: **נחזור לנושא השוק. האם מספרם העצום של הנוטלים חלק במערכת השוק מסביר מדוע כה קשה לשבור את מיתוס השוק הקלאסי – מדוע הרעיון נשאר כה פופולרי אצל האמריקנים?**

תשובה: חלקית, כן; מיתוס השוק מתבסס על ממשותו המתמשכת בחלק אחד של המשק. ברם, הוא גם תוצאה מסטראוטיפים בהוראת הכלכלה. ספרי הלימוד תומכים מאד במסורת. הם ערוכים בקפידה על־מנת לשקף את האמונות המקובלות. כך הם זוכים לאימוץ. כפי שכבר אמרתי, יהיה זה לא־נוח מאד, אם הסטודנטים ילמדו שהעוצמה אינה נחלת השוק, אלא שייכת לארגונים הגדולים. עדיף שיאמינו כי ל״ג׳נרל אלקטריק״, ל״ג׳נרל מילס״ ול״ג׳נרל דיינמיקס״ אין כלל עוצמה משלהם – במיוחד ״ג׳נרל דיינמיקס״, על יחסיו המעניינים עם הפנטגון ישנם דברים שמוטב כי לא ימצאו בטווח העין!

✱ מיקרו־כלכלה ומקרו־כלכלה ✱

שאלה: **מה יוכל להיות מסלול פורה לכלכלנים צעירים במחקריהם – כאשר הם חושבים על דרכם כמלומדים הרוצים לתרום להבנה טובה יותר של המשטר שלנו?**

תשובה: אה, אין ספק שמלומד צעיר המקדיש את תשומת־הלב הראוייה לקריירה שלו, יעסוק בפרטים המתימטיים של כלכלת האיזון. זו הדרך להיות מכובד... והוא יהיה נבון אם ימשיך באותו עיסוק עד קבלת קביעות. יותר ברצינות – הייתי אומר שתחום העיסוק המועיל ביותר הוא בלימוד אופיו והשפעתו הכלכלית של המבנה התעשייתי; הנושא שאנחנו דנו בו זה עתה. התוצאות המקרו־כלכליות של המבנה המיקרו־כלכלי. אל לנו לשוב לעולם ולהניח, שמקרו־כלכלה ומיקרו־כלכלה הם נושאים שונים זה מזה.

שאלה: **מדוע האמריקנים לא גילו ענין בקו מחקר זה? בשני העשורים האחרונים התגלה באירופה ענין רב יותר במבנה התעשייתי כמוקד למחקר.**

תשובה: יתכן שהנושא מתחיל להיות מרכזי יותר בדיון הכלכלי בארה״ב. רבים יותר מעמיתי הצעירים מעיזים לחרוג ממסגרת הכלכלה הניאו־קלאסית וכלכלת האיזון. שמירת המכובדות עולה במחיר כבד של שיעמום – וחוסר רלוואנטיות.

שאלה: **האם זו היתה המוטיווציה שלך?**

תשובה: לא. אך סייע לי שהתחלתי את חיי האקדמיים בהתעניינות בכלכלה חקלאית. בתחום זה הרשו לנו מידה של רלוואטיות אמפירית, שהיתה אסורה על התיאורטיקנים של האיזון. המחיר המקצועי היה, כמובן כבד. לכלכלה החקלאית הוקצתה היוקרה המועטת של מה שווּבלן (Veblen) כינה ״מדע לקהל הרחב״, לעומת היוקרה הרבה של התיאוריה הכלכלית, שהוא כינה ״המדע לנבחרים״.

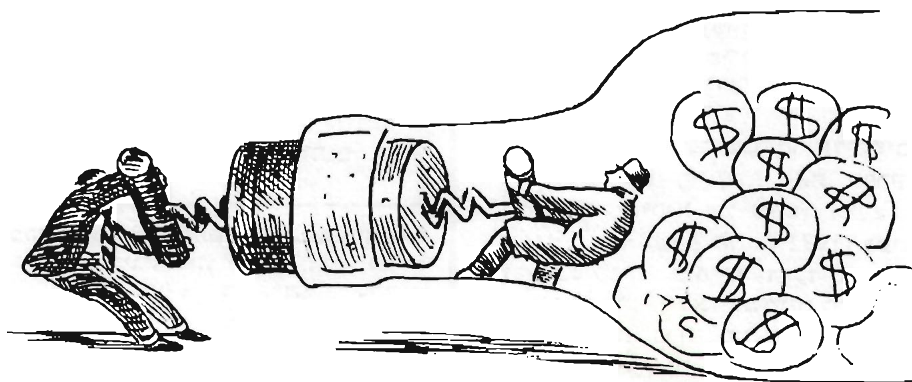
שאלה: היתכן, לדעתך, שהואיל ותעשיותינו הבסיסיות מגיעות להיקף גדול ויעילותן האופטימלית פוחתת, הן תצטמקנה והכלכלה תחזור למערכת תחרותית יותר, המאופיינת על-ידי מספר גדול יותר של יחידות קטנות?

תשובה: אינני רואה כל סיכוי לכך.

שאלה: אתה רואה, אם כן, המשך ליצירת הקונגלומראטים?

תשובה: כן. מעשית אני צופה זאת. עם זאת, אני מקווה שנהיה מודעים יותר למגמה הביורוקרטית הקיימת בתאגיד הגדול, ולדחף לגודל תאגידי כמטרה בפני עצמה. מיירון גורדון (Myron Gordon) מאוניברסיטת טורונטו הכין עבודה מענינית במדידת העלות של מנגנון הביורוקרטיה בייצור סחורות מודרני. הוא הראה, שבעשר השנים האחרונות, שלגביהן היו נתונים זמינים, חלקו של מנגנון זה בהכנסה גדל גידול עצום, בעוד שפחת החלק בהכנסה שהוצא על חומרים, עבודה ורווחים. זאת תופעה שמודעותנו אליה אולי תתחדד. מרתק לקרוא שבהשפעת המיתון צמצמו תאגידים את מצבת כוח־האדם ונעשו יעילים יותר. מתבקשת השאלה: "מה, לכל הרוחות, עשו האנשים האלה לפני־כן? "כאן שוב נכנסת העוצמה לתמונה בתור כוח מניע. מנהל רוצה משכורת טובה - אינני מכחיש זאת. אבל הוא גם רוצה את היוקרה הכרוכה במספר האפשרי הגדול ביותר של כפופים לו. קנה־המידה להערכה בתאגיד אינו במשכורתו של הבכיר; מה שראוי לציון בדרך כלל, הוא על כמה עובדים הוא חולש. זאת הדינמיקה הביורוקרטית. כך גם הדחף לגודל בתאגיד - הדחף לקונגלומראט. להיות גדול יותר אינו בהכרח זהה עם להיות טוב יותר - אבל זה בוודאי מקור ראשי ליוקרה של הנהלה ושל תאגיד. מוטב אפילו להיות "אינטרניישונל הארווסטר" מאשר פירמה קטנה, רווחית, בדדהאם, מסאצ'וזטס.

המראיין: תודה רבה.

הנסיון לפרק ריכוזי עוצמה גדולים.

ג'ון סטריט

economic and industrial democracy

הטיעון הסוציאליסטי למען דמוקרטיה תעשייתית

ברור שהסוציאליסטים מזוהים, לפחות בחלקם, עם תמיכה בדמוקרטיה תעשייתית או בשליטת הפועלים על התעשיה. ברור באותה מידה שהם חלוקים בדעותיהם עד מאד ביחס לתוכנה של התחייבות זאת. על הגדרת הדמוקרטיה התעשיתית, התנאים הנחוצים להצלחתה, או הנימוקים המצדיקים את מימושה, יש אך מעט תמימות דעים (למשל: Hyvman 1974; Barrat Brown 1975) בקיצור, מאמינים רבים לדמוקרטיה התעשיתית, אך אין לה כנסיה אחידה, והכמורה נבוכה. כל מה שיש לנו היא הסכמה כללית טוחה למדי, שעל הפועלים לנהל את בתי החרושת שלהם, לארגן את עבודתם ולתכנן את המוצרים. ההנחה היא, שאם הזדמנויות אלה תישללנה מהם, ישארו הפועלים מנוכרים, חסרי עצמה ונעדרי יכולת לממש את עצמם. מצפים שעל־ידי הנהגת דמוקרטיה תעשייתית תיהפך העבודה לפעילות מועילה ובעלת משמעות. מעבר לקווי תיחום אלה, הרעיונות נשארים מעורפלים.

מתוך economic and industrial democracy כתב־עת, בינלאומי, מוצא לאור על־ידי Arbetslivcentrum, שטוקהולם, שוודיה, כרך 4, מס. 4, נובמבר 1983.

הכותב הוא מרצה במדעי המדינה באוניברסיטת איסט־אנגליה, חוקר בדמוקרטיה פוליטית ותעשייתית, טכנולוגיה וסוציאליזם בריטי.

מצד אחד אנו מוצאים את הרומנטיקנים, המדברים בהתלהבות על היום שבו העבודה תלבש צורה חדשה. כך, למשל, כותב אנתוני סקילן (Anthony Skillen,1977-86).

> **חברה חופשית, צודקת ודמוקרטית, תהיה חייבת למגר את המבנים הקפיטליסטיים בכל המישורים. אם אנו דוחים את ההגיון הטכנוקרטי של חלוקת העבודה, עלינו לערער על החלוקה בין שליטים לנשלטים, בין מומחים לבורים, בין מיומנים לבלתי־מיומנים, בין עבודת גברים לעבודת נשים. פירוש הדבר אינו רק הורדת המחיצות בין תפקידים חברתיים שונים, הריסת הגדרות המפרידות בין חשמלאים, איכרים, אינטלקטואלים, רופאים, פועלי נקיון, פקידים ופוליטיקאים - אלא פירוק המחסומים בין "הפועלים" ל"חברה".**

מן העבר השני ישנם הריאליסטים, המנתחים את היעילות ואת הפריון הנובעים משיטות של שיתוף (Cable and Fitzroy 1980, Vanek 1972) בעיני הרומנטיקנים ברורים היעדים שהם רוצים להשיג, אך לא האמצעים להשגתם. לריאליסטים ברור מה הם האמצעים שאינם מתאימים, אך אינם בטוחים לגבי התוצאה הרצויה. ואולם מה שסתום אצל שניהם, ומה שאף מגביר את הבדלי הדעות והתכניות, הם

הנימוקים שיכולים להניע אדם להיות בעד או נגד שיטה כלשהי של דמוקרטיה תעשייתית.

אף כי אנו מוצאים שפע של תכניות אלטרנטיביות לדמוקרטיה תעשייתית, הרי בהחלטה על התכנית המתאימה ביותר אנו תלויים בעקרונות, שרק לעתים נדירות באים לידי ביטוי מפורש באפשרויות השונות. את התמיכה בדמוקרטיה תעשייתית מביעים רק לעתים רחוקות במונחים של עקרונות יסוד; לכן היוצאים־מן־הכלל בולטים עוד יותר (Cole 1971, Horvat 1980, Ellermau 1975). לעתים קרובות יותר, אין מפרטים את הטיעון והקורא נאלץ לעיין בדוגמאות ספציפיות (Jain 1980), בהבטחות מופשטות (Skillen 1977). או בביקורת שלילית למדי (Clarke 1977). לעומת זאת, מאמר זה בוחן את היסודות השונים שאפשר לבסס עליהם תמיכה בדמוקרטיה תעשייתית; הוא יעשה כן מתוך זווית ראיה של מי שחי בבריטניה, שבה הוויכוח שקט במיוחד, ושבה המחדל של העדר דיון על עקרונות יסוד בולט במיוחד.

עמדת הסוציאליסטים בעבר

העדר טיעון בריטי בעד דמוקרטיה תעשייתית נובע במידה רבה מתולדות הסוציליזם הבריטי בכלל, ומתולדות רעיון של פיקוח פועלים בפרט. בראשית המאה הניחו רבים שפיקוח פועלים הוא שם נרדף למדינה סוציליסטית; השתמשו במונח כדי לפתוח תהום בין נסיונות קפיטליסטיים של שיתוף פועלים, לבין הגירסה הסוציליסטית האמיתית. ואולם מאז שהשתמשו הסינ־דיקאליסטים בראשית המאה באותו מונח, הוא הפך להיות סיסמה ותו־לא. כאשר בוחנים את ההצעות המעשיות של הסינדיקאליסטים, מוצאים צורת ארגון תעשייתי שאינה נבדלת בהרבה מזו הקפיטליסטית. עדיין קיימים מנהלים ומומחים; חלוקת העבודה עומדת בעינה, וכן גם המחוייבות ליעילות עיסקית (Coates, 1974).

אולי אין זה מפתיע. אחרי ככלות הכל, לרעיון של ''פיקוח פועלים'' יש משמעות כל עוד ישנם פועלים, שאין בידם פיקוח או שליטה. זה כעין אמצעי להוכחת אי־הצדק שבמשטר הקיים, אך אינו עוזר הרבה לאלה השואלים מה תהיה צורת הדברים בעתיד. בסוציא־ליזם יחליף מושג ההשתתפות את המושג של פיקוח פועלי. כמובן, לפני המהפכה הסוציאלית, אפשר לתאר שליטת פועלים כשינוי יעדיה וארגונה של התעשיה. אחרי המבול זה קשה יותר; שוב אין זה ברור כל כך מי הם הפועלים. האם אלה מי שהיו פועלים לפני המהפכה? אם כן, אילו אינטרסים הם אמורים לייצג במצבם המטריד החדש?

התמוטטות התנועה הסינדיקלי־סטית נגרמה בעיקר על־ידי שינויים בתנאים הכלכליים והתעשייתיים. ואולם את הכשלון המעשי של הסינדיקא־ליזם ליווה גם שינוי במבט התיאורטי. בשנים שבין שתי המלחמות פנו הסוציא־ליסטים לדגמים קורפוראטיביים של שיתוף פועלים בניהול תעשיתי; האיגודים המקצועיים, שרצו להימנע ממעורבות ישירה בניהול, היו אמורים להיות נציגיו הבלעדיים של שיתוף הפועלים (Street ,1981). הדמוקרטיה התעשייתית שוב לא היתה אלא הגנה על האינטרסים הכספיים של הפועלים, ועקרונות הדמוקרטיה כמעט נעלמו מהאופק. מגמה זו נמשכה בשנות ה־50 ובשנות ה־60 המוקדמות (Ramsey,1977) הסוציאליסטים, מסונוורים מהשפע וההלאמה הנרחבת, ריכזו את תשומת־ליבם בחלוקת העושר יותר מאשר ביצירתו: הייצור היה שני בחשיבותו אחרי הצריכה (Crosland ,1971). נוסף לכך ניזונה מגמה זו ממסורת סוציאלי־סטית, שנטתה להדגיש אינדיווידואליזם תועלתני לרעת עקרונות קולקטיביסטיים (Currie ,1979). תהיינה הסיבות אשר תהיינה, ההתמקדות בעוני ובפער בהזדמנויות פתוחות לפרט בחברתנו, גרמה לסוציאליסטים להתרכז במה שמתרחש מחוץ לשערי בית־החרושת, יותר מאשר בארגון חיי התעשיה עצמם.

לכן היו מעט דיונים בעקרונות שלפיהם ניתן לארגן מחדש את חלוקת העבודה (או לבטל אותה), ומעט דיונים במצב שבו שינויים כאלה יכולים להתרחש ולהיות יעילים. לרשותו של מי שרוצה למלא את החסר בתחום זה עומד מעט חומר־עדות ממשי, שיש בו מן העידוד.

הדגשת הבעלות הציבורית על־ידי תנועת הפועלים הבריטית מצאה את ביטויה בבעין שיטה קורפוראטיבית שהביאה רק לשיפורים מזעריים בחיי העבודה של רוב הציבור (Baldwin 1955), כל נסיון להפוך מגמה זו על פיה ניצב מול סכנה שמֶרחב הסיפוק האישי מן העבודה עלול ללכת ולהצטמצם. ברור שאפשר לבצע משימות רבות באופן יעיל יותר בעזרת טכנולוגיה של מחשבים; ואם כן, יש פחות הזדמנויות ליוזמה ולשליטה של פועלים (Cooley ,1980).

בהקשר זה, אין הפתעה בנדירות טיעונים בעד דמוקרטיה תעשייתית, המתבססים על עקרונות יסוד. ואולם סיבה נוספת לנדירות זו אפשר למצוא בבעיות הממשיות מאד הכרוכות בפיתוח טיעונים אלה. המשך מאמר זה מוקדש לאופיים של אותם קשיים.

בבקשם לסתור את הצירוף של ריקנות תיאורטית ומגמות הסטוריות, אימצו לעצמם חסידי הדמוקרטיה התעשייתית שורה של נימוקים שונים. שניים מופיעים לעתים קרובות ביותר. ראשית, היו שטענו כי שיתוף פועלים מבטיח צורה יעילה יותר של ארגון תעשייתי מנוהג אוטוקרטי. ההנחה היא שהחלת דמוקרטיה תעשייתית תשפר את הביצועים בתעשיה. שנית, יש הטוענים כי מבנה התעשיה מקביל למבנה הממשל - כך שהארגון התעשייתי הנוכחי מקביל למעמד של אריסטו־קרטיה. מאותם טעמים שבעטיים יש להעדיף דמוקרטיה על אריסטוקרטיה, יש להעדיף שיתוף פועלים על שלטון יחיד של מנהלים. התעשיה נתפסת כגוף פוליטי, ומכאן שהפועלים זכאים לתבוע חלק בשליטה עליה, בשם שבדמוקרטיה האזרחים רשאים להצביע. שני קווי טיעון אלה אינם מייצגים בהכרח אסכולות שונות; הפרדנו ביניהם למען הנוחיות והבהירות. בנפרד או ביחד, הם נחשבים כמצדיקים את הנהגת הדמוקרטיה התעשייתית. צורות יישומה השונות של הדמוקרטיה התעשייתית קמות ונופלות עם אותם הטיעונים. אם אלה מתגלים כמפוק־פקים, מתמוטטות אוטומאטית גם גרסאות היישום השונות. לפי כך נדון עתה בשני טיעונים אלה.

טיעון היעילות

בצורתו הפשוטה קובע טיעון זה שדמוקרטיה תעשייתית מגבירה את יעילותו של מפעל תעשייתי. טוענים שהיא פועלת בכיוון זה בכמה וכמה דרכים. ראשית, היא מאפשרת טווח רחב של דעות ורעיונות, שניתן להכלילם בקבלת החלטות מצד ההנהלה (Cooley, 1980 a). שנית, היא מטפחת רגש קהילתי בין הנוטלים בה חלק, רגש זה מתבטא בעיקר בצמיחת פועלים אחראיים יותר, אך תוצאתו גם צמיחת אזרחים טובים יותר (Pateman,1970). שלישית, שיתוף עובדים מגביר את רגש הסיפוק שלהם בעבודה, ובדרך זו משפר את יחסי העבודה במפעל (Blumberg 1968, Savall 1981).לבסוף, חושבים שמעורבות העובדים מובילה לפריון מוגבר (Cable and Fitzroy 1908). אף כי כל הגישות האלה מתמקדות בהיבטים שונים של הארגון התעשייתי, הרי הטענה החוזרת היא שהמפעל פועל בצורה יעילה יותר כתוצאה משיתוף העובדים. במילים אחרות, הצלחת הטיעון תלויה ביכולתו לשכנע הן מנהלים והן סוציאליסטים, ששיתוף העובדים רצוי בגלל השפעתו המועילה על היעד המשותף של יעילות משקית. כפי שמציין דאלסטרום (Dahlstrom 1979) היעילות מספקת מקור לקונסנסוס בוויכוח על שיתוף עובדים, בעוד שרעיון הדמוקרטיה רק מעורר וויכוחים.

איסטרטגיה מיוחדת זאת להגנה על הדמוקרטיה התעשייתית נובעת מוויכוח הן עם זכויות־היתר המסורתיות של המנהלים והן עם ההשקפה הרוויזיוניסטית של שיתוף עובדים, כפי שפותחה על־ידי מחברים כמו דאל (Dahl 1956). מעל לכל ניסו מגיני שיתוף העובדים להוכיח שהוא גם ניתן להגשמה וגם רצוי, כנגד טענותיהם של אלה הרואים אותו כבלתי־נחוץ או מסוכן. מתנגדי שיתוף העובדים, לעומת זאת, העלו נימוקים ועדויות הטוענים ששיתוף עובדים נרחב אינו רצוי ואינו מהותי ליציבות הדמוקרטיה הליבראלית או ליעילות התעשיה.

בתשובה לטענות הרוויזיוניסטים, אימצו לעצמם מתנגדיהם את היסודות שעליהם עומדים אלה שהם מבקרים אותם. התוצאה היתה וויכוח, שהדמויות הראשיות שלו הביאו שפע ראיות להוכחת השקפותיהן, אך תוך כדי כך נקלעו לתחרות שדומה כי לא יוכלו להיות בה מנצחים. בנושא הייחודי של פריון הייצור, למשל, קייבל ופיטצרוי (1980:55) טוענים ששיתוף העובדים "הביא לידי עליה ניכרת בביצועים כלכליים". לעומת זאת גורס פג'וביטש (Pejowich 1978:20), שמעורבות העובדים עלולה להפחית את היעילות. צורה זו של החלפת דעות אופיינית לוויכוח זה. תומכי שיתוף העובדים, שבחרו בנושא היעילות כיסוד לטיעונם, נדחקים לעמדת חולשה בגלל מחסור בנתונים מהימנים. מכאן, שלפרקים הם מכריזים באופן כוללני, כמו פייטמאן (Pateman 1970:83), ששיתוף העובדים אינו מציב "מכשולים רציניים בפני יעילות כלכלית" – טענה הנסמכת על ראיות דלילות במקצת (כן גם Melman 1958). ויש שהם מביאים את הטיעון החזק יותר הנמצא אצל בלומברג (1968:123): ששיתוף העובדים לעולם יגביר את סיפוקם של העובדים, ולכן את היעילות המשקית. ואולם כאן הם נזקקים לראיות מטווח רחב למדי של מקורות (מועדוני נערים, סמינרים פסיכולוגיים, ועד לתעשיה). מאוחר יותר סייע מחקר שיטתי יותר לחיזוק טיעוניהם של הדמוקרטים התעשייתיים ואולם אותם החוקרים עצמם מציינים, שאין עדיין הוכחות מספיקות כדי לקבוע זיקה חד־משמעית.

אף כי הוויכוח נראה אמפירי, הרי המונחים שבהם משתמשים אינם מאפשרים למעשה כל פתרון לבעיה. זו מסקנתם של וואל ולישרון (Wall and Lischeron 1977), הסוקרים את חומר העדות לקשר בין שיתוף עובדים לסיפוק בעבודה. לדידם תוצאות מחקר כזה יהיו לעולם ללא הכרעה; למסקנה דומה רומזים גם באטסטון (Batstone 1976) וכן או'קונור וקלי (O'Connor and Kelly 1980, 88–185). הסיבות לתוצאה זו אינם במחדלים של שיטות וטכניקות המחקר, אלא באופי הבעיה עצמה.

אם מבססים את ההנמקה על יעילות, יש מעט סיכויים למצוא הוכחה נחרצת, והדבר מחליש את הטיעון הסוציאליסטי. לא בלבד שיש דרכים אין־קץ למדידת יעילות תעשייתית - יש גם בעיה כיצד למצוא את המתאם בין הצלחה עיסקית לבין אופיה הארגוני של כל תעשיה מסויימת. יש מספר רב של מנהלים בלתי־מוכשרים ובלתי־יעילים, הגורפים רווחים עצומים. (דוגמה שעולה בדעתי היא תעשיית התקליטים; תוך שהוא מפרק תכנית של שיתוף־עובדים, העיר מנהל של חברת תקליטים: "יש עליות וירידות במידת הליברליות שלך, כי ליברליות עולה כסף"). כאשר יש משתנים מתחרים כה רבים במדידת היעילות, אי אפשר לקבוע אם אמנם יש לאחד מהם משמעות מכרעת. יתרה מזו: זיהוי גורם כלשהו כבעל־משמעות תלוי בהנחת היסוד הקושרת את הסיבה (השיתוף) אל התוצאה (יעילות משקית). אין די בשכל הישר. עלינו למצוא הנחות־יסוד המציבות את שיתוף העובדים כמרכיב בסיסי בתפישתנו את הארגון התעשייתי. שיתוף העובדים אינו יכול להיות רק מספר במשוואה שבה

אנו מחשבים את היעילות – לפחות אם רוצים לראות בו מרכיב שאין לוותר עליו. יעילות, כשלעצמה, אינה יכולה לספק סימוכין לשיתוף עובדים. למשל, אין די בשינוי הגדרת היעילות כך, שתכלול את הגורמים שהדמוקרטים התעשייתיים מייחסים להם ערך (ואשר מבדילים ביניהם לבין קפיטליסטים רודפי־רווחים). להגדרה החדשה לא יהיה תוקף מיוחד – היא רק תהיה מקובלת יותר על בעלי טעם זה או אחר. ברייאן פיי (Brian Fay 1975:50) מציין כי:

...מושג היעילות לבדו, אין בו כדי לספק קנה־מידה הולם, שלאורו אפשר יהיה לקבל החלטות אובייקטיביות. מושג היעילות הוא מונח פורמאלי לגמרי, שמשמעותו היחס בין כמות העבודה שבוצעה לבין סך־כל האנרגיה שהושקעה. כשלעצמו אין לו הקשר, ולכן אין לו משמעות מעשית, אלא אם כן קובעים קנה מידה אחר, שביחס אליו אפשר לזהות ולמדוד עבודה ואנרגיה.

הבעיה שתומכי הדמוקרטיה התעשייתית חייבים להתמודד איתה היא זו: אם שיתוף עובדים נרחב יוביל לניהול לא־מיומן ולמפעלים בלתי־יעילים (בהשוואה לאלה שיש בהם פחות שיתוף עובדים, בהנחה ששאר המשתנים שווים), האם עדיין יישאר בתוקף טיעון משכנע די־הצורך למען דמוקרטיה תעשייתית?

תוך נסיון לעקוף את השלכותיה המביכות של שאלה מעין זו, אימצו לעצמם תומכי הדמוקרטיה התעשייתית איסטרטגיה חילופית. הם אימצו את הרעיון שקיימת אנלוגיה בין תעשיה לפוליטיקה, ולכן יש לתמוך בשיתוף עובדים. דומה שגישה זאת מצליחה לחמוק מסכנת הסחף מבפנים. הטיעון המתבסס על יעילות הוא פגיע, משום שאינו בונה יסוד מוצק להעדפת השיתוף בכל המצבים, אלא רק בנסיבות מסויימות. שאיפתו של איש השמאל לדמוקרטיה תעשייתית, מן הדין שתעוגן בקרקע מוצקה יותר מזו שהיעילות ממציאה. סוציאליסטים חייבים להגן על שיתוף עובדים כעל ערך **בפני עצמו**, וכמרכיב בסיסי בתפישתם את הארגון התעשייתי. זה מאפשר להם להימנע מסכנתו של טיעון שבו האפשרות האחת היא תמימות־דעים על קנה־מידה ליעילות – ובמקרה זה יתברר אולי ששיתוף עובדים אינו יעיל, וכל הטיעון יתמוטט; והאפשרות השנייה היא הגדרת יעילות המכילה אמנם את כל היתרונות ששיתוף העובדים אמור להוליד, אבל לאלה שמראש אינם נוטים למעורבות העובדים אין סיבה מכרעת להכיר בטעון זה. כדי לעקוף סיכון זה מבקש הסוציאליסט הגנה אחרת לעניינו ודומה שהוא מוצא אותה ברעיון שהתעשיה מקבילה לפוליטיקה.

הטיעון הפוליטי

בניגוד לטיעון היעילות, דומה כי לטיעון הפוליטי יש יתרון בכך, שהוא מתבסס על עקרונות. יש לתת לפועלים זכות הצבעה. במשטר של ניהול אוטוקרטי מופיעים הפועלים כמשוללי זכויות. לפיכך, כשם שזכות בחירה כללית נחשבת למהותית בתחום הפוליטי, כן סבורים שלפועלים יש זכויות אזרח בתעשיה. מתייחסים לתעשיה ולפוליטיקה כאל שווי־ערך: שניהם תחומים שבהם עוצמה ושיקולים ערכיים (הנחשבים כמגדירים את אופי הפוליטיקה) ממלאים תפקיד מכריע; שניהם נתפשים כתחומים שבהם אינטרסים קבוצתיים ופרטיים מוטלים על כף המאזניים. ולכן גורסים, שנכון ליישם את עקרונות החיים הפוליטיים – ובמיוחד את עקרונות הדמוקרטיה – בחיי התעשיה, ולבסס, בדרך זו, טיעון מוצק לשיתוף עובדים. צעד כזה יכול ללבוש אחת משתי צורות: או העברת עקרונות פוליטיים ישירות לתעשיה, או שיתוף פועלים בתעשיה כאמצעי לשיפור משמעותי באיכות החיים הפוליטיים.

את הגישה הראשונה אפשר למצוא בחיבורים של כמה ממגיני הדמוקרטיה התעשייתית (למשל: Mason ,1982; Pateman ,1970). ואולם הביטוי הקלאסי

והבהיר ביותר נמצא אצל קלג (1960, Clegg). קלג חותר לתיאוריה של דמוק־רטיה תעשייתית המגדירה גם את ''התפקיד האמיתי של האיגוד המקצועי בתעשיה'', וגם הולמת את חזונו הסוציא־ליסטי. שאיפה זו מתממשת ביצירת מקבילה תעשייתית ל''תיאוריה המו־דרנית של דמוקרטיה פוליטית''. בקודות המוקד בגרסה זו של דמוקרטיה תעשיי־תית הן מו''מ קיבוצי ותנועת איגוד מקצועי עצמאית. הוא דוחה הן את רעיון ''הפועלים־המנהלים'' והן את הטענות הרדיקאליות של הסינדיקאליזם ושל סוציאליזם הגילדות. לגבי קלג (1960:19) התכונה הבולטת בדמוקרטיה היא קיום אופוזיציה:

> **דמוקרטיה איננה רק ענין של בחירת השליטים, אלא של נסיון לעשות את הבחירה הזאת ליותר מפורמאלית בלבד וזאת על־ידי התרת אופוזיציה כדי שהבוחרים יוכלו לבחור בין אישים ובין מפלגות.**

להגדרה זאת ניתן ביטוי מעשי בקיום קבוצות לחץ המבטיחות את ייצוג האינטרסים החשובים. כפועל־יוצא מתיאור של הדמוקרטיה המודרנית, קלג מזהה את התפקיד המוטל על הפועלים. האיגודים המקצועיים חייבים לפעול בתור אופוזיציה קבוע ל''ממשלת'' המנהלים. העובדה שקלג מאמץ גרסה קלושה של דמוקרטיה פלוראליסטית (את ה''ממשלה'', כמובן, אי־אפשר להדיח מכהונתה) מאפשרת לו לטעון, כי ראשית־כל, ניהולה הטוב של התעשיה לא יופרע על־ידי התערבות בלתי־מיומנת, ושנית, האינטרסים של הפועלים יהיו מוגנים באמצעות האיגודים המקצועיים, שתפקידם לשמור על השכר ועל תנאי העבודה. דגם הדמוקרטיה של קלג (21־119; 1960;21־29) מתאים יפה לתנאים שהוא קבע לעצמו: האינטרסים של הפועלים מזוהים בעיקר בתור אמצעים למטרה; העבודה כשלעצמה איננה מספקת תגמול עצמי; האיגודים המקצועיים נחשבים כמייצגים אמיתיים של האינ־טרסים הפועליים; וההנחה היא שלמנהלי התעשיה אין אינטרסים מלבד תפעולה התקין של מפעלם ורווחת פועליהם - בקיצור, הם מומחים ולא בני מעמד מסויים. אך אפילו היו תנאים אלה קיימים - ויש סיבות להטיל ספק בהם - האם היינו חייבים לקבל את תורת הדמוקרטיה התעשייתית של קלג?

סוציאליסטים אחרים מתחו ביקורת על דרך הגנתו של קלג על הדמוקרטיה התעשייתית. כך, למשל, האריסון (Harrison ,1960) טוען, שקלג לא הבין נכונה את הדמוקרטיה. לדעת האריסון (1960:34) ''מהות הדמוקרטיה איננה בקיום אופוזיציה, אלא דווקא בתמורות בניהול''; רק אם ההנהלה חייבת למסור דין־וחשבון במישרין, היא יכולה להיות דמוקרטית. בלומברג (139־1968;67) נוקט קוו דומה בהתקפתו החריפה על קלג. שני המבקרים אמנם מערערים על גרסתו, אך אינם מטילים ספק בזכותו ליישמה במסגרת תעשייתית. לפיכך הם מדברים במסקנותיהם על הצורך בחובת הדיווח, על ייצוג ועל בחירות ישירות; ואולם צורך זה אינו מבוסס דיו, שכן הוא מניח את העתקת הדמוקרטיה מתחום אחד למשנהו, אך אינו מביא נימוקים להצדקתה. יתכן שהסדרים דמוקרטיים יגבירו את מעורבותם והתלהבותם של הפועלים; כן יתכן, שהם יספקו את תביעות האיגוד המקצועי. אך גם אם כן, אין הם מוכיחים את הצורך להכניס דמוקרטיה לתעשיה; הם רק תומכים בטענה שיש להנהיג סדרים תעשייתיים מסויימים, המביאים למעורבות הפועלים ומספקים את דרישות האיגוד המקצועי.

לא הצליחו לעקוף בעיה זו גם בנסיונות חדשים יותר לברור טיעון פוליטי בארגון תעשייתי. אחד הנסיונות הנחרצים ביותר הוא של מייסון (1982; Mason). הוא מנסה להתמודד עם נקודות הראות של האריסון ובלומברג על־ידי הרחבת תחומו של מושג ה''פוליטי'', כדי שבמרכז ההתענינות יעמוד עיסוקו השגרתי של הפועל היחיד, ולא פעילות

האיגוד המקצועי. כן דוחה מייסון (1982:55) את תפישתו של קלג, שדמוקרטיה היא בחירת הממשלה ומעדיף לראות אותה כשיתוף בקבלת החלטות. בעזרת הגדרה חדשה זו של פוליטיקה ודמוקרטיה, מייסון חש שהוא מסוגל ליישם את עקרונותיו הפוליטיים בתעשיה. את ההצדקה להעתקה זו מוצא מייסון (1980:70) במה שהוא מכנה "השערת הסמיכות", המתירה העתקת עקרונות כאשר "שתי חוויות מקורבות ודומות זו לזו". הואיל ותעשיה ופוליטיקה גורמות למשתתפים בהן חוויות דומות, ניתן לארגן את שתיהן לפי אותם הקווים. ואולם הקושי הוא בקביעת קני־המידה לזיהוי הדמיון: תעשיה עשויה להיות דומה או בלתי־דומה לפוליטיקה, בהתאם לזווית הראיה שאנו מתמקדים בה.

לפיכך, גם אם חשוב לתומכיה הסוציאליסטיים של הדמוקרטיה להרחיב את הגדרת הפוליטיקה כדי להחילה על התעשיה - בכל־זאת לא ברור אם אפשר לעשות כן על יסוד היקש או חוויה. זאת ועוד: מעצם תהליך ההשוואה משתמעת הסכמה שתעשיה היא תחום שונה מהממשל, בעלת מטרות ושיטות שונות. קיומם של קווי דמיון מענינים, שנקבעו באמצעות הגדרות מיוחדות של פוליטיקה ו־דמוקרטיה, אין בהם כדי לבסס טיעון יציב לדמוקרטיה תעשייתית, כשם שהגדרות מורחבות של יעילות אינן יוצרות טיעון כזה.

אם סוציאליסטים מודים בקיום הבדלים משמעותיים בין תעשיה לממשל, כי־אז מתבקשת איסטרטגיה אחרת להגנה על שיתוף פועלים. במקום להתייחס לשני התחומים כאל מקבילים או שווים, אפשר לזהות עדיפויות, המעניקות לתביעות הממשל והפו־ליטיקה זכות בכורה בהשוואה לתעשיה. מניחים שהפוליטיקה היא הצורה הגבוהה ביותר של פעילות אנושית ושאר הפעילויות חייבות לשרת אותה.

שיתוף עובדים בתעשיה הכרחי משום שהוא מגביר ומשפר את ההשתתפות בחיים הפוליטיים (Mason, 1982;78; Pateman, 1970:105). טיעון זה רומז לקיום קשר אינסטרומנטלי בין התעשיה לממשל - קשר שיש להוכיח את קיומו בדרך אמפירית. ואם השיתוף התעשייתי אינו מגביר את ההשתתפות הפוליטית, הרי טיעון מסויים זה מתמוטט. בשעת כתיבה של פייטמאן היו מעט ראיות זמינות כדי להוכיח או להפריך את טענתה. בינתיים רומז מחקר שנערך בארה"ב על קיום קשר ישיר בין שיתוף עובדים תעשייתי לבין גישות פוליטיות. ואולם הוא עדיין בבחינת נרמז שטרם הוכח - והוא גם אינו מצביע בכיוון אחד בלבד. כך, למשל, מסכם אלדן (Elden, 1981:51) את מחקרו בדעה, כי

> **מבנה דמוקרטי של הסמכות במקום העבודה עשוי להגביר את ההשתתפות בתוך ומעבר למקום העבודה. דמו־קרטיזציה בעבודה קשורה בעליל במשתנים שהם בעלי משמעות פוליטית שמעבר לתחומי המפעל או הארגון.**

אלדן מטעים שהשתתפות זאת מבטאת מעין אב־טיפוס של סוציאלי־זם, במיוחד בסולידאריות קבוצתית וב־שוויוניות. בניגוד לו, מחקר דומה של גרינברג (1981) מראה שאמנם אופן ארגון העבודה משפיע על גישות פוליטיות, אך התוצאות הנרמזות של השפעה זו שונות מאלו של אלדן. אכן, גרינברג טוען, שעובדי קואופרטיבים נוטים פחות לרעיונות של שוויוניות או שיתופיות מעובדים בתעשיות המאו־רגנות בדרך קונוונציונלית. הם היו רחוקים מעקרונות סוציאליסטיים, ונראו מאמצים לעצמם עקרונות ליברליים קלאסיים. אפשר, כמובן, לסווג תוצאות כאלה על־ידי הסביבה שבה מופיעות גישות אלו או אחרות של הפועלים. נקבל תוצאות שונות אם נעיין במחקרים בברה"מ ובמזרח־אירופה) (Neydenthal 1981, Denitch 1981, Dyket 1977). מחקרים אלה תומכים בעיקרון הקשר בין תעשיה לפוליטיקה,

אך אינם קובעים שום צורה הכרחית לביטוי הקשר; מכאן שנימוקיהם למען דמוקרטיה תעשייתית נשארים פגיעים. שוני הסביבה עשוי לצקת תוכן שונה לשיתוף העובדים: המעורבות עשויה לקסום לאתוס שיתופי במשק מתוכנן, בעל מפלגה אחת, ואילו בכלכלת־שוק, בעלת מפלגות מתחרות, היא עשויה לפנות דווקא לאינטרס הפרטי. אם משמעות שיתוף העובדים מותנית בסביבה, או אם שיתוף העובדים הוא אמצעי להשגת יעד בלתי־תלוי (יעילות פוליטית), הרי כמו בטיעון הגזור מן היעילות התעשייתית, אין בהנמקה הפוליטית כדי לבסס טיעון מוצק בעד דמוקרטיה תעשייתית. אם היעד החשוב הוא השתתפות פוליטית, הטיעון חייב להיות עיוני ולא אמפירי. צריך לבוא ולהראות כיצד קשורים שיתוף עובדים, חינוך, ויעילות פוליטית. אם ניתן ליצור השתתפות פוליטית רחבה על־ידי אמצעי אחר, אזי הטיעון בעד שיתוף תעשייתי יוחלש עד מאוד. שינויים ביחסי העבודה – אם יוגשמו למען הגברת ההשתתפות הפוליטית בלבד ולא על־מנת לשנות את חוויית העבודה כשלעצמה – יהוו רק חלק קטן מעתיד הסוציאליזם.

נסכם בקצרה: טיעון בעד שיתוף עובדים הנשען אך ורק על הגשמת יעדים כגון יעילות תעשייתית או פוליטית, יהיה תמיד פרוץ לסחף. הפיכת שיתוף העובדים לאמצעי בלבד להשגת יעדים שמחוצה לו אינה משאירה אפשרות לייחס לשיתוף עצמו ערך מיוחד. יתכן שיתגלה כבלתי־יעיל, ולא תהיה עוד סיבה להמשיך ולהשתמש בו. אין בכך כדי לשלול את טענת מקפרסון (1976, Macpherson), כי דמוקרטיה תעשייתית עשויה להיות חלק חשוב בהגשמת הדמוקרטיה המלאה. אך הכרזות כאלה משמיטות את הקשר בין שיתוף העובדים לבין הערכים שהוא אמור לגלם. אינטואיציה והתנסות באות כאן במקום נימוקים, ולכן לא ברור מה ההסדרים הנחשבים כדמוקרטיה תעשייתית, ומה הערכים שמבקשים להגשים.

כדי למצוא הנמקה שתעגן בביטחה ערכים סוציאליסטיים בטיעון למען דמוקרטיה תעשייתית, אין די בקביעת זיקה בין החיים הפוליטיים לבין החיים התעשייתיים, ובהנהגת דמוקרטיה בתעשיה בגלל זיקה זו בלבד. ואין די בניצול השיתוף התעשייתי כאמצעי להגשמת יעדים אחרים (יעילות תעשייתית או פוליטית). עלינו להזדקק לתיאוריה פוליטית, ויש להציג תעשיה ופוליטיקה כשוות־ערך במישרין. עלינו לחפש גישה שלישית. זו הרחבה של הגישה הפוליטית, אבל כדי להבחין בינה לבין הקו הפוליטי המקובל, כיניתי אותה ״טיעון מוסרי״. הוא מוסרי, הואיל והוא פונה לרעיון של ערך חיי־אנוש ולמה שטוב לבני־אדם לעשות.

הטיעון המוסרי

הטיעון המוסרי פונה אל רעיונות הצדק או החרות. הוא מצדיק את השיתוף על יסוד דמותו של האדם, ומה שמגיע לו. טיעון זה שונה מאחרים, משום שאינו רואה בשיתוף אמצעי להשגת מטרה אחרת. הטיעון המוסרי מתייחס לשיתוף כאל מרכיב הכרחי של ״החיים הטובים״, בעוד שהטיעון הפוליטי המקובל רואה בו רק אמצעי אפשרי אחד להשגת יעד נתון.

הורוואט (Horvat,1980) משמש דוגמה מועילה לגישה המוסרית. בחיפושיו אחר היסודות המוסריים של ניהול עצמי, הוא מבחין בין שני דימויים של ״החברה הטובה״. מצד אחד, הוא אומר, יש אלה הפועלים למען מירוב של העושר בחברה; מצד שני הוא מצביע על אלה המתרכזים באיכות ההתנהגות בחברה. התיאור הראשון הוא בעל אופי תועלתני במהותו; הוא בנוי על עקרונות של יעילות הניתנת לחישוב. אליבא דהורוואט, אין בגישה התועלתנית כדי לשמש בסיס לשיתוף עובדים. כפי שהוא מציין (1980,2–4), את מירוב העושר אפשר אולי להשיג גם תחת שלטון

אוטוקרטי. זה אותו חסרון שנראה בטיעון מבוסס על יעילות תעשייתית או פוליטית. לאור החולשה הזאת מחפש הורוואט (1980,4–12) בסיס לא־תועלתני לשיתוף עובדים, והוא מוצא אותו בגירסה מתוקנת של תיאורית הצדק של ג'ון רולס (1973, John Rawls). הורוואט דוחה את רעיונו של רולס על אודות "מעטה הבורות", שבאמצעותו הוא רוצה להעניק למושגיו על הצדק מימד אובייקטיבי, על־ידי פנייה לאינטואיציה שלנו בדבר ההגינות. במקום זאת, הורוואט מטעים, כי בחברה בת־זמננו אפשר להבחין בבהירות בחיפוש אחר צדק חברתי ובאופיו של צדק זה. לכן אין הוא רואה צורך בניסויי החשיבה של רולס. אך בעוד שהורוואט דוחה את מקור טיעונו של רולס, הוא מקבל את העקרונות הנובעים ממנו.

ב"עיקרון השוני" של רולס, למשל, היא מזהה את הטיעון שחיים שיתופיים הם מהותיים להגשמת הצדק. אצל רולס (1973:75) עקרון השוני קובע שאי־שוויון בחלוקת הציפיות הוא לגיטימי רק אם הוא מעלה גם את הציפיות של הפחות־מאושרים בחברה. הורוואט מחיל עקרון זה והדגשיו על היחסים המחייבים את הסוציאליזם. הוא מתייחס לסולידריות כאל תוספת הכרחית לחרות ולשוויון; היא יוצרת את הצלע השלישית של משולש־יחסים, אשר בו "אם כל אחד אמור להיות חופשי, כל אחד מוכרח להיות חופשי במידה שווה" (1980:10־11).

מהצהרה עקרונית זו, הורוואט מתקדם לטענה שיחידים חייבים להיות שווים בכל תפקידיהם, לזכות ביחס שווה, בסיכויים שווים, ובזכויות שוות בכל מקרה. הוא מזהה שלושה תפקידים כמרכזיים: תפקידי הייצרן, האזרח והצרכן. באשר לייצרן, עקרון הצדק מתגשם על־ידי "גישה שווה להון הייצרני של החברה" (1980:13). פירוש הדבר שיש לתת לייצרנים זכות להשתתף בקבלת החלטות; מימושה של זכות זו מחייב שיטה של ניהול עצמי ותיכנון חברתי. הורוואט מנסה בדרך זו להראות שאפשר לדגול בדמוקרטיה תעשייתית בלי להזדקק לנימוקים אינס־טרומנטליים או תועלתניים להצדקתה.

תיאור זה (סתום קמעה, יש להודות) של הביסוס המוסרי מעורר שאלות מספר. למשל, אפשר אולי לערער על תלותו ברולס, או על הפירוש שהוא נותן לו. קצר המצע מלדון כאן בבעיות כלליות אלו. חשוב יותר לבחון את שלבי הטיעון של הורוואט אחרי קבלת עקרון השוני של רולס. לא ברור, למשל, מדוע נבחרו דווקא שלוש הקטגוריות של אזרחים, ייצרנים וצרכנים. לא ברור גם מה מכונן את השוויון בין ייצרנים, או כיצד ליישב סכסוכים בין ייצרנים לצרכנים. עמדתו הכללית של הורוואט רק רומזת לפתרון אפשרי של ספקות אלה:

> **הואיל ובכלכלה של מחסור רוב חיינו המודעים כרוכים בעבודה ייצרנית, עשיית צדק עם הייצרן חיונית לחיי אנוש** (1980:10–11).

זוהי השערה יותר מאשר טיעון. לא ניתן לנו שום נימוק משכנע, מדוע עלינו לקבל את צריכת הזמן כיסוד לזיהוי התפקידים המרכזיים בפעילות האנושית. אין זה ברור מיד מדוע העובדה שמשהו מצריך זמן מחייבת אותנו ליישם עקרונות של צדק בארגונו. כדי שהטיעון יהיה משכנע, עליו להיות מנוסח במושגים של קשר בין עבודה לקיום אנושי. אם הקשר בנוי רק על הכרח ההישרדות הפיזית, אין בו כדי לבסס תביעות מיוחדות לצדק בארגון העבודה (להבדיל מצדק בחלוקת תוצר העבודה). נוכל בהחלט לתאר לעצמנו שהדרך הטובה להישרדות פיזית תימצא בהסדרים לא־השתתפותיים, אוטו־קרטיים, של העבודה. הטיעון פונה להנמקה של יעילות – וכפי שהורוואט מודה בעצמו, אין זה טיעון מכריע בעד שיתוף עובדים.

התיזה של הורוואט תלויה, ראשית כל, בהסכמתנו לקטגוריות שבהן הוא

מחלק את חיינו, ושנית בהסכמתנו לטענה שהקטגוריות האלו מגדירות פעילויות שיהיה נכון ליישם בהן את עקרונות הצדק, החרות והשוויון. לא ברור מדוע עלינו לקבל זאת ביחס לעבודה ולתעשיה. הורוואט גולש בקלות יתרה מעקרונות היסוד שלו ליישומם המיוחד. חסר כאן, איפוא, הצידוק ליישם רעיונות הצדק ביחס לעבודה, או ליישום פילוסופיה פוליטית ביחס לתעשיה. כאמור, ניתקל בבעיה אמיתית אם נניח בפשטות שקיימת אנלוגיה בין תעשיה לפוליטיקה, ושניתן ליישם את המושגים של השניה במישרין בראשונה. אם ברצוננו להוכיח קשר כזה, עלינו לבדוק היטב את עולם הפוליטיקה ואת עולם התעשיה, כדי למצוא בדיוק מה מקשר ביניהם. נתחיל בשאלה מדוע אפשר לראותם כעולמות נפרדים, שאין ביניהם חפיפה ברורה.

אפשר לטעון, שהחלטות פוליטיות הן בעלות אופי שונה מאלו שבתעשיה. את האחרונות אפשר לזהות כבעלות אופי טכני (בניגוד לפוליטיות), ולכן הן נוגעות למטרות שאין בהן ענין ישיר למועמדים להשתתף בקבלתן. במילים אחרות, לפועלים אין כל סגולות מיוחדות, של ידע או של אינטרס עצמי, שתתן להם זכות לתבוע מעורבות – שלא כמו בתחום הפוליטי, שבו תרומת כל המעורבים היא מהותית לקבלת החלטות. מוטעם שהפוליטיקה היא עיסקם של חסרי מיומנות ושל הדואגים לטובת עצמם. השתתפות בפוליטיקה אפשר לפחות להעלות על הדעת, כי איכות התפוקה תלויה בהיקף התשומה – ולא באיכותה. בתעשיה היחס בין תשומה לתפוקה הוא שונה. מוצרים אינם דומים להחלטות פוליטיות. אין צורך שבהחלטה תעשייתית ישתקפו תביעות או אינטרסים של אלה המבצעים אותה. התעשיה מתפקדת למען צרכנים, לא למען ייצרנים. ווינשטין (1978:48) מציג את הטיעון בצורה משכנעת יותר משאעשה זאת אני:

> מתקבל על הדעת שכל המשתייכים לחברה פוליטית זכאים להחליט על כלליה ועל יעדיה. עניני החברה הם ענינם ועיסוקם של הדיוטות. המצב שונה במפעל ייצרני: הוא אינו קיים בראש וראשונה כדי להביא תועלת לשותפים בהפעלתו, אלא כדי לספק מוצרים ושרותים לכלל המשתייכים לחברה.

מסקנותיו של ווינשטיין מטיעון זה הן, שדמוקרטיה תעשייתית "תהיה משמעותה אשר תהיה בפועל, אינה הרחבה הגיונית של דמוקרטיה פוליטית". נראה שווינשטיין מבהיר כאן שתי נקודות שחסידי הדמוקרטיה התעשייתית חייבים להתחשב בהן. ראשית, לטיעון שממליץ על שיתוף עובדים על חשבון היעילות חולשות ברורות מאוד; שנית, כפי שהוכחנו בפרק קודם, יש מן הפזיזות בהתייחסות לתעשיה כאילו היא אנלוגית לפוליטיקה, וביישום ישיר של עקרונות האחרונה בניהול הראשונה.

טיעון זה מצביע על הצורך למצוא קשר ישיר יותר בין עבודה לפוליטיקה מזה שהורוואט מציע. צריך להיות משהו באופי העבודה עצמה המכפיף אותה לאותם עקרונות שאנו משתמשים בהם בתחום המוגדר בדרך כלל כתחום פוליטי. דרך אחת לעשות זאת היא באמצעות הקשר בין עבודה לקנין. היחסים בתעשיה תלויים במידה רבה בזכויות קנין קבועות. נדמה שעקרונות הקנין הקפיטליסטי מוציאים מכלל חשבון שיתוף עובדים נרחב. התוכל, אם כן, מערכת אחרת של זכויות קנין לקבוע ולבסס תביעות לדמוקרטיה תעשייתית?

את הפיתוח המתוחכם ביותר של טיעון זה מביאים אברמסון וברוסטרום (Abrameson and Brostrom 1980). אולם התענינותם העיקרית היא בבעלות על ההון ובתביעות העובדים – ולוא־דווקא בשליטה על העבודה. הם תופשים את הבעלות הקולקטיבית יותר כשלב בדרך לשיתוף עובדים מאשר כצידוק לשיתוף. מי שמבקש להגן על שיתוף עובדים חייב לדאוג קודם כל

לזיקה בין קנין לשליטה. הדוגמה הטובה ביותר לטיעון זה נמצאת אצל אלרמאן (Ellerman 1975). הוא הולך בדרכו של ג'ון לוק (John Locke) וטוען לזכותם של העובדים לשלוט במוצרי עבודתם. זכויות אלו מבוססות על זכות בעלות. זכויות בעלות גוררות אחריהן זכות ניהול. אלרמאן (146: 1975) טוען שמן הדין כי הפועלים ישאו באחריות למוצרים שהם מייצרים ולארגון עבודתם ושתהיינה להם זכויות על שניהם.

אלרמאן מפתח תביעות אלו תוך ניתוח הזכויות שנקבעו על־ידי הקפיט־ליזם. הואיל ובמשטר קפיטליסטי שליטה ברכוש נלווית לבעלות, הרי אם אפשר להוכיח כי לפועלים זכות קנין על מוצרי עבודתם, יש להם גם זכות לניהול. אלרמאן(1975:158)מבסס את טיעונו על "הזכויות הבלתי־ניתנות לערעור של צוות העובדים לניכוס התוצר כולו ולניהול עצמי של עבודתו". היתרון בגישה זו, שהיא עוקפת את הבעיות הנובעות מיישום עקרונות של תחום פעילות אחד בתחום אחר, שאינו בהכרח קרוב או דומה לראשון. ואולם עדיין נשארים בשטח מוקשים – בייחוד משום שטיעוניו של אלרמאן אמנם אינם תלויים בפוליטיקה המוסרתית, אך הם תלויים בעקרונות שנקבעו על־ידי הקפיטליזם. זאת ועוד: גם אם תלות זו מוצדקת, ספק רב אם אותו הקשר בין בעלות לשליטה אמנם קיים (ראה Galbraith 1974 ,Nichols 1969). אם בעלות ושליטה מנותקות למעשה זו מזו בקפיטליזם בימינו. אין להסיק מכך שבסוציאליזם הכרחי לחדש את הקשר ביניהן. מלבד זאת, תהיה זו צורה מוזרה של סוציאליזם שיצדיק את עצמו לאור עקרונות המשטר שהוא מבקש למגרו. סוציאליזם איננו גרסה אינטלקטואלית קפדנית יותר של קפיטליזם. טיעונו של אלרמאן רומז, כאילו סוציאליזם הוא מימוש העקרונות שבקפיטליזם הוגשמו באורח בלתי־יעיל.

יתר על כן, אלרמאן מתייחס לסוציאליזם כאל גרסה של דמוקרטיה בעלת קנין, שבה השוויון והחרות מוגדרים במונחים של יכולת הפרט להחזיק ולשלוט בקנין. התוצאה היא שהסוציאליזם מוגדר באמצעות המוסדות הסובבים אותו, ולא באמצעות הערכים המתגשמים בו. הסדרים פורמאליים באים במקום הממשות של חברה צודקת: חוקות וחוזים מחליפים חרות ושוויון. את קו המחשבה הזה אפשר לפגוש בפירושים הדטרמיניסטיים יותר של מארכס, ובייחוד באלה שאומצו על־ידי לנין (ראה 1975, Brinton). אך כפי שהרוואט מציין, כשהוא מבחין בין שתי הצורות של "החברה הצודקת" – משמעות הסוציא־ליזם והדמוקרטיה התעשייתית חורגת מיצירת רווחה חומרית. החרות אינה מוגבלת לזכות הבעלות על רכוש – היא כוללת גם ביטוי ליצירתיות הפרט. על־ידי אימוץ הטיעון הבנוי על קנין, אלרמאן מגביל את עצמו לשחרור כלכלי. אולם זכויות בעלות ושליטה, אף כי הן חשובות ליצירת החברה הצודקת, תהיינה ריקות מתוכן אם לא ינתנו להן מטרה וכיוון; תנאי זה יתמלא על־ידי הגשמת החרות הפוליטית ורעיונות הצדק, כפי שזוהו על־ידי הורוואט. כאשר אנו מעבירים את הגנת הדמוקר־טיה התעשייתית לתחום הזכויות הכלכ־ליות, נעלמות השאיפות הפוליטיות שהיו קשורות ברעיון במקורו. שוב עלינו למצוא מקום לאנלוגיה בין הפוליטי והתעשייתי.

המסקנה – עקרון ערך העבודה

בשובנו לנקודה זאת אנחנו מוצאים את עצמנו שוב נוכח הבעיות שעורר ווינשטיין (1978). כדי לצאת ממעגל קסמים זה, עלינו לחפש צידוק לדמוק־רטיה תעשייתית שיהיה בנוי על יותר מאשר הזכות לפירות מן העבודה, ועם זאת יימנע מהשוואות פשטניות בין פוליטיקה לתעשיה. המוצא האפשרי היחיד הוא, לדעתנו, התמקדות בליבה של התעשיה – בעבודה עצמה. מן הדין שהעבודה תגלם את הערכים הפולי־

טיים המתארים את הסוציאליזם. משמעות הדבר כי על העבודה להוות מרכיב בסיסי במה שמוגדר כחרות האדם; העבודה אינה יכולה להיות אמצעי להגשמת שחרור כלכלי, **שחרור** ממשהו (מרעב וניצול) אלא עליה לממש חרות פוליטית, **חופש למשהו**, חופש להשיג יעדים מסויימים בעלי ערך (ראה Gillespie, 1974). בדין שהעבודה תחזיר לעצמה את המשמעות שייחסו לה מארכס הצעיר וויליאם מוריס. יש לראות בה צורה של ביטוי אנושי, החיונית לפיתוח מלוא הפעילות האנושית. כדי לכונן בסיס יציב לדמו־קרטיה תעשייתית יהיה אולי צורך לדון בעבודה במונחים שמארכס (1975:8-77) משתמש בהם בכתביו המוקדמים ביותר; שם הוא מדבר על העבודה כעל גורם המקיים וממשש את ״המהות האותנטית״ של בני־האדם, את ״מהותם האנושית־שיתופית״.

מסקנתו הברורה של מאמר זה היא, כי הטיעון בעד דמוקרטיה תעשייתית נמצא בתביעות המוסריות על ערך העבודה. אם כי יש תועלת בנימוקים אינסטרומנטליים המדגישים את היעי־לות הכלכלית והפוליטית של שיתוף והשתתפות, אין בהם די. הנמקות אינס־טרומנטליות עוסקות בהכרח רק באמצעים ולא במטרות. ההגנה על הדמוקרטיה התעשייתית, מן הדין שתצמח מעקרונות יסוד הקושרים את העבודה לתכלית הרצויה של מעשי־אנוש. אי־אפשר לעשות זאת על־ידי הרכבת העקרונות והרעיונות של הדמו־קרטיה הפוליטית על תחום התעשיה. הקישור מתקבל על הדעת רק משום שאנו בוחרים להסתכל בתעשיה מזווית מסויימת; כדי שנקודת־ראות זו תהיה משכנעת לא נוכל להסתפק בהמצאת מקבילות והשוואות מענינות. במקום זאת הכרחי לעגן את הטיעון בעקרונות הקובעים שעבודה ושליטה בעבודה הן חלק מרכזי של רעיון האושר האנושי. לא קל להשיג מטרה זאת, בייחוד בעולם שבו, לפי דברי מק־אינטייר (1981:5 Macjntyre) אין לשפת המוסריות תימוכין ״בקרקע הגידול הכוללת של המוסריות״. והן זו המשימה המוצגת על־ידי מגיני הדמוקרטיה התעשייתית. הגם שאולי נעדיף להשתתף מאשר לא להשתתף, ואף כי יתכן שמעורבות הפועלים אכן תשפר את מהלך החיים הפוליטיים והתעשייתיים כאחד - יש לבסס את הטיעון המשכנע על הזיקה שיש לכונן בין ערכים סוציאליסטיים לבין עבודה.

להצדיק דמוקרטיה תעשייתית במושגים כאלה, פירושו להזמין לגלוג. בעולם של מורכבות טכנית וארגונית גוברת, קשה לראות בעבודה דבר זולת שגרה ושיעמום. אך השלמה עם עבודה שלא תהווה חלק מרכזי בחרות האדם, פירושה הודיה בצידקת הטענה שדמוקרטיה תעשייתית איננה תנאי הכרחי לעולם טוב יותר. עבור סוציא־ליסטים פירוש הדבר לשלם מחיר גבוה מדי.

ביבליוגרפיה

Abrahamsson, B. and A. Broström (1980), *The Rights of Labor*, London: Sage.

Arendt, H. (1958), *The Human Condition*, Chicago: University of Chicago Press.

Baldwin, G. (1955) *Beyond Nationalisation*, Boston: Harvard.

Barratt Brown, M., K. Coates, and T. Topham (1975), 'Workers' Control Versus "Revolutionary" Theory', *Socialist Register, 1975*, London: Merlin.

Batstone, E. (1976), 'Industrial Democracy and Worker Representation at Board Level: A Review of the European Experience', pp. 9-48, in Industrial Democracy Committee, *Industrial Democracy: European Experience*, London: HMSO.

Blumberg, P. (1968), *Industrial Democracy: The Sociology of Participation*, London: Constable.

Cable, J. and F.R. FitzRoy (1980), 'Co-operation and Productivity: Some Evidence from West German Experience', pp. 141-160, in A. Clayre (ed.), *The Political Economy of Cooperation and Participation*, Oxford: Oxford University Press.

Clarke, T. (1977), 'Industrial Democracy: The Institutionalized Suppression of Industrial Conflict?' pp. 351-382 in T. Clarke and L. Clements (eds), *Trade Unions Under Capitalism*, London: Fontana.

Clegg, H.A. (1960), *A New Approach to Industrial Democracy*, Oxford: Blackwell .l Coates, K. (ed.)

Coates, K. (ed.) (1974), (*Democracy in the MInes*, London: Spokesman.)

Coates, K. and T. Topham (1974), *The New Unionism: The Case for Workers' Control*, London: Penguin.

Cole, G.D.H. (1971), *Self-Government in Industry*, London: Bell.

Cooley, M. (1980a), *Architect or Bee?: The Human/Technology Relationship*, London: Langley Technical Services.

Coolcy M. (1980b) 'Computerisation — Taylor's Latest Disguise', pp. 523-540, *Economic and Industrial Democracy*, Vol. 1, No. 4.

Crosland, C.A.R. (1971), *The Future of Socialism*, London: Jonathon Cape.

Currie, R. (1979), *Industrial Politics*, Oxford: Clarendon Press.

Dahl, R.A. (1956), *A Preface to Democratic Theory*, Chicago: Chicago University Press.

Dahlström, E. (1979), 'Efficiency, Satisfaction and Democracy in Work: Ideas of Industrial Relations in Post-War Sweden', pp. 15-48, in T. Burns, L. Karlsson, and V. Rus (eds), *Work and Power*, London: Sage.

Denitch, B. (1981), 'Yugoslav Exceptionalism', pp. 253-268, in J. Triska and C. Gati (eds), *Blue-Collar Workers in Eastern Europe*, London: George Allen and Unwin..

Dyker, D.A. (1977), 'Yugoslavia: Unity out of Diversity', pp. 66-100, in A. Brown and J. Gray (eds), *Political Culture and Political Change in Communist States*, New York: Homes and Neier.

Ellerman, D. (1975), 'Capitalism and Workers' Self-Management', pp. 145-158, in J. Vanek (ed.) *Self-Management: Economic Liberation of Man*, London: Penguin.

Fay, B. (1975) *Social Theory and Political Practice*, London: George Allen and Unwin.

Gillespie, J. (1974), 'Toward Freedom in Work', pp. 73-94, im C.G. Bennello and D. Roussopoulos (eds) *The Case for Participatory Democracy*, New York: Viking.

Greenberg, E.S. (1981), 'Industrial Self-Management and Political Attitudes', pp. 29-42, *American Political Science Review*, Vol 75 No. 1.

Harrison, R. (1960), 'Retreat from Industrial Democracy', pp. 32-38, *New Left Review*, Vol. 1, No.4.

Horvat, B. (1980), 'Ethical Foundations of Self-Government', pp. 1-20, *Economic and Industrial Democracy*, Vol. 1, No. 1.

Hyman, R. (1974), 'Workers' Control and Revolutionary Theory', pp. 241-278 in *Socialist Register, 1974*, London: Merlin.

Jain, H. (ed.) (1980), *Worker Participation: Success and Problems*, New York: Praeger.

MacIntyre, A. (1981), *After Virtue: A Study in Moral Theory*, London: Duckworths.

Macpherson, C.B. (1967), 'The Maximisation of Democracy', pp. 83-103, in P. Laslett and W.G. Runciman, *Philosophy, Politics and Society*, Third Series, Oxford: Blackwells.

Mason, R. (1982), *Participatory and Workplace Democracy*, Illinois: Southern Illinois University.

Melman, S. (1958), *Decision-Making and Productivity*, London: Blackwell.

Nichols, T. (1969), *Ownership, Control and Ideology*, London: George Allen and Unwin.

O'Connor, R. and P. Kelly (1980), *A Study of Industrial Workers' Cooperatives*, Dublin: The Economic and Social Research Institute.

Pateman, C. (1970), *Participation and Democratic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Pejovich, S. (1978), 'Codetermination: A New Perspective for the West', pp. 3-22, in S. Pejovich (ed), *The Codetermination Movement in the West*, Massachusetts: D.C. Heath.

Ramsey, H. (1977) 'Cycles of Control: Worker Participation in Social and Historical Perspective', pp. 481-506, *Sociology, Vol. 11, Sept.*

Rawls, J. (1973), *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press.

Rosenberg, R. and E. Rosenstein (1980), 'Participation and Productivity: An Empirical Study', pp. 355-367, *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 33, No 3.

Rosenberg, R. and E. Rosenstein (1981), 'Operationalising Workers' Participation: A Comparison of U.S. and Yugoslav Models', pp. 46-52, *Industrial Relations Journal*, Vol. 12, No. 2.

Skillen, A. (1977), *Ruling Illusions*, London: Harvester.

Vanek, J. (1972), *The Economics of Worker Self-Management: A Yugoslav Case Study*, London: George Allen and Unwin.

Wall, T.D. and J.A. Lischeron (1977), *Worker Participation*, London: McGraw-Hill.

Weinstein, W. (1978), 'Bullock and the Business Enterprise', pp. 46-50, *Director*, Jan. 1978.

ג'ורג פ. ברוקווי

על ספקולאציה

הספקולאציה היא גורם בעל חשיבות רבה בחולי הכלכלי הנוכחי של עולמנו - גורם שבדרך כלל אין מזהים אותו. ההגדרה המקובלת של הספקר־לאציה חסרת־משמעות לגבי הכלכלה. כתוצאה מכך, אמצעים רבים האמורים לרפא את חוליינו גורמים להחרפתם.

בשפת הדיבור המקובלת נוטים להגדיר ספקולאציה כמשהו באמצע הדרך בין הימור ליזמות, בסולם של סיכון יחסי. ואולם, ההימור על קוביות (שהכול יגדירו אותו כמשחק־מזל) נרשא סיכונים שניתן לצפותם במידה רבה מראש, בעוד שהפצתו של מוצר חדש (דוגמה קלאסית של יוזמה פרודוק־טיבית) תהיה כרוכה בסיכון גבוה. רוב הספרים החדשים גורמים הפסדים להוצאה לאור, אף כי אין זו כוונתם של הסופרים או המו"לים. אם איש לא יסתכן בכגון אלה, לא ייעשה דבר; לא תהיה בנמצא כלכלה שאפשר לנתחה. הסיכון הוא סבך ולא רצף.

במקום רמת הסיכון היחסית, הוצעו אמות־המידה הבאות(The New Leader 7 בספטמבר 1981, ע"ע 9-10): במשחקי מזל מסכנים הון במשחק־סכום־אפס אמיתי. כאשר אחד השחקנים זוכה, מפסידים שחקנים אחרים סכום זהה. זכיות והפסדים (לאחר ניכוי מיסים וחלקו של בית ההימורים) מסתכמים באפס. הספקולאציה שונה ממשחקי־מזל בכך שאיננה משחק־סכום־אפס. יתכן מצב שכל הספקולנטים זוכים (אף כי אחדים עשויים לזכות יותר), ויתכן שכולם יפסידו, או אחדים יזכו ואחרים יפסידו, וסכומי הזכיה וההפסד עשויים להיות שונים אלה מאלה בהרבה. עם זאת, הספקולאציה דומה למשחקי מזל בכך שאיננה יוצרת עושר, אלא מחלקת מחדש עושר קיים - לפרקים תוך הענקת רווח גדול למחלקים. יוזמה שונה מספקולאציה בכך, שהיא משתמשת בעושר כדי ליצור עושר חדש; היא דומה לה בכך שאיננה משחק־סכום־אפס. (לו היתה כזה, לא יכול היה התל"ג לגדול). בכלכלה בריאה יכולים כל היצרנים הנבונים במידה סבירה להרוויח לפחות ברמה מסויימת. גיאות בעסק אחד איננה מחייבת שפל באחר; אדרבה, גיאות נוטה להתפשט.

על יסוד הגדרות אלו, הרי שחשיבותם הכלכלית של משחקי המזל (כפי שמוסכם בדרך כלל) קרובה לאפס. המשחקים הללו מסיחים את הדעת של אנשים מסויימים מפעילות מועילה יותר, אך כנראה מספקים להם בידור.

הכותב הוא יו"ר חברת ו.ו. נורטון.
מתוך Journal Of Post Keynesian Economics
כתב־עת אמריקני (יו"ר־כבוד של המערכת: ג'ון קנת גלבריית), כרך 5, מס. 4 קיץ 1983.

השלכותיהם הישירות על התל״ג מזעריות. לעתים קרובות מטפלים בספקולאציה, כאילו היתה אף היא כזאת. בהתיחסו לדברי קיינס על הספקולאציה, כותב רוי הארוד Roy Harrod):
״ביחס לרווחיו של הספקולנט המצליח, במקרה של הבורסות הזרות, הם הושגו אך ורק על חשבונו של הספקולנט הבלתי־מצליח; לאחרון, הואיל והסתכן מרצונו החופשי, לא היתה גם תלונה לגיטימית אם הימורו לא עלה יפה. אותו נימוק תקף במידה רבה ביחס לספקולאציה בסחורות: את אשר הרוויח ספקולנט א׳ הפסיד ספקולנט ב׳...״ (1982, ע׳ 303).

השקעה ישנה והשקעה חדשה

קיינס עצמו פיתח במשך הזמן ספקות ביחס לאופיה התם של הספקולאציה, וניסה להבדיל בינה לבין המכונה בפיו יוזמה כלכלית. הוא הגדיר ספקולאציה כ״עיסוק בחיזוי הפסיכולוגיה של השוק״, ואילו יוזמה כלכלית הגדיר כ״עיסוק בחיזוי ההכנסה הצפויה מנכסים, במרוצת כל זמן קיומם״ (1936, ע׳ 160). אין ספק כי הוא שלל את הספקולאציה. הוא מדבר על ״המשקיע לטווח ארוך... המקדם את האינטרס הציבורי״ (1936, ע׳ 157); הוא מציע ״הטלת מס העברת־הון ממשלתי משמעותי... במטרה למתן את שליטת הספקולאציה על היוזמה הכלכלית בארה״ב (1936, ע׳ 160). עם זאת אין הוא מסביר מדוע יש להצטער על שליטה זו. הוא רק אומר, כי ״כאשר התפתחות ההון בארץ כלשהי הופכת להיות תוצר־לוואי בפעילותו של קאזינו, יש להניח כי העבודה תיעשה באורח גרוע״ (1936, ע׳ 159) – כאילו התנגדותו נובעת רק מסלידה מתוחכמת.

יתכן מאוד כי התנגדות תקיפה יותר אינה אפשרית במסגרת הגדרותיו של קיינס את הספקולאציה ואת היוזמה הכלכלית. חיזוי שייך מעצם טבעו לדברים הבלתי־וודאיים; טובות ההנאה שהכלכלה עשויה להפיק ממנו אינן בטוחות, ומימלא אינן מתוארות בבירור. קיינס מכיר בכך שספקולנט עשוי להרוויח יותר ממשקיע לטווח ארוך, ולא מן הנמנע כי ״תוצר־הלוואי״ של פעילות הספקולנט, יהיה אף הוא מעולה.

לעומת זאת, אם הבורסה איננה ״קאזינו״ (המנהל משחקי־סכום־אפס), אם במקום זאת הבורסה היא משחק שכל האפשרויות בו פתוחות, אם־כן, יש השגות משמעותיות המתעוררות לגבי הספקולאציה. כדי להיטיב לראות מה אופיין האפשרי של השגות אלו, נתבונן באבחנה של קיינס בין השקעה ישנה לחדשה. את האחרונה הוא מגדיר כ״גידול בצבירת ההון, בין אם הוא מורכב מהון קבוע, הון חוזר או הון נזיל״ (1936, ע׳ 75). הגדרה זו תואמת היטב את הגדרתנו ליוזמות פרודוקטיביות; ומה שקיינס מכנה ״ההשקעה הישנה״ תואמת את שאנו הגדרנו כספקולאציה.

הנקודה הבולטת היא, שללא השקעה חדשה אין יוזמה כלכלית חדשה, ואף לא הרבה יוזמה מתמשכת; לעומת זאת, אין הכרח שמה שנקרא בפי קיינס ״המרות של השקעות ישנות״ ישפיעו על המפעלים שהולידו אותן. אין אנו מכחישים שיתכנו השפעות עקיפות – באופן (שכנראה מגזימים במשקלו) שקיומו של שוק להשקעות ישנות עשוי לעודד רכישת הנפקות חדשות באמת. ואולם ההשפעה הישירה והרגילה היא אפסית. בדרך כלל, אין זה מוסיף לפירמה או גורע ממנה, אם בעלי המניות שלה מחזיקים בהן לטווח קצר או ארוך, אם הם נבונים או כסילים, בעלי־תרבות או עמי־הארץ. ואין הפירמה מרוויחה או מפסידה, בדרך כלל, מתנודות במחיר השוק של ניירות הערך שלה. אף כי יתכן שעליית מחירים תקל על הסדרי מימון נוספים ותעלה את יוקרת בכירי הפירמה, זו עצמה ממומנת על־ידי מכירתם המקורית של ניירות הערך שלה; מכאן ואילך ענינה של הפירמה (ובפועל, ענינו של המשק)

הוא בשימושים הנעשים בכסף יותר מאשר בגורלם של ניירות ערך שהפכו להיות השקעות ישנות.

כמובן, הספקולאציה אינה מוגבלת להמרה של ניירות ערך. היא עוסקת ברכישות שמטרתן מכירה חוזרת במחיר גבוה ממחיר הרכישה; מכאן שהיא כוללת גם איסוף פחיות בירה אקסוטיות או תמונות של גדולי הציירים, אגירת מטבעות זהב וישיבה על שטחי קרקע. כן כוללת הספקולאציה מכירות בחסר. אפשר לומר בבטחה, כי למעשה כל פעילותם של הבורסות והשווקים להמרת סחורות מוקדשת לספקולאציה. אין, כנראה, סטטיסטיקה זמינה על האחוז בפעילות הבורסה הנוגע להשקעות חדשות; ואולם אפילו מנינו את כל ההנפקות החדשות (ורובן רק מחדשות את הקרן של השקעות ישנות), דומה שהיחס אינו מגיע אף לאחוז אחד. נטיה ספקולאטיבית זו תקפה גם ביחס למה שמתהדר בשם "בנקאות השקעות". אם מצרפים את כל אלה - בורסות, שווקים להמרת סחורות ובנקאות השקעות - הרי זה עסק גדול מאוד; כה גדול עד כי בעיני הציבור הוא המהווה את עולם העסקים. הוא העסק שעליו חשב הנשיא קולידג' באומרו "העסק של אמריקה הוא העסקים".

על המרות אלו של השקעות ישנות אומר קיינס שהן "בהכרח מתקזזות' (1936, ע' 75). מסקנה זו נראית מובנת מאליה, שהרי על־פי ההגדרה עצמה אין כאן דבר חדש כלשהו: כל אשר נרכש על־ידי פלוני, חייב להימכר על־ידי אלמוני. מכאן כי בכל נקודת זמן נתונה, ההמרות באמת מתקזזות. אולם הכלכלה אינה סטאטית - החיים אינם סטאטיים, - ויש משהו בסיטואציה קיימת ההופך את טרחת ההמרה לכדאית. אותו "משהו" הוא כסף. אף כי שום דבר חדש אינו מעורב, רמת המחירים הכללית בבורסה, בשוק הסחורות, בשוק ניירות הערך להמרה ובשוק נכסי דה־לא־ניידי, יכולה לעלות, משום שסכומי כסף נוספים מצטרפים למחזור הספקולאציה.

בגלל הכסף, אין המרת השקעות ישנות בבחינת משחק־סכום־אפס.

יש מי שעשוי לפקפק במסקנה זו, הואיל וזרימת הכסף לשוק משפיעה רק על מחיר ההשקעות הישנות בכסף; אין היא משנה את ערכן "הריאלי". כך מוצאת עצמה הכלכלה מסתבכת בקונפליקט העתיק בין דעה לאמת, הקונפליקט של ימי־הביניים בין נומי־נליזם לריאליזם, הקונפליקט המודרני בין מראית־עין למציאות. די לומר כאן, כי ספקולנטים פועלים על בסיס המחיר בכסף באותה דרך ומאותן סיבות טובות הגורמות לכך שעובדים - כפי שהראה קיינס (1936 ע"ע 9 והלאה) - פועלים על בסיס ערכו הכספי של השכר. בשני המקרים הפעולה - מה שבני־אדם עושים - היא הקובעת.

ההתעקשות על ערכים "ריאליים" היא צורה אחרת של ההנחה המקובלת שאין חשיבות לספקולאציה, הואיל ובסופו של חשבון הכל חייב לשוב ולהפוך ל"לבנים וטיט". הספקולנט, כך טוענים, חייב לעשות שימוש כלשהו ברווחיו, כי אינו יכול להמשיך בספקר לאציה לנצח. ואולם הוא בהחלט יכול - וגם עושה כן. וול־סטריט מאוכלס בצפיפות באנשים ובפירמות שלא יעלו בדעתם לסכן את ממונם בהשקעה "חדשה". יתרה מזו: הואיל והשקעה חדשה הופכת "ישנה" כאשר היא נסחרת בפעם הראשונה, אין כלל אפשרות שיימצאו די השקעות חדשות כדי לקיים היקף סביר של מסחר בבורסה.

במצב זה פועל גורם נוסף: הזמן הכרונולוגי. יתכן כי לטווח ארוך כל הנכסים הללו יתנקזו בצריכה או ביוזמות כלכלית, אבל כאן, כמו במצבים רבים, תופסת אימרתו השנונה של קיינס: בטווח ארוך כולנו מתים. יתכן אפילו שכאשר קדחת הספקולאציה תתפוגג וכל החשבונות יאוזנו איכשהו, אפשר יהיה לחבר נוסחאות כדי להראות שלטווח הארוך הספקולאציה

היתה משחק־סכום־אפס. אותה אמירה תופסת גם ביחס לאינפלציה: מה שעולה, ישוב מן הסתם ויירד – בטווח הארוך. ואולם בינתיים – וזה יכול להיות פרק זמן ארוך מאוד – הספקול־אציה, כמוה כאינפלציה, גורמת נזק חמור לחברה ולמרבית הפרטים שמהם היא מורכבת.

הסיבות לספקולאציה

מדוע בכלל פורצת קדחת ספקולטי־בית מעין זו? אין ספק, כי לחברה יש צורך בשווקים להשקעות ישנות, כדי שמענקים למוסדות וקרנות פנסיה וביטוח יוכלו לשמור על רמת נזילות מתאימה, וכן על־מנת שאפשר יהיה לשמור ולטפח נכסי תרבות – מריהוט עתיק עד ליצירותיהם של גדולי הציירים. ואולם המרות אלו אינן בהכרח אחוזות קדחת. מה מקנה להן את האופי הקדחתני?

התשובה ניתנת בדרך כלל במונחים פסיכולוגיים. אנשים מסויימים אמורים להיות ספקולנטים מטבע ברייתם (קיינס חשב כך על האמריקנים). דומה כי לעתים מזומנות, קדחת ספקולטיבית אוחזת בארץ כולה. הקדחת יכולה לנבוע מכתמי־שמש, מחשש ממלחמה, או מסיפוק מתוצאות הבחירות; אך ראוי לזכור כי השוק התמוטט בספטמבר 1939, וכי הוא בדרך כלל עולה אחרי בחירות, יהיה המנצח כאשר יהיה. תנודות מעין אלו הן שוליות; בוודאי פועל כאן גורם ממשי יותר מאישיות או קפריזה, כאשר המחירים עולים בהתמדה. אני מעלה על הדעת כי הסבר עיקרי – אם לא הסבר יחיד – יימצא בשיעור ריבית גבוה, בשיעור ריבית הפכפך, או כמובן, בצירוף של שניהם.

בשיעור ריבית גבוה כוונתי לשיעור העולה על התשואה הרגילה, שפירמה מצליחה בקנה־מידה רגיל יכולה להשיג מהונה העצמי. (בגלל גורם הסיכון ודאגות היזמים עשוי שיעור ריבית, שאינו עולה על מחצית התשואה להון עצמי, לשמש תמריץ לספקולאציה). שיעור ריבית גבוה יחסית יבלום השקעות חדשות, ובמהרה ירתיע גם את המשך ההשקעה במפעלים קיימים. מדוע עלי לעמול בייצור כלשהו או באספקת שרות, אם אני יכול להרוויח יותר, או סכום כמעט זהה, אם אסתפק באיסוף אימפרסיוניסטים? מדוע עלי ללוות כדי להרחיב, או לקיים את היש, במפעל שלי, אם התמורה למאמצי מתנקזת לכיסו של הבנקאי החביב? מדוע ילווה לי הבנקאי את ההון הדרוש להמשך הייצור, אם הוא יכול להרוויח יותר, בפחות מאמץ, בסיוע לגנראלים צ'יליאנים לדכא את עמם, לחברת הפלדה האמריקנית להשתלט על "מרתון אויל", או ל"בנדיקס" להשחית שלושה תאגידים כלכליים במאבק עוצמה חסר־טעם? תוצאות שיעור הריבית הגבוה תואמות, אם כן, את ציפיותינו. הכסף מוסט מיוזמות כלכלית לספקולאציה.

ראוי להוסיף כי לפחות בארה"ב ובבריטניה, הסטה זו מואצת על־ידי מיסוי נמוך על רווחי הון. כאשר המס המירבי המוטל על ספקולאציה הוא 20%, בעוד שהמס על מפעלים יצרניים הוא כ־50%, רק משוגע יעבוד לפרנסתו. מה שנמכר בראש חוצות כתמריץ ליוזמות אינו אלא עידוד לספקולאציה.

מאז שנות ה־70 המוקדמות מנסה הבנק המרכזי של ארה"ב (Federal Reserve Board) לפקח על האינפל־ציה באמצעות ניפוח שער הריבית, או לחילופין, על־ידי אי־התערבות כאשר שער הריבית לפתע מרקיע שחקים מאליו. אין כל ספק, שמדיניות זו עוצבה במטרה לצמצם את פעילות המשק, לגרום פיטורי עובדים, להפחיד איגודים מקצועיים – ובדרך זו למתן את חלקו של שכר העבודה באינפלציה. דבר, שקיינס – בתור אדם רציונלי ורגיש – ראה אותו כחטא, הם תיארו אותו לעצמם כסגולה טובה. בהתייחסו להתמוטטות של 1929, הוא כתב: "שיעור ריבית גבוה די הצורך כדי להתגבר על

הריגוש הספקולטיבי, היה בר־זמנית בולם כל סוג של השקעה חדשה סבירה" (1936 ע' 323).

לא בלבד שהספקולאציה נשארת בתנאים המדכאים יוזמה כלכלית, היא משגשגת באותם התנאים – שכן הכסף הנמצא בשוק חייב למצוא לעצמו יעד. הספקולאציה (התלויה, כאמור, במחירים עולים) משמשת כשלעצמה מאיץ לעליית מחירים. שוק שבו מחירי הסחורות (חומרי גלם, חלקי מוצרים וכו') עולים, ידחוף לעליית מחירי המוצרים העשויים מאותם חומרים. שיעור ריבית עולה יחייב עליית מחירים כדי לשלם לבנקאים. שיעור ריבית גבוה מזין את האינפלציה שהיה אמור למתן.

מכל מקום, בקיץ 1982 התחיל שיעור הריבית לרדת – והנה, בא לעולם גל ספקולאציה חדש ושונה באופיו. הכסף המתוחכם ברח משטרות מסחריים וניירות ערך סחירים שונים, מסחורות ומנכסי־דה־לא־נידי, אל שוק המניות, הואיל ושיעור ריבית יורד מגדיל בהכרח את ערכם המהוון של נכסים בעלי הכנסה. רק אנשים תמימים דימו בנפשם ששוק זה בישר סיכויים משופרים לתעשיה האמריקנית. סכומי העתק שנשאבו אל השוק לא באו רק משטרות מסחריים, סחורות נסחרות ונכסי דה־לא־נידי, אלא גם מצמצום הצריכה. אנשים זהירים נסעו שנה נוספת במכונית הישנה ורכשו מניות של ייצרני מכוניות; הם ויתרו על הפיתוי שבהלוואות נוחות לרכישת מכונית והגדילו את שולי חשבונם אצל הברוקר. מכירותיה ורווחיה של "ג'נרל מוטורס" נפלו, ואילו מניותיה בוול־סטריט עלו.

לא לתת פרס לספקולנטים

אם הניתוח הזה נכון – כלומר, אם שיעור ריבית גבוה הוא גרוע, ושיעור ריבית יורד איננו טוב ממנו – אנו ניצבים לפני יותר מדילמה אחת בבואנו להחליט מה לעשות במצב הנוכחי. אין ספק שיהיה צורך במהלכים חדשים במדיניות הפיסקלית והמוני־טרית, ובמדיניות ההכנסות. אף על פי כן, מן הראוי שהיעד יהיה ברור. ואכן, היעד אינו שונה מזה המוצהר אצל קיינס בפרק האחרון של התיאוריה הכללית:

כך אנו יכולים לחתור במעשה (הואיל ואין כאן שום דבר מחוץ לטווח ההישג) להגדלת כמות ההון, עד כי יחדל להיות נדיר, והמשקיע חסר־התפקיד הכלכלי (קרי, הספקולנט) לא יוסיף לקבל פרס; לחתור למערכת מיסוי ישיר שתאפשר לרתום את האינטלי־גנציה, את ההחלטיות ואת כושר הביצוע של איש הכספים, היזם (וכל הקבוצה) Et Hoc Genus Omne (אשר בוודאי אוהבים כל־כך את אומנותם, שאפשר יהיה להשיג את עבודתם הרבה יותר בזול משעושים זאת עכשיו) לשרות החברה, בתנאים סבירים של תמורה. (1936, ע"ע 77־376).

משגה שכיח הוא להעניק מימד אבסולוטי להבחנות תיאורטיות – ולהיתפס לשיתוק כאשר מתגלים יוצאים־מן־הכלל לכללים המוצעים. משמעותם של הכללים – טווח תקפותם ומגבלותיהם – נחשפים רק בעולם המציאותי. אל לנו, לכן, להתייאש אם נגלה את אשר ניתן לכנות "כמעט־ספקולאציה", או ספקולאציה בלתי־מזיקה, או אפילו ספקולאציה שמביאה תועלת. כאשר פירמה צוברת אספקה או ציוד מעבר לצורך המידי, תהיה בכך כמעט־ספקולאציה. לא כל המיזוגים והרכישות גרועים; לאור תחכומם של עורכי־הדין המתמחים בעניני מיסים, ספק אם ניתן לנסח חוק שיפריד הפרדה חדה בין השקעות חדשות לישנות.

לפיכך רצוי שהצעדים המעשיים שיינקטו בהתאם המדיניות, יתכוונו להביא יותר מאשר לאסור. ב־35 השנים שמאחורינו, ובמיוחד ב־15 השנים האחרונות, כוונה המדיניות באורח מבהיל לעידודו של מה שצריך היה

למנוע. כבר הזכרנו את השפעותיו המזיקות של הטיפול המיוחד ברווחי הון. היחידים שנהנו ממס־המאקסימום של 1981 על הכנסה־שלא־מעבודה הם מקבלי דיווידנדות וספקולנטים; הוא הדין לגבי ביטולם של מיסי המתנות והירושות, שהיו חלשים כבר קודם לכן. מס־המאקסימום על הכנסה שקדם לכך, העניק מתנה בלתי מוצדקת לאלה אשר, למען האמת, פוצו די הצורך כבר קודם לכן.

אפילו תקנת מיסוי כה צודקת למראית־עין, כמו ניכוי של הוצאות על ריבית, מסתבר שתוצאתה היא הטבה למקבלי הדיווידנדות יותר מאשר לייצרן או לצרכן. אם האחרון זקוק להקלת נטל הריבית, יהיה זה רציונלי יותר להפחית את השיעורים. כמובן, גישה רציונלית תזדקק לשיתוף פעולה והתיחסות רציונלית מצד הבנק המרכזי של ארה״ב - ובכך מתווספים למכלול הבעיה נושאים רבים יותר משאפשר אפילו למנות אותם כאן. יהיה מוצדק לומר, שהבנק המרכזי שגה באופן עקבי בהבנת הבעיה, שאיננה האינפל־ציה אלא האבטלה.

אירוניה מרה היא, שבגלל הכשלון בזיהוי של אופי הספקולאציה וסיבותיה, הביאו האמצעים שננקטו לצמצום האי־נפלציה דווקא לתוצאות הפוכות. בעבור מידת השליטה באינפלציה שבכל זאת הושגה (היא עמדה על 0.9% ב־1952, בזמן מלחמת קוריאה, טרם תפסה המדיניות השמרנית ברצינות את רסן השלטון) שלמו 14 מיליון מאזרחינו מחיר אכזרי - שלא להזכיר כלל מיליונים רבים בשאר חלקי העולם - בהיותם נאצלים לחיות בבטלה מנוונת.

ברטל אולמן

MONTHLY REVIEW

דרושים - משחקים ביקורתיים

סול יוריק כותב רומאנים שמאליים, רומאנים טובים, ואוהב להרהר בשאלה כיצד התרבות חודרת אל לשד עצמותיהן של הבריות. בשנות ה־70 המוקדמות בילינו שנינו, סול ואני, זמן רב שקועים בהרהורים על אודות ״מונופול״. זהו משחק שרבים מאנשי השמאל אוהבים לשנוא אותו, אחרים מביניהם שונאים לאהוב אותו - ולמעשה כל אחד משחק בו. כפי שאומרת שחקנית הקומדיה, שלי ברמן, ״מונופול מעורר ריגוש יחיד במינו, גל של רטט הגואה בך כשאתה נוכח כי חיסלת ידיד״. אך מה עוד קורה כאשר אנו צוברים נכסים וזוממים לרושש את שכנינו? האם אנו בפשטות מבטאים דחף עתיק־יומין להשיג עוצמה או שאנו מכוונים את עצמנו, במודע או שלא במודע, לעמדות שחברתנו שוחרת־הביזינס מוקירה אותן?

הכותב הוא פרופסור למדעי המדינה באוני־ברסיטת ניו־יורק.

מתוך Monthly Review, כתבעת סוציאליסטי בלתי־תלוי, ארה״ב, כרך 35, מס׳ 4, ספטמבר 1983.

כמו ברוב המשחקים, בני־אדם משחקים ״מונופול״ בתור פרטים וזוכים להוקרה או לגינוי אישיים בהתאם לתוצאות. במקום שבו הבקיאות חשובה, ההחלטות האישיות קובעות מי זוכה. במקום שבו המזל שולט, הנך זוכה אם אתה בר־מזל. גם בקיאות וגם מזל נחשבים לתכונות אישיות. בשני המקרים אי־אפשר להאשים את מישהו אחר, אם אתה מפסיד.

לאחר כמה משחקים אתה מוכן לצאת לשוק ולהרוויח מיליון. אלא שנשארים כמה קשיים משניים: איש אינו מחלק לך $500 כשאתה יוצא לדרך, איש אינו מעניק לך פרס אם אתה מגיע למשבצת ״דרך צלחה״. המגרשים יקרים יותר אפילו מאלה שברחוב הראשי שבמשחק, ובכל מקום שאתה מגיע אליו, עליך לשלם. אתה מופתע: כל הנכסים חולקו לפני שהגעת. מתקיים שם משחק מונופול אמיתי, אך אותך לא הזמינו להשתתף. כן סביר בהחלט, שאין ידך משגת את הסכומים ההתחלתיים שעליך להשליש.

הואיל ומאז 1935 נמכרו מעל 80 מיליון משחקים, נהגנו תמיד להטיל על ״מונופול״ את תפקיד הרשע המוביל בדיונינו על עניני תרבות. ואולם סול ואני גילינו במהרה, כי בזירה נמצאו דברים גרועים יותר. ״מונופול״, לפחות מעולם לא פיאר בפרהסיה את התכונות האנושיות השליליות שהוא טיפח. להיפך, חלק מהצלחתו נובע מהילת האוביי־קטיביות האופפת אותו: ״אלו הן בדיוק עובדות החיים, חבר׳ה... ככה זה... בלי דמעות, אך גם בלי שירי הלל״.

לעומת זאת, כמה משחקי שולחן חדישים יותר מפארים בפירוש כל תיעוב. ה״אני מאמין״ שלהם מתגלה בבירור בשמותיהם: ״כסף המושג בקלות״; התחרות פרועה״; ״שקר, רמה וגנוב״. משחק אחר מסוג זה, ״מכת־נגד״, מתפאר (על העטיפה) שהוא ״מעורר בך את היצרים הגרועים ביותר, מקמצנות עד בוגדנות מוחלטת״. מה משמעות הדבר, אם הזאב של כיפה אדומה אינו חייב עוד להסתיר את מלתעותיו מאחורי הצעיף של סבתא? מיהו שהגיע לפורקן – משחק השולחן שנמכר בקצב של מיליארד דולאר לשנה, או הקפיטליזם?

סול ואני, נדהמים ממימצאנו, התחלנו לחפש את האופוזיציה. היכן המשחקים הביקורתיים, וביחוד המשחקים הסוציאליסטיים? הרי מן הדין ממש שיהיו משחקים המשתמשים באי־השוויון בחברתנו כדי לגנות את תאוות הבצע, ולא כדי להגבירה. אמנם ידענו שהתרבות הקפיטליסטית לא תקדם בברכה משחקים כאלה, אך חשבנו, שאם הם בכלל קיימים, נוכל למצוא אותם. ביקרתי בחנויות כל־בו, עיינתי בספרים ובעתונים, הכנסתי מודעות לכתבי־עת העוסקים במשחקים, והתעניינתי אצל חברים מסביב לעולם.

תפשתי רק למחצה כי אמנם נכנסתי כאן לארץ־קסמים, שבה השעשוע הוא מלך והכול נתיניו. במהרה גיליתי שאין שום חידוש במשחק השולחן בעל ה״מסר״; ואולם התעמולה ל״בִּיזְנֶס״, שנראתה כחלק בל־ינותק של משחק השולחן, היא חדשה יחסית. משחקים מסוג זה או אחר היו בנמצא מאז קיימים בני־אדם. מספר מלומדים אפילו הגדירו את בני־האדם כחיות משחקות. זמן רב לפני שהמין האנושי עזב את המערות, השתתפנו בתחרויות בעלות חוקים ויעדים מוסכמים, שנמשכו פרק זמן מסויים, והמתחרים הפיקו מהם יותר הנאה מנכסים חומריים. לתחרויות אלו תמיד התלוותה תפישה מסויימת – מי אתה, מיהם יריביך ומה חשוב בחיים – תפישה שונה בתכלית מהמציאות שהסדירה את חיי היום־יום של אותם האנשים.

משחק השולחן שסמנים תופשים בו את מקום האנשים, ולוח מקושט המשמש שדה־משחק, הופיע לראשונה

בשומר העתיקה לפני יותר מארבעת אלפים שנה. החפירות בקברות מצרים וארץ־ישראל הקדומות גילו שגם שם היו משחקי שולחן. קוביות, ששימשו תחילה בטכסי קסמים, הפכו בסיס למשחקי שולחן ביוון וברומא. בו בזמן שהקוביות הקלו על פעולת המשחק, הרי שהסמיכות העתיקה מאד בין קוביות להימורים הביאה את הצדיקים בקהילה לפסילת כל בילוי הכרוך בשימוש בקוביות. עם ראשית עידן הנצרות הוסיף הסיפור על חיילים רומאיים, הקובעים באמצעות קוביות מי יקבל את בגדי ישו הצלוב, נופך של חילול הקודש לשמן הרע של הקוביות. הקשר בין משחקים להימורים וכישופים, ואי־שביעות הרצון (הלא כל כך נוצרית) עם התכנית שאלוהים קבע לאנושות, הולידו כמה נסיונות מצד הכנסיה והמדינה להחרים את כל המשחקים. אך דבר לא הועיל. האצולה, שהתברכה בזמן פנוי לרוב, נהנתה במיוחד ממשחקים, שהאהודים ביניהם היו גרסאות מוקדמות של שחמט ודמקה.

שפע של משחקי שולחן נעשו זמינים מאז המאה ה־16 כאשר הופיע ״משחק האווזים״ (עיבוד איטלקי של רעיון יווני עתיק). והתנועה קיבלה תנופה בשלהי המאה ה־18. בהתאם לנטיות הפדגוגיות של התקופה, היו רבים מן המשחקים דידאקטיים בלי בושה. משחק הביצורים (1712) הבהיר את הרעיונות (המהפכניים בשעתם) של ווּבאן (Vauban) כיצד לבצר ערים. השם ״נסיעה דרך אירופה, או משחק הגיאו־גרפיה״ (1759) אינו טעון הסבר. משחקים אחרים לימדו היסטוריה, מתמטיקה, ובמהרה – אם כי לא מיד – התנהגות מוסרית. כזה היה המשחק החדש של ״שכר למידות טובות ועונש לרשעות״ (1818), המסמן את השיבה לסדר הישן, לאחר עשרות שנים של תהפוכות בעקבות המהפכה הצרפתית.

כניסת אמריקה למירוץ משחקי השולחן החלה קרוב לאמצע המאה ה־19, עם ״היכל האושר״. במשחק זה מנסים לנחות במשבצות המכונות ״צדק״ ו״יראת שמיים״, ולחמוק ממשבצות כגון ״אכזריות״, ״אי־צניעות״ ו״כפיות טובה״. תוך היצמדות לנושא, שאנו האמריקנים ללא ספק בקיאים בו ביותר, באו משחקים דומים בעקבות הראשון: ״משחק החיים רבי־התהפוכות״ ו״משחק המאמץ הנוצרי״, שהמשתתפים בו זכו בפרסים על מעשים אנושיים כגון ״להביא פרחים לחולים״ ו״לעצור בעד אדם מלהכות סוס״.

רק בזמן המשבר הגדול של שנות השלושים, ובייחוד עם הופעת ״מונופול״, החלו הערכים המקובלים של הביזניס להחליף את המידות התרומיות הנוצריות כמסר יסודי של תעשיית המשחקים. כרגע נמצאים על מדפי חנויות הצעצו־עים על־פני הארץ כולה 15–20 משחקים מצליחים, בעלי אוריאנטציה על ביזניס, ואין אף משחק ידוע המפאר מידות תרומיות נוצריות. השגעון האחרון הוא הפנטזיה (תאי מאסר תת־קרקעיים ודראקונים) ומשחקי מלחמה (סטלי־נגראד, קרב הבליטה, וואטרלו). אם כי משחקים מסוג ״מונופול״ ממשיכים להימכר, יותר ויותר משחקים משתדלים לכוון את דחפי העוצמה המתוסכלים של הבריות אל תחומים אחרים, יותר בעלי דימיון ופחות מצומצמים.

משחקים, כמוהם כאלמנטים אחרים של תרבות, מעוצבים על־ידי אותם הערכים השולטים בחברה שה: משחקים עצמם עוזרים לעצב; כמוהם הם משקפים את אופי החברה, את מה שהיא מבקשת מאנשיה, את מה שהיתה רוצה כי יאמינו וילמדו, ואת מה שתסייע להם לשכוח. ככל שהם בכלל מלמדים משהו, מעוררים ציפיות מועילות מ־בחינה חברתית, מגישים תחליף־כביכול לשוויון במקום אי־השוויון הקיים, מניחים לאנשים להוציא קיטור ולחלום (נוסף להיותם שעשוע ועיסוק) – המשחקים משרתים בדרך כלל את הסדר החברתי. מארכס כינה פעם את הדת אופיום לעם; כיום כינוי זה הולם באותה מידה את המשחקים – ולאמיתו

של דבר, גם את הטלוויזיה, את ציפיית ההמונים בספורט את הפורנוגראפיה ואת הסמים. אמריקה העניקה לאזרחיה את ברכתם של סוגי אופיום מרובים.

אף על פי כן, אין זה כל הסיפור; המשחקים עשויים לשרת גם מטרה ביקורתית, להציג עובדות לא נוחות, להסיר את המסווה מנקודות תורפה חברתיות, לעודד התנגדות, ואפילו להציג עתיד חלופי. גם עובדה זו צפה ועולה מתולדות המשחקים. משחקים, כמו מדע בדיוני, משמשים לעתים קרובות כיסוי לביקורת בסיסית, ואפילו להתמרדות. האם רק צירוף מקרים הוא, שבשחמט, המשחק המובהק של ימי־הביניים, פרש או רץ רשאיים ללחוץ מלך אל הקיר? משחקי קלפים מאותה תקופה הפכו את ה''ג'ק'' (''הנסיך'') שגם הוא מייצג פרש/אביר, לקלף הנצחון הגבוה ביותר. מבין משחקי השולחן המוקדמים, מציג ''משחק הילדים הטובים'' (צרפת, המאה ה־18) השקפה לגלגנית על הנישואים וה־משפחה – נשואים עם האישה הראשונה שהנך פוגש מצמיחים לך קרניים – ומשחק ''טירת רורם'' (אנגליה, המאה ה־19) מאתר תיאור סאטירי את חיי האצולה, שהיתה עדיין רבת־עוצמה.

באמריקה של היום מצאתי רק משחק אחד המביע ביקורת מתונה על המצב הקיים – אבל, אכן, משחק אחד מצאתי. שמו ''אנטי־מונופול'' (1973). במשחק זה, בדיוק כמו בעולם שאנו חיים בו, קיימים בהתחלה מונופולים; במידה פחותה של אמת או סבירות, חושׂשני, המשתתפים במשחק, המייצגים עורכי־דין ממתנגדי הטראסטים, נעים על לוח המשחק ומפרקים את המונו־פולים. זהו משחק ליבראלי, המתמקד בשאלה של שיעור ריכוז העוצמה יותר מאשר בשאלה מי מחזיק בה; המשחק תומך בפירוק ריכוזי העוצמה יותר מאשר בהעברתה מבעלי הנכסים המעטים אל הרוב הגדול, חסרי רכוש.

אף כי גיליתי משחקים ביקורתיים אחדים וזוויות ראיה ביקורתיות מעטות במשחקים מסורתיים, הרי חיפושי אחרי משחק סוציאליסטי היו לשוא. אחד המשיבים למודעה שפרסמתי בכתב־עת למשחקים טען, שהמציא משחק סוציא־ליסטי. שם המשחק: מדינת משטרה. מטרתו היתה להוכיח... ובכן, היש צורך לומר מהי? לכתחילה ציפיתי למצוא משחקים סוציאליסטיים בארצות ''סוציאליסטיות'', אך גיליתי שמשחקי השולחן המעטים בברה''מ עוסקים בספורט, או כיצד להגיע לירח לפני האמריקנים. בהונגריה קיים משחק שהמשתתפים בו נעים סביב הלוח ואוספים רהיטים למעונות הקיץ שלהם. בפולין קיים משחק ששמו ''דירקטור'', שבו השחקנים מתחרים כדי להעשיר את בתי־החרושת שלהם. אם קיימים משחקים סוציאליסטיים בארצות אלו, טרם שמעתי עליהם.

אם כי אין משחקים סוציאליסטיים, הרי בשלב מאוחר למדי בחקירתי גיליתי משחק שהתקרב לאשר חיפשתי. מממציא ''אנטי־מונופול'', ראלף אנספאך, למדתי ש''מונופול'' עצמו התחיל את חייו בתור ביקורת נגד אותו משטר עצמו, שהוא עשה כה רבות לטפחו. ההיסטוריה הרשמית של ''מונופול'', הרשומה במא־מרים אין־סוף נוסח ''רידרס־דייג'סט'', טוענת שצ'ארלס דארו, פועל מחוסר עבודה מפילדלפיה, המציא את המשחק ב־1933; הוא מכר אותו לאחים פארקר והם מצידם מכרו לעולם את השראתו שוחרת הביזניס של דארו. מחקרו של אנספאך מגלה שהממציא האמיתי של ''מונופול'' היתה אליזבת מאגי, קוו־יקרית וחסידית הכלכלן הנרי ג'ורג' (בעל שיטת ''המס היחיד''). היא המציאה את המשחק ב־1903, וכינתה אותו ''משחק בעל־הבית''. במשבצות נשאו שמות רבי־תוכן ודמיון כגון ''אחוזתו של לורד דם־כחול'' ו''חברת התאורה סחוט־אותם''.

גרסת אותו משחק משנת 1925,

הנושאת כבר את השם ״מונופול״, שחוברה על־ידי לאויס תון, מצהירה בהקדמתה כי ״מונופול מתכוון להצביע על הרע הטבוע מקיומו של הקנין הפרטי. בתחילת המשחק יש לכל המשתתפים סיכוי שווה להצליח; בסיום, כל הכסף נמצא בידי המנצח. מה מסביר את בשלונם של כל השאר, ומהו הגורם שאפשר לבודדו כדי להסביר את ההת־תפלגות הבלתי־תקינה בעליל של נכסי החברה, שמצב זה מתאר? הזוכים יגידו: ״כשרון״ המפסידים יענו: ״מזל״. אך אולי יהיו אחדים, שאמנם יודו בקיום הכשרון והמזל, אך יענו כפי שעונה סקוט נירינג (סופר סוציאליסטי מאותה התקופה): ״הקנין הפרטי״.

ראוי להשוות זאת עם ההקדמה לכללי המשחק בסדרת ״מונופול״ הנמכרת בימינו: ״רעיון המשחק הוא לקנות, להשכיר או למכור נכסים בצורה כה רווחית, שאחד המשתתפים נעשה עשיר מכולם, ובסופו של דבר, לבעל מונופול״. ברור שמשהו השתבש. צבירת העושר הבלתי־מאוזנת, שאליזבת מאגי הוקיעה אותה, הפכה ליעדו של כל התרגיל. דוד יצא מחדר ההלבשה כש־חזותו כגולית. מה שהתחיל בתור נסיון רציני יחיד להעמיד בסימן שאלה את יסודות משטרנו החברתי, הפך בסופו של דבר אחד ממגיניו היעילים ביותר. מדוע?

זמן קצר לאחר שפתחתי בחקירתי על משחקים, התחיל להציק לי ספק, שמא אינני יודע כלל מה אני מחפש. מה הם בעצם, משחקים סוציאליסטיים? הסיפור המפחיד של גלגול ״משחק בעל־הבית״ למונופול העניק לשאלה דחיפות. עד כה הסתפקתי בכך, שפשוט חשבתי על משחקים סוציאליסטיים כבעל ההיפך מ־מונופול, או ממשחקים אחרים בעלי אוריאנטציה על ביזניס – משחקים שלא יעודדו להיטות לנכסים ולא יציגו את החברה האמריקנית כשדה מערכה שיש בו סיכוי שווה לכל אחד. ואולם אם אין לכל אחד סיכוי שווה לנצח, איזה מין משחק זה יהיה? התחלתי לחשוד שיתכן ואין משחקים סוציאליסטיים, משום שאין אפשרות שיהיו כאלה. כדי שמשחק יתנהל כהלכה, חייבים כל המשתתפים להתחיל עם יתרונות ומגבלות שווים. מן הדין שיהיה להם סיכוי שווה לנצח במשחק. איש לא ירצה להשתתף במשחק, שבו הזולת מתחיל כאשר כל האסימונים ברשות, ואילו אתה מתחיל חסר־פרוטה – משחק שבו הקשרים שלו (שבאו לו מאביו), ובקיאותו המיוחדת בכללים שרכש אותה בבית־ספר יוקרתי) מאפשרים לו להתקדם אל המשבצות המשובחות; משחק שבו הזולת רשאי להטיל שש פעמים את הקוביות, לעומת פעם אחת שלך, ואם הוא זוכה פעמים רבות די־הצורך, הוא רשאי להשתמש בקוביות הפרטיות שלו. איזה מין משחק זה יהיה? אך אלה הם החיים בחברה שלנו. מסתבר שמשחק על־פי החיים אינו עוצר בקרבו אפשרויות רבות להצלחה.

לעומת זאת, אם רוצים לחבר משחק הוגן ולתת לכל המשתתפים סיכויים שווים לזכיה, הרי שהוא יעוות את החיים האמיתיים. עריקת ״מונופול״ אל מחנה האויב היתה רק חלקית תוצאה של שינוי התוויות וההקדמות. מהותית נגרמה העריקה בגלל הנסיון להפוך כל אדם לשותף התחלתי שווה במאבק על גירוף נכסים.

מסקנתי הותירה אותי בדילמה מכאיבה ביותר: משחק שיענה לדרישות האלמנטריות של משחקים, לא יוכל להיות סוציליסטי. אילו היה סוצי־ליסטי – מתמקד באי־השוויון שבחברתנו ומראה מה אפשר לעשות בענין – הרי שלא היה משחק. אלא אם כן... ועם ״אלא אם כן״ זה נאבקתי זמן רב. היה שנוא עלי לקבל מסקנה עגומה כזאת, הייתי משוכנע שמשחק סוציליסטי יהיה בכוחו לפרוץ הרים ולהקים ראש־גשר בחוף המרוחק ביותר. הוא יזמר לבריות בקול שיבינו אותו. ובכל זאת, אם משחק כזה אינו קיים עדיין, הרי פירוש הדבר... לא, זה שלילי מדי. אנסה. הוויכוחים עם סול ואחרים נמשכו...

(המשך בעמ׳ 79)

קווין פתרסטון

West European Politics

הסוציאליסטים היוונים בשלטון

נצחון הסוציאליסטים היווניים פאסו"ק (התנועה הסוציאליסטית הפאן־הלנית), בבחירות 1981 ייצג תמורה יסודית במשטר המפלגות ביוון, ועורר תשומת־לב רבה בחו"ל.(1) אולם מדי־ניותה ופעולותיה של הממשלה היוונית הנוכחית ממשיכות לגרום למבוכה בחו"ל.

המתבונן בהתפתחותה של פאסו"ק כמפלגה פוליטית עשוי להתפתות להש־וואת דרך חשיבתה ופעילותה לאלו של אחיותיה במערב אירופה, בייחוד באר־צות שבהן זכו הסוציאליסטים לאחרונה

מתוך West European Politics, כתב־עת בעריכת גורדון סמית (לונדון סקול אוף אקונומיקס), כרך 6 מס' 3, יולי 1983.

בנצחונות חשובים, כגון צרפת, ספרד ושוודיה. בעוד שאין ספק, כי יש הרבה מן המשותף בין מטרותיה העיקריות של פאסו"ק לבין אלו של המפלגות האחיות הרדיקליות בשאר ארצות אירופה, בכל זאת כושר המשיכה שלה בעיני הבוחרים והרקע הפוליטי בארצה שונים למדי. אכן, כמה תופעות בולטות אצל פאסו"ק מצביעות על דמיון מה בינה לבין תנועות פופוליסטיות במערכות פוליטיות פחות מפותחות. יש להביא בחשבון תופעות כאלו של שוני ודמיון חיצוניים, כאשר באים להעריך את התפתחותה של פאסו"ק, אך צריכים להיות מודעים גם למידה שבה עוצבה דמותה של המפלגה על־ידי תכונות יסוד פנימיות של המע־רכת הפוליטית המודרנית ביוון. אכן, אם נעמיד את פאסו"ק בהקשר השוואתי

(המשך מעמ' 78)

באילו... אילו רק. ואז באה פריצת הדרך הגדולה.

מה אם השחקנים לא יהיו יחידים אלא מעמדות? מה אם הם מייצגים מעמדות? ברומאן הסוציליסטי האהוב עלי, "הפולנתרופים בעלי המכנסיים המרופטים" The Ragged Trousered Philantropists המחבר, רוברט טרסל, נותן לגיבור שלו, בן מעמד הפועלים, לאמץ תפקיד כזה בחידון־תנועות שהוא משחק עם חבריו הפועלים, על־מנת להסביר להם את תורת הערך של העבודה. ביימתי תמונה זאת פעמים רבות בשיעורים שלי באוניברסיטת ניו־יורק. האם תצליח כאן, במשחק? המשחק יוכל אף להתחקות על מקורות העוצמה השונים, ועל המועדים והצורות שמשתמשים בהם. המשחק יוכל לעסוק במלחמת המעמדות. המשחק יהיה מלחמת המעמדות. החלקים העיקריים הסתדרו במהרה במקומם; עד אשר לבסוף, בבוקר אחד, התגלגלתי מהמיטה ומשחק השולחן המארכסיסטי הראשון קידם את פני: מלחמת מעמדות; מי רוצה?

כזה, נעמוד על מידת הדמיון בין כמה ממאפייניה הבסיסיים לבין אלה של תנועות פוליטיות פופוליסטיות(2)

מפלגה פופוליסטית – מפלגת פאפנדריאו

ראשית כל, את פאסו״ק יצר מנהיגה היחיד עד כה – אנדריאס פאפנדריאו – והוא עדיין שולט בה.(3) המפלגה כוננה בספטמבר 1974 והיא צמחה מתוך תנועת השחרור הפאן־הלנית (פא״ק) שנוסדה על־ידי פאפנדריאו בעודו בגלות. פאסו״ק היתה מאז ונשארה קואליציה של כוחות שונים מאד ביסודם: היא כוללת דמויות בולטות מ״מפלגת איחוד המרכז״ הישנה, שבראשה עמד אביו של פאפנדריאו, מספר אינטלקטואלים ליברליים, וקבוצות טרוצקיסטיות ושמאליות שונות. בתור מי שעומד בראש הקואליציה, הטביע פאפנדריאו את חותמו הרעיוני העצמי על המפלגה. ב״הצהרת העקרונות והיעדים״, מה־3 בספטמבר 1974, מתוארת פאסו״ק במונחים המזכירים תנועות פופוליסטיות באמריקה הלטינית, לא כמפלגה אלא כתנועה – ״תנועת העמלים והמקופחים של יוון״ – שמטרתה להביא לידי ״עצמאות לאומית, ריבונות העם שחרור חברתי ותהליכים דמוקרטיים״.(4)

רעיונות אלה הם ירושה ישירה מן העקרונות שפאפנדריאו פיתח בעודו בגלות. לפאפנדריאו אין עד היום יורש נראה לעין, ואיש מחברי המפלגה לא הצליח לערער על הנחיותיו הפוליטיות. ואכן, אלמלא פאפנדריאו, יתכן שהמפלגה היתה מתפרקת. יתר על כן, שליטותו של פאפנדריאו במפלגה איננה מקרית, אלא יש לייחסה לדרך הנהגתו ולקפדנות שבה נכפתה המשמעת המפלגתית.

לפאסו״ק ארגון רחב־מימדים על פני כל הארץ, אך מערכת קבלת החלטות שלה נשארה היררכית ונשלטת על־ידי פאפנדריאו. קוהלר מוסר שב־1980 היו לפאסו״ק כ־75,000 חברים, מאורגנים בכאלף סניפים מקומיים, 500 ארגונים סקטורליים, ו־700 גרעינים ארגוניים (שהם קטנים מכדי ליצור סניף של אזור בחירות).(5) לכן, פאסו״ק היא המפלגה היחידה ביוון שיש לה ארגונים מקומיים בכל רחבי הארץ, בעלת מנגנון מפלגתי יעיל וציבור חברים פעיל ונלהב. הסניפים של אזורי הבחירות אמורים לבחור נציגים לוועידת המפלגה, מוסדה העליון שתהיה מורכבת גם מהוועד המרכזי, נשיא המפלגה (שניהם אמורים להיבחר על־ידי הוועידה), והסיעה הפרלמנטרית.(6) ואולם פאסו״ק טרם קיימה ועידה כזאת, שחברים מהשורה יוכלו להצביע בה על הצעות של מדיניות. המפלגה מתכוונת לכנס את וועידתה הראשונה השנה, אך המבנה שלה נשאר אליטיסטי יותר משאפשר להסיק מפרטיו הארגוניים. יתר על כן, אחרי בחירות 1977 הצליח פאפנדריאו להעמיד את הסיעה הפרלמנטרית תחת פיקוחו הפורמלי של הוועד הפועל – המורכב מתשעה חברים, כולל הנשיא, הנבחרים על־ידי הוועד המרכזי. הוועד הפועל, שנמצא בשליטת פאפנדריאו, רשאי עתה להעביר הוראות מחייבות לחברי הפרלמנט מטעם פאסו״ק; ושינוי זה איפשר לפאפנדריאו להמשיך ולפקח על סיעה שגדלה מ־12 מושבים ב־1974 ל־172 אחרי בחירות 1981. נראה שפאפנדריאו מתכוון לשמור על פאסו״ק כמפלגה ״שלד״.

יתר על כן, העליה הדרמטית בחלקה של פאסו״ק בקולות הבוחרים מאז 1974 חושפת תכונה נוספת המאפיינת תכופות גם תנועות פופוליסטיות: כוח משיכתה לגבי הבוחר הוא כלל־לאומי, חוצה מעמדות. התמיכה בפאסו״ק באה מבסיס רב־גוני של איכרים, פועלים עירוניים וחלק מבני המעמד הבינוני העירוני, שחשים את עצמם נטולי אשליות ו״חסרי מטרה״(7). כללית, גדל אחוז היוונים המצביעים לפאסו״ק מ־14% ב־1974 ל־48% ב־1981. סקרי דעת קהל, שנוהלו בזמן הנצחון המרשים בבחירות של

אוקטובר 1981, מצביעים על מידה מפתיעה של אחידות בכושר משיכתה של המפלגה בשכבות רחבות של קבוצות חברתיות. 49% מהגברים הצביעו בעד הסוציאליסטים וגם אחוז הנשים היה קטן רק בשני אחוזים. גם החלוקה בין עיר לכפר מראה הבדלים מועטים: 48% מהמצביעים באזורים העירוניים בחרו בפאסו"ק ואחוז דומה באזורים הכפריים. יתר על כן, בעוד ש־39% מהפועלים הבלתי־מקצועיים הצביעו בעד פאסו"ק עשו כן גם 37% של בוחרים מהמעמד הבינוני הגבוה. סקר אחד מראה, שגורם הפער היחיד היה בגיל: בשעה ש־50% מבני ה־34־25 בחרו פאסו"ק, תמכו רק 26% מבני 54–45.

את קואליצית הבחירות המרשימה הזאת משלימה האידיאולוגיה הגמישה והאקלקטית של המפלגה. הואיל ופאסו"ק ריכזה קבוצות חברתיות שונות במהותן סביב יעדים משותפים, היא לא היתה מעונינת ליצור מפלגה הנוהגת בהתאם לאינטרסים של מעמד יחיד אחד, אלא תנועה רבת־מעמדות הפונה אל כל היוונים "המקופחים" שלטענת המפלגה משועבדים ללא הבדל ל"אוליגרכיה המקומית" ולמרכזי קבלת החלטות אימפריאליסטיים זרים". נוסח דיבורה של המפלגה מכוון בתוקף לרגש הפאטריוטי של כל היוונים: פאסו"ק מדגישה מאד את מחויבותה, כמפלגת שלטון, להתגבר על רבות מירושות העבר, כגון אלו הנובעות ממלחמת האזרחים. סיסמת פאסו"ק היא ליכוד הבוחרים סביב תביעה ל"שינוי". בו בזמן כרוכה כלליותה של המפלגה בכאריזמה המקיפה של מנהיגות פאפנדריאו. כמוהו כמנהיגים פופולי־סטיים באמריקה הלטינית, מזכירים את פאפנדריאו רק בשמו הפרטי: "אנדריאס". במידה מסויימת נדמה שהכאריזמה שלו פועלת כתחליף חלקי להעדר מצע פוליטי ברור; נראה כי אישיותו של המנהיג אכן תרמה לנצחונה הדרמטי של המפלגה והגדילה את כושר המשיכה האלקטורלי שלה, בה במידה שמדיניותה הלכה ונעשתה דו־משמעית. יותר ויותר. את הצירוף של הכאריזמה של המנהיג ואידיאולוגיה בלתי־עקבית של המפלגה ניתן להסביר גם על־ידי שורת איפיונים אחרים: התפקיד המכריע שמילא המנהיג ביסוד המפלגה, האופי הרב־גוני של בוחריה, זמן קיומה הקצר של המפלגה, המקשים על גיבוש זהות פנימית חדשה.

זאת ועוד: בשמונה שנות קיומה טיפחה פאסו"ק במודע את זהותה העצמית הנפרדת; היא לא הצטרפה לאינטרנציונל הסוציאליסטי ולא לקונ־פדרציה של המפלגות הסוציאליסטיות של הקהילה האירופית, אם כי רמזה לאחרונה שאפשרות זו בהחלט קיימת. בניגוד לכך טיפחה פאסו"ק יחסים עם מפלגות שמאליות בארצות אחרות, כגון לוב, יוגוסלוויה, וכן עם אש"ף. בעשותה כן, עוררה ביקורת על קשריה עם מדינות חד־מפלגתיות.

תחת שליטתו של פאפנדריאו מקיימת פאסו"ק כללים חמורים של משמעת מפלגתית גם לאחר הגיעה לשלטון. מספר מקרים ראויים לתשומת־לב, המצביעים על מידת הנאמנות המפלגתית שמצפים לה: ביולי 1981 הביע חבר פרלאמנט של פאסו"ק, ג'ורג' פטסוס (שהיה עד חודש קודם לכן סגן שר הגנה), ביקורת חריפה על הצורה שבה נוהג פאפנדריאו לתת הוראות לממשלה. לא חלפו 48 שעות מהנאום, והנה הודיע פאפנדריאו בקיצור, שמר פטסוס "העמיד עצמו מחוץ לתנועתנו" על־ידי הצהרתו. בצורה זו גורש חבר הפרלמנט הביקורתי מהמפלגה, בלי איזכור כלשהו של תקנות המשמעת הרגילות של המפלגה. חודש לאחר מכן אירע מקרה דומה, כאשר סגן שר הפנים, סטאתים פאנאגוליס, התפטר פתאום מהממשלה. אמנם הפעם העביר פאפנד־ריאו את הנושא למועצת המשמעת של פאסו"ק, שגירשה את פאנאגוליס מהמ־פלגה, שעות אחדות בלבד לאחר הודעתו. פאפנדריאו, כיו"ר המפלגה וראש ממשלה, שלח לפאנאגוליס מכתב תשובה רגשני ומעליב ביותר –

כנראה כתגובה למכתב ההתפטרות של פאנאגולים, שפורסם מאוחר יותר. מקרים נוספים של נקיטת צעדים משמעתיים נגד חברים אירעו כאשר שני חברי פרלמנט, בולוקוס והודרוקוקיס, התנגדו להצעת הממשלה לבטל את זכות "ההצבעה המועדפת" בבחירות ביוון (תקנה המאפשרת למצביע לבחור בין מועמדים שונים של אותה המפלגה); הביטול המוצע היה מגדיל את עוצמתו של מנהיג המפלגה בקביעת המועמדים הרשמיים שלה.

המערכת הפוליטית ביוון

אין ספק, שכמפלגה פוליטית מקיימת פאסו"ק נורמות שונות מאד מאלו שמקובלות במפלגות סוציאליסטיות באירופה. הבדלים אלה מצביעים על המשותף של פאסו"ק עם תנועות פופוליסטיות מחוץ לאירופה. אין אנו טוענים אמנם שפאסו"ק דומה למערב אירופה פחות ממפלגות פוליטית יווניות אחרות. לאמיתו של דבר, במערכת הפוליטית היוונית בכללה מתגלים הבדלים חשובים לעומת אירופה, לפחות אירופה הצפונית; רקע כלל־יווני זה הוא שעיצב את התפתחותה של פאסו"ק.

הרבה מן הייחוד של פאסו"ק ניתן להסביר במאפיינים בסיסיים של החברה היוונית המודרנית. יוון שמלפני הדיקטטורה הצבאית של 1967 הורישה למערכת הפוליטית שלאחר 1974 מורשת של מפלגות מנוהלות על־ידי "חמולות" בלתי־יציבות מתוך האליטה הפוליטית ובעלות מבנה ארגוני פנימי חלש יחסית.(8) לכן, אין סתירה בין המסורת הפוליטית היוונית לבין שליטתו של פאפנדריאו בפאסו"ק, ונטייתו להזכיר מדי פעם את הרקע המשפחתי שלו. יתרה מזו, המבנה הדמוגרפי והכלכלי של יוון, שבולטים בו מאוד החקלאות והשרותים, הוא כזה שפניה סוציאליסטית קלאסית אל מעמד הפועלים העירוני לא היתה מספיקה כדי להביא את המפלגה לשלטון; הדאגה ל"מקרר פחים" מחייבת גישה כפולה לבוחר העירוני ולכפרי. אכן, בתשתית החברתית הבלתי־מפותחת של יוון, בהתמדת ערכים ומנהגים מסורתיים ובריכוז החזק סביב אתונה, יש כדי למקד את תשומת־הלב של הפוליטיקאים השמאליים ברפורמות אלמנטריות וכדי לעורר שאיפה לשינוי מדיניות העבר.(9)

פאסו"ק ניסתה גם במודע להתרחק מאחדים מהנוהלים המסורתיים שבאמצעותם הוקמו בעבר "רשתות אנכיות של פטרונים ובני־חסות, בנויות על מידרג פנימי של תלות ושררה, בכל רחבי הארץ".(10) שיטה זו של חלוקת משרות ומשאבים על־ידי אליטות מפלגתיות התפתחה יחד עם קיומם של מעמד בינוני מקומי פגיע וביורוקרטיות עצומות ומנופחות. פאסו"ק ניסתה גם לערוך טיהור בדרגים העליונים של הפקידות ששירתה בעבר את ממשלות הימין. אולם ממשלתה מצאה שיכולתה לחלק טובות־הנאה לקהל הבוחרים הרב־גוני שלה מוגבלת למדי בתקופה של קשיים כלכליים גוברים. בהתחשב בציפיות הגבוהות שהיא עוררה בהגיעה לשלטון, הרי תסכול עממי זה יישאר בבחינת סכנה לטווח ארוך לסיכויי הממשלה להיבחר מחדש.

ברם, ממשלת פאפנדריאו היתה זהירה ושקולה ביחסיה עם הכוחות המזויינים. פאפנדריאו, שלא שירת מעולם בצבא היווני (שלא כגברים מבין תומכיו, הצפויים עדיין לגיוס חובה), חייב היה – גם אלמלא רצה בכך – להחניף לאנשי הצבא ולהרגיעם, כדי למנוע איום־בכוח על ממשלתו הרדיקלית. בענין זה יש דמיון נוסף לתנועות הפופוליסטיות של העולם השלישי. הואיל ופאסו"ק הגיעה לשלטון רק שבע שנים מקץ דיקטטורת הקולונלים, ממשלת פאפנדריאו מדגישה את כוונתה להקצות משאבים ניכרים לכוחות המזויינים. בהתחשב בפחד הנפוץ בעם מפגיעותו לאיומים מבחוץ, כל המפלגות היווניות מכירות בצרכי הצבא, אם כי הקומוניסטים הצביעו לאחרונה בפרלמנט נגד תקציב הבטחון. יתר על כן,

האיום הצבאי מצד תורכיה נתן לפאסו"ק הזדמנות לפתוח במסע צלב לאומי, כדי לרכוש תמיכה במדיניותה לא רק בים האגאי, אלא גם ביחסיה עם נאט"ו, השוק המשותף וההון הרב־לאומי.

אפשר לזהות את צמיחת השורשים הפוליטיים של פאסו"ק עוד בתקופה שלפני יסודה הפורמלי בשנת 1974. לחלק מתמיכת הבוחרים ולחלק מהצוות המוביל שלה שורשים בהיסטוריה של מפלגת "איחוד המרכז" (שבראשה עמד ג'ורג' פאפנדריאו) שהרכיבה ממשלה ב־1964/65 והעניקה לאנדריאס פאפנד־ריאו את נסיונו הראשון בתור שר. מפלגת "איחוד המרכז" זכתה ב־1964 ל־55% מהקולות, וזה היה האחוז הגבוה ביותר שמפלגה כלשהי השיגה מאז 1946. במהרה רכשו להם אנדריאס פאפנדריאו ותומכיו מוניטין כסיעה שמאלית חזקה בתוך הקואליציה של "איחוד המרכז". זאת ועוד: תנועות השמאל של שנות ה־40 שהסתבכו במלחמת האזרחים של 1946־49, שבמרכזה עמדה המפלגה הקומוניסטית – השאירו אף הן ירושה מסויימת בחלק מקהל הבוחרים היווני, אשר ציפה ללא סבלנות לעלית ממשלת שמאל אחרי תקופה ארוכה של שלטון הימין. באורח סמלי ביקשה ממשלת פאסו"ק החדשה להעניק הכרה רשמית למאמצי הקומוניסטים בתנועת ההתנג־דות על־ידי העברת חוקים המעניקים להם מעמד של חיילים משוחררים, ומרחיבים את זכותם לפנסיה.

התפתחותה של פאסו"ק ככוח פוליטי ביוון עוצבה, אם כן, על־ידי תכונות מושרשות של המערכת הפולי־טית המקומית באותה מידה כמו על־ידי פעיליה. קווים מסויימים בהתפתחותה מצביעים על דמיון לתנועות פופוליסטיות בעולם השלישי ומבדילים אותה מהנורמה המערב־אירופית. למעשה, מרבית הפופוליזם שבפילוסופיה של המפלגה הוא ללא ספק ענין של "אריזה" מתוחכמת, מותאמת לשוק היווני של מטרות סוציא־ליסטיות מקובלות; אולם יש בסגנון המפלגה, בצורת ניהולה ובמבנה שלה סממנים רבים הקרובים לאלה של תנועה פופוליסטית במדינה לאאירופית.

קווי־המדיניות של ממשלת פאסו"ק

ממשלת פאפנדריאו נאלצת להתמודד עם בעיות שונות בתחום מדיניות החוץ, הכרוכות ביחסיה עם שאר מדינות הקהיליה האירופית, מעמדה בנאט"ו, עמדתה כלפי תורכיה וארה"ב, ושאיפתה להעניק מימד חדש, ים־תיכוני, ליחסי החוץ של יוון. קווי־המדיניות, שעובדו על־ידי המפלגה בכל אחת משאלות אלו לפני הגיעה לשלטון, משקפים בדרך כלל את האופי הכללי, הפופוליסטי, של פנייתה לציבור. היה על המפלגה לאזן דעות סותרות, לכאורה, של קהל בוחריה הרב־גוני ושל חבריה. כן מודעת המפלגה לעובדה שבאותו היום שבו זכתה בבחירות לפרלמנט היווני, היתה הצלחתה בבחירות לפרלמנט האירופי קטנה יותר באופן משמעותי.(11) נוכח אילוצי הבחירה הקשים העומדים בפני ממשלה, נראית מדיניותה, בעיני מבקריה, חסרת־עקיבות ולכידות.

מאז שנות התהוותה של המפלגה הצטיינה מדיניותה כלפי חברות יוון בקהיליה האירופית בנטיות חזקות של פופוליזם ולאמנות, שבאו לידי ביטוי בסיסמה המוקדמת של פאסו"ק, "יוון ליוונים".(12) בשעה שקאראנליס ניהל מו"מ על הצטרפות יוון לקהיליה, פאסו"ק התנגדה. קריאת המפלגה לאי־הצטרפות לקהיליה היתה חלק ממסע רחב יותר, שיעדו היה קהל הבוחרים הבלתי־אחיד; קהל זה היה מודאג מהאפשרות שהצטרפות לקהיליה תפגע בצמיחתה הכלכלית של יוון ההולכת ונעשית שברירית. פאסו"ק הזהירה בפני הסכנה האורבת לאזורים חקלאיים מהמדיניות החקלאית של הקהיליה שאינה מעניקה הגנה מספקת; במקביל לכך היא צפתה התחרות טורדנית יותר לכלכלה העירונית, מצד החברות האירופיות הרב־לאומיות. כל

מגזרי האומה היוונית יהיו חשופים לניצול ההרסני של הקפיטליזם המונר פוליסטי. לכן טענה פאסו"ק ש"יוון חייבת לחתור... לכינון קהיליה ים־תיכונית לא קפיטליסטית, שתהיה בעלת עוצמה מספקת כדי לעמוד בלחצי מעצמות־העל, וכדי לספק בעצמה את צרכי היסוד שלה". אף על פי כן, נטשה המפלגה את רעיון המימד־תיכוני – אם כי הוא משך רבים מתומכיה כאשר הלך והתברר שלא היתה לו תמיכה בחו"ל, ובייחוד לא תמיכה פנימית בארצות חשובות מבחינה זו.

בשנת 1977 כבר החליטה פאסו"ק להעמיד את חברותה של יוון בקהיליה למשאל־עם, תוך תמיכה ביחסים מיוחדים עם הקהיליה כדוגמת נורווגיה. כן הוזכרה דוגמת "ההסכמים המיוחדים" עם יוגוסלוויה, אלא שאחרי בחירות 1981 הפסיקו לדון בנושא זה. יתר על כן, היו גם בעיות בביצוע רעיון משאל־העם; רק נשיאה של יוון, קאראמנלים, הוא בעל סמכות לקרוא למשל־עם, והוא תומך נחרץ בהמשך החברות בקהיליה. במהלך הבחירות של 1981 הצהיר פאפנדריאו, שהוא מצפה כי קאראמנליס "יִרכין ראשו לפני רצון העם" ויסכים למשאל־העם; אך אחרים הטילו ספק אם הוא אמנם מאמין שזהו סיכוי ממשי.

פירוש הירושה הזאת, שמאז הגיעה לשלטון אמנם התייחסה פאסו"ק בביקורתיות לתנאי חברותה של יוון, אך כנראה השלימה עם המשכה. לפני בחירות 1981 הצהירה שחברות בקהיליה האירופית כרוכה "בהעברת ריבונות לאומית בעניני כלכלה, שאין להשלים עימה, למרכזים זרים של קבלת החלטות". במארס 1982 הגישה ממשלת פאפנדריאו תזכיר למועצת השרים של הקהיליה, שבו היא דרשה שינוי בתנאי הכניסה והסדרים מיוחדים מצד הקהיליה, שיספקו את צרכיה של יוון בפיתוח כלכלי. היא ביקשה סיוע חקלאי ואזורי מוגבר, וכן ביקשה לקבוע אפשרות, שמדינות־חברות בודדות תוכלנה להשתחרר באורח זמני מתקנות מסויימות של הקהיליה. בפברואר 1983 אישרה וועדת הקהיליה ליוון הנחה מיוחדת, המאפשרת לה לחסום את ייבואן של שמונה קבוצות מוצרים ממדינות־חברות אחרות. אמצעים מיוחדים אלה ננקטו אחרי פיחות הדרכמה, אך הם מותרים בהתאם להסכם רומא. תגובת אתונה לתשובת הקהיליה היתה אוהדת (אם כי נותרו חילוקי דעות קטנים), והממשלה הכריזה על כוונתה להישאר בקהיליה. בתשובתה קיבלה וועדת הקהיליה את תוכנית החומש הכלכלית של פאסו"ק שכללה מספר סעיפים להגנה על עסקים קטנים, הנוגדים את תקנות הקהיליה בעניני התחרות. הן הציעה הוועדה לכונן שורה של פרוייקטים מיוחדים, על־מנת להגיש סיוע כלכלי ליוון; כללית ראתה הוועדה אפשרות לפתור את רוב הבעיות במסגרת מדיניות הפיתוח של הקהיליה לארצות הים התיכון.

כך התפתחה המדיניות האירופית של פאסו"ק, בפחות משנתיים, מכוונת פרישה להשלמה עם פחות מחידוש המו"מ על תנאי החברות. התפתחות זאת משקפת שינוי נרחב יותר בגישות כלפי מערב אירופה וארה"ב, ובה בשעה היא נענית לדעת הקהל המקומית, שכנראה איננה מוכנה לתהפוכות של נטישת הקהיליה האירופית.

בשתי מערכות בחירות, ב־1974 ו־1977, התנגדה פאסו"ק להשתתפות יוון בנאט"ו, על זרועותיה הפוליטית והצבאית. ב־1977 טען מינשר המפלגה כי: "בעקבות הדיקטטורה שנמשכה שבע שנים תחת חסותה של ארה"ב, חלוקת קפריסין, תמיכת נאט"ו בתורכיה, והאיומים נגד שלמותנו הטריטוריאלית, התברר שהאוריינטציה של מדיניות החוץ שלנו היא מוטעית". פאפנדריאו עצמו כינה את נאט"ו "ברית עויינת, מדכאת ומעיקה"; המפלגה חותרת לפירוק של נאט"ו כמו של ברית ווארשה, והיא רואה בשתיהן "גרשים של מלחמה קרה"

בעוד שבמינשר הבחירות של 1981 נשמעו צלילים דומים, הופיעו גם רמזים לפשרה. המינשר דיבר על הצורך לסלק ראשי חץ גרעיניים מאדמת יוון, ויחד עם זאת לסגור את הבסיסים של ארה"ב. עם זאת הכיר המינשר בכך שיהיה כנראה צורך בתקופת מעבר עד לסגירה הסופית של הבסיסים, ומכל מקום "לא תרשה פאסו"ק חתירה תחת יכולת ההגנה של הכוחות המזויינים של הארץ".

מאז הגיעה פאסו"ק לשלטון חל גם כאן שינוי במדיניותה. כל תכניות הפרישה מנאט"ו נגנזו, וכנראה מתכוונים לחדש את החכרת הבסיסים הצבאיים לאמריקנים. בהתחלה ניסתה ממשלת פאפנדריאו להשתמש בבסיסים כאמצעי מיקוח להשגת הנחות צבאיות מוואשינגטון. היא הפסיקה את לחצה על וואשינגטון במהרה, על־מנת שזו תחייב לספק נשק ליוון ולתורכיה לפי יחס של 7:10, שישמור על האיזון הצבאי באזור. אולם בראיון לרשת הטלוויזיה א.בי.סי., זמן קצר אחרי הבחירות, חזר פאפנדריאו על דרישתו שהמימשל האמריקני יתן ערבות לגבולות יוון בים האיגאי נגד התקפה תורכית אפשרית. באוגוסט 1982, לעומת זאת, לא בלבד שפאפנדריאו ויתר על דרישה זו, אלא הכחיש שאי־פעם הציגה.

עם זאת ממשיכה יוון לשאוף לשמירה על אי־פגיעה בגבולות האגאיים שלה. מדיניות זו המשיכה לעורר קשיים ביחסים עם תורכיה, בייחוד כתוצאה מפגיעות תורכיות במרחב האוויר של יוון. פאפנדריאו, שנטל על עצמו גם את תפקיד שר ההגנה, נקט עמדה משתנה במו"מ עם תורכיה; תחילה סירב בכלל לנהל מו"מ; אחר־כך החל במו"מ שהופסק אחרי שתורכיה פגעה בגבולות יוון, והוא עומד עתה להתחדש, אחרי שממשלת תורכיה הסכימה להימנע מ"מעשי התגרות", אף על פי כן, הצליח פאפנדריאו ליצור רושם קשוח יותר מקודמו הימני, וכתוצאה מכך הוא נהנה עדיין מפופולאריות רבה.

בבחירות 1981 קראה פאסו"ק גם להקמת אזור חופשי מנשק גרעיני בבלקנים, חופשי מציים זרים, וביקשה להשיג יותר שיתוף פעולה באגן הים התיכון המזרחי. ואולם כאשר פאפנדריאו ניסה לנהל מו"מ על אזור חופשי מנשק גרעיני, הכשילה אותו התנגדותן של ממשלות אחרות בבלקן. ב־26 ביוני 1982 נאלץ פאפאנדריאו להודיע שתכניתו ניטשה, אך ב־1983 הוא העלה אפשרות של פירוק נשק גרעיני חד־צדדי על־ידי יוון.

חילופי המדיניות והתפניות של ממשלת פאפנדריאו בתחום יחסי החוץ גרמו מבוכה ואכזבה בין תומכיה; אולם בהתחשב בדו־משמעות של מדיניותה בהיותה באופוזיציה, לא היו קשיים אלה בלתי־צפויים. וכאמור, הזן המיוחד, הפופוליסטי והבלתי־מוגדר של הסוציאליזם שם פאסו"ק, מקל על תפניות כאלה. בשעה שהרטוריקה מעוררת רגשות רדיקאליים ופטריוטיים, נשארות ההתחייבויות הפוליטיות במציאות גמישות ופתוחות להשפעות שונות.

בחזית הפנים היתה דאגתו הראשית של פאפנדריאו, כראש ממשלה, נתונה עד כה לייצוב סמכותה של פאסו"ק בניהול המדינה, כאשר הגיעה לשלטון, ניסתה לכונן פיקוח על מינהל המדינה על־ידי פיטורי כשלוש מאות מנכ"לים, בטענה שהם מונו על־ידי הימין. מונה מספר דומה של יועצים פוליטיים חדשים, לפי המקובל בממשל הצרפתי, אך אלה אמורים להתפטר כאשר הממשלה תתחלף. מבקריה האשימו את המפלגה בהנהגת טיהור ובהכנסת שינויים בשורה ארוכה של משרות שלפני־כן לא נחשבו לפוליטיות, בייחוד בתחומי החברה והתרבות. כללית יותר, ביקרו את הממשלה על חוסר הנסיון והעדר המומחיות שלה. רק לפאפנדריאו עצמו היה נסיון קודם בתור שר.

פאפנדריאו להשתלט על האיגודים המקצועיים הקטנים והחלשים. לפני נצחון הבחירות של פאסו"ק החליטה הנהגת הקונפדרציה הבללית של פועלי יוון, האיגוד המקצועי הראשי, שבה היה רוב לתומכי "הדמוקרטיה החדשה" ולבלתי־תלויים, לקיים בחירות לוועד הפועל שלה טרם מועדן הנקוב; כנראה שהכוונה היתה להאריך את משך כהונתו של הוועד הפועל, במקרה של חילופי ממשלה. אחרי שפאסו"ק הגיעה לשלטון, ערערו חמישה איגודים על חוקיות הבחירות האלה בבתי המשפט; הם השיגו צו ביניים להדחת הוועד הפועל הקיים, על 45 חבריו. לאחר־מכן מינה בית המשפט ועד פועל זמני (שלמעשה צפויה לו כהונה של שלוש שנים לפחות), הכולל רוב מוחץ של סוציאליסטים. מאזן הכוחות שנתקבל היה פרו־ממשלתי בצורה כה גסה, עד שארבעת חברי "הדמוקרטיה החדשה" התפטרו, ארבעה הקומוניסטים מחו בתוקף, והשאר עשו מחווה ומינו איר"ר קומוניסט לנשיא, בעוד שהם שומרים את התפקיד החשוב יותר של מזכ"ל לסוציאליסט ג'ורג' ראפטופולוס. הוועד ה"זמני" ניהל אחר־כך את המו"מ עם ארגוני המעסיקים, כדי לקבוע את סולם השכר במגזר הפרטי לשנת 1982. לא היתה הפתעה בכך ששכר המינימום שהוסכם עליו שווה בדיוק לשכר שנקבע על־ידי הממשלה למגזר הציבורי. נסיונות דומים נעשו ביחס להנהלות קואופרטיבים חקלאיים באזורים הכפריים.

נסיונותיה של פאסו"ק להשתלט על תנועת האיגודים המקצועיים אינם כה שונים מגישת הממשלות הקודמות. אבל פאסו"ק הגיעה לשלטון בהבטיחה לשחרר את האיגודים המקצועיים מהתערבות המדינה. לאמיתו של דבר הוקיעה פאסו"ק לאחרונה שביתות, על שפרצו מתוך מניעים פוליטיים של קבוצות בעלות אינטרסים מנוגדים, שכל המשותף ביניהן הוא "הנסיון לחתור תחת המשק". אולם היא שומרת עדיין על מחוייבותה לשורה של רפורמות רדיקליות, שיביאו לליברליזציה של האיגודים המקצועיים. היא הבטיחה להעביר חוקים שיקלו על קיום שביתות; תכניות אלו גרמו חרדה אצל המעסיקים.(13)

כן מתכננת ממשלת פאפנדריאו להרחיב את הדמוקרטיה ברשויות המקומיות ולפעול למידה רבה של ביזור הסמכויות בשלטון המקומי.

פאסו"ק הגיעה לשלטון, כשהיא מבטיחה להנהיג ניהול עצמי של עובדים, להרחיב את הבעלות הציבורית, ולנסח תכנית כוללת למשק. מדניותה בשלטון פחות שאפתנית. על הפועלים להסתפק בהשתתפות בפיקוח על מפעליהם; הבעלות הציבורית לא הורחבה כפי שציפו; הפעלת התכנון הכלכלי היתה איטית. במגזר הפרטי מתכוונת הממשלה לכונן מועצות מפקחות, המורכבות מנציגי ההנהלות, העובדים, השלטון המקומי, משרדים סוציאליים שונים, והממשל המרכזי. כן קיימת תכנית להקים "רשות היוזמה הלאומית", כדי להרחיב את היקף המפעלים המולאמים.

ממשלת פאפנדריאו נאלצה, בלי ספק, להתמודד עם בעיות כלכליות רציניות, שצמצמו את יכולתה למלא אחר הציפיות הגבוהות שעוררה במערכת הבחירות שלה. מבקרים תיארו את מדיניותה כאינפלציונית – אחרים ראו בה נסיון נוסח מיטראן להילחם במיתון. שכר־המינימום הועלה ב־32%; כן הוגדלו בהרבה רוב ההטבות ה־סוציאליות; הפועלים זכו בחופשה שנתית ארוכה יותר; שבוע העבודה קוצר בשעה. הוצאות הממשלה לשרותים החברתיים הורחבו במידה רבה, בייחוד לבריאות. שהממשלה הקודמת הוציאה עליה פחות מכל ממשלה אחרת באירופה. האינפלציה נמצאת אמנם בירידה, אך היא עודנה ברמה שנתית של 22%. למרות הגידול בצמיחה כלכלית עולה האבטלה במהרה. בסוף שנת 1982 ניצבה ממשלת פאפנדריאו בפני קשיים כלכליים גוברים, והיא נאלצה לנקוט

שורה של אמצעי חירום, שלא היו צפויים בזמן בחירתה. הדרכמה פוחתה ב־15,5%, על טווח רחב של מוצרים מיובאים הוטלו הגבלות, השכר הוצמד לאינדקס של 1983. אמצעים אלה עוררו ביקורת פנימית חזקה, אפילו בקרב המנהיגות הסוציאליסטית של האיגודים המקצועיים. האופוזיציה ביקרה את חוסר העקיבות של הממשלה ואת הברחת המשקיעים בגלל העליה בהוצאות הייצור.

סיכום הפעולות של ממשלת פאפנ־דריאו עד כה מגלה קצת מחוסר העקיבות המשתמע מהצהרותיה בעודה באופוזיציה. לאחר שיצרה ציפיות גבוהות מאוד בשעת בחירתה, היא מתקשה עכשיו להיות עקבית וקפדנית, בלי למשוך ביקורת ציבורית. זו בעיה תמידית של כל ממשלה, והיא הוחרפה במקרה של פאסו"ק בגלל חוסר הנסיון של צוותה המוביל.

עתידה של פאסו"ק

עד כה התנסתה פאסו"ק בתקופת שלטון נסערת. כאמור, אפשר לייחס כמה מבעיותיה בהיותה בשלטון לאופי התפתחותה בתור כוח פוליטי לאחר 1974. מבחינות אחרות דומות הציפיות הגבוהות שהיא עוררה לאלו של ממשלת הלייבור ב־1964, או של הסוציא־ליסטים הצרפתיים חודשים מספר לפני נצחונה של פאסו"ק עצמה. בשני המקרים שהה הצוות המוביל במשך תקופה ארוכה במדבר הפוליטי.

מספר רמזים לעתידה של ממשלת פאפנדריאו הופיעו בבחירות המוני־ציפליות באוקטובר 1982. פאסו"ק זכתה בנצחון סותף בשני הסיבובים של הבחירות, כשראשי ערים סוציאליסטים ב־89 מתוך 136 ערים. אולם הצלחה זו נתאפשרה רק על־ידי ברית בלתי־כתובה בין פאסו"ק לקומוניסטים. אחת מתוצאות הבחירות היתה מודעותה של ממשלת פאפנדריאו לצורך להחזיר לעצמה את בוחריה השמאליים המתפכחים; ללא ספק היא תמשיך לעודד אותם על־ידי מחוות שמאליות.

מכאן שהאתגר ארוך־הטווח לפאסו"ק מצד הקומוניסטים הוא אכן רציני. קאטסודס טוען שהקומוניסטים זכו בלגיטימציה ככוח פוליטי במידה רבה כתוצאה מהמדיניות והאיסטרט־גיה של פאסו"ק מאז 1974. הוא טוען שפאסו"ק יצרה פתיחות שמאלה על־ידי הזדהותה עם האידיאולוגיה המארכ־סיטית; על־ידי אימוץ עמדה אנטי־מערבית דומה לזו של הקומוניסטים; על־ידי שאיפה למטרות דומות בשלטון המקומי ובעניני פועלים; על־ידי מתן לגיטימציה להיסטוריה של הקומו־ניסטים (בייחוד ביחס למלחמת האזרחים); ועל־ידי היסוסיה ומחדליה בגינוי מדיניות החוץ הסובייטית, כפי שאירע לאחרונה ביחס למצב החירום בפולין. קאטסודס מעלה על הדעת שפאסו"ק יצרה את התנאים שבהם יעבירו כמה מתומכיה את תמיכתם לקומוניסטים, כדי להבטיח את מימוש קווי מדיניותה השמאליים.

הסכנה החליפית היא שפאסו"ק תאבד את תמיכת המרכז, שהיתה כה חיונית להצלחתה ב־1981. עד כה האופוזיציה השמרנית, "הדמוקרטיה החדשה", היתה חסרת השפעה תחת הנהגת מנהיגה החדש – אך מזדקן – אוונגלוס אוורוף. אחרי התפרקות המרכז, שאירעה ב־1981, על פאסו"ק להיזהר, פן תרכוז "הדמוקרטיה החדשה", השבה לחיים, את תמיכתו ההפכפכה של המרכז. בחירות 1981 גרמו אמנם לתזוזה גדולה במערכת המפלגתית היוונית, אך לא ברור אם יש בכך משום תמורה לטווח ארוך.

זאת ועוד: הישענותה של פאסו"ק על מנהיגותו של פאפנדריאו לא בלבד שטיפחה מצע פוליטי וזהות בלתי־עקביים ובלתי־ניתנים לחיזוי מראש, אלא היא יצרה גם מצב שעתידה של פאסו"ק אחרי פאפנדריאו נתון בסימן שאלה חמור.

הערות:

(1) לדיון על בחירות 1981, ראה
K Featherstone, 'Elections and Parties in Greece', *Government & Opposition*, Vol 17, No 2, Spring 1982.

(2) לחקר הפופוליזם בהקשרים אחרים ראה
E. Gellner and G. Ionescu, *Populism: Its Meaning and National Characteristics* London: Weidenfeld & Nicolson, 1969); S.M. Lipset, *Political Man (*London: Heinemann, 1973); V. Niekerk, *Populism and Political Development in Latin America* (Rotterdam: U.P. Rotterdam, 1974).
For a discussion on PASOK and populism, see: A. Andrianopoulos, "The Political Outlook of PASOK" in *Epikentra* (Athens) No. 3, JulyAugust 1978; A. Elefantis and M. Kavourjaris, 'PASOK: Populism or Socialism?", *Politis, October 1977;* N. Mouzelis, "The Greek Elections", *New Left Review, 108 April 1978; V. Kapetanyannis, "The Theoretical and Political Meaning of the Debate on PASOK", Politis,* May 1978.

(3) על השקפתו של פאפנדריאו, ראה
A.G. Papandreou, *The Transition to Socialism: Problems and Strategy for the Greek Movement* (Athens: Aikhmi, 1977). For his view of earlier post-war history see: A. Papandreou, *Democracy at Gunpoint* (London: Pelican, 1973).

B. Kohler, *Political Forces in Spain, Greece and Portugal* (London: Butterworths, 1983), p. 128.

(5) B. Kohler, ibid., p. 130

(6) B. Kohler, ibid, p. 130

(7) A. Andrianopoulos, ibid.

(8) R. Clogg, *A. Short History of Modern Greece (Cambridge: Cambridge University Press, 1979); K.R. Legg, Politics in Modern Greece* Stanford: Stanford University Press, 1969).

(9) N.P. Mouzelis, *Modern Greece: Facets of Underdevelopment* (London: Macmillan, (1978).

(10) A. Andrianopoulos, ibid. E. Gellner and J. Watertury, *Patrons and Clients in Mediterranean Societies* (London: Duckworth, 1977); K.R. Legg, 'Clientelism in a Changing Polity: The Case of Modern Greece", APSA Congress, 1973.

(11) בהשואה לבחירות הלאומיות ירדה פאסו"ק ב־8% קולות, בעוד שאחוז הקולות שניתנו לאירו־קומוניסטים עלה ב־3.4%. בפרשנויות בעיתונות היוונית נאמר שעיננות פאסו"ק לקהיליה האירופית גרמה להיסוסים אצל הבוחרים.
ראה
K. Featherstone, ibid. Marse, *La Question juive* (1844) R. Bartra, *El Poder Despotico Burges*, Mexico, Edition Siglo XXI, 1979

(12) D.K. Katsoudas, The European Community: PASOK's Alternatives', *Epikentra (Athens)* No. 5. November-December 1978.

(13) במקום השיטה המסורתית של העברת מימון האיגוד המקצועי באמצעות הממשלה, מתכננת פאסו"ק לתת לאיגו־דים לגבות ישירות את המיסים מחבריהם כן היא מתכננת להנהיג ייצוג פרופר־רציונלי בבחירות לאיגודים המקצועיים. היא מתכננת להסיר הגבלות מסוי־מות על שביתות, כגון תקופת צינון, ולהרשות לפועלים להכריז שביתה במפעלים קטנים, שאין בהם ארגון מקצועי; בזמן כתיבת שורות אלו מתנהל עדיין ויכוח עז בנושא זה.

BEIJING REVIEW

שאנג גונג

מאו־טסה־דון על בניה של כלכלה סוציאליסטית

אנחנו מפרסמים כאן מאמר מתוך שבועון סיני רשמי (להפצה במערב) – וכמובן, יש להתייחס אליו מתוך ידיעת המיגבלות שחלות על פובליציסטיקה בעולם הקומוניסטי־טוטליטרי. אף על פי כן, נראה לנו שיש בו ענין לקורא הישראלי, בעיקר בגלל שלוש סיבות: א) דרכי החשיבה, הניתוח והטיעון כשלעצמן; ב) הנושאים המעסיקים את המחשבה הכלכלית בסין הקומוניסטית; ג) העובדה שאחרי תקופה ארוכה למדי של "דה־מאואיזציה". שוב מועלה מארטסה־דון על נס בתור מורה־דרך לבניה כלכלית "סוציאליסטית" – אם כי מתוך הסתייגויות וביקורת עליו. לא לנו לקבוע, אם יש לכך משמעות פליטית מעבר לפרסום מאמר זה. המאמר הופיע לרגל יום ההולדת ה־90 של מאו בדצמבר 1983.

מאו־טסה־דון היה מארכסיסט גדול. בהנהיגו את העם הסיני בהשלמת המהפכה הדמוקרטית, ובהגשמת המהפכה הסוציאליסטית, הוא תרם תרומה בת־אלמוות. הוא גם תרם שרות בעל ערך לבניה הסוציאליסטית, אף כי בנושא זה הוא עשה משגים רציניים.

בשנים האחרונות הדגישו אנשים מסויימים בבית ובחו"ל את טעויותיו, תוך כדי הזנחה, או שלילה מוחלטת, של חשיבתו הכלכלית. זהו משגה. לכן, לכבוד יום הולדתו ה־90 של מאו, נסקור את מחשבותיו בדבר הבניה הסוציאלי־סטית ואת תרומתו לתיאוריה המארכ־סיסטית; לתרומה זו יש עדיין משמעות מעשית, שכן עמדת המפלגה ומדיניותה מאז המושב השלישי של הוועד המרכזי ה־11, ירשו ופיתחו את דרך חשיבתו של מאו.

הכותב הוא חבר הנהלת "המוסד למחקר היסטורי" של המפלגה הקומוניסטית בסין. מתוך Beijing Review בהוצאת "פרסומי סין", פקין, כרך 26, מס. 51, 19 בדצמבר 1983.

המאמר החשוב הראשון

באפריל 1956, בשעה שהתמורה הסוציאליסטית מבעלות פרטית של אמצעי הייצור התקרבה להשלמתה הבסיסית, פרסם מאו את מאמרו הנודע "על עשר מערכות היחסים הראשיים" – מאמר ראשון שביטא את משנתו ואת מדיניותו ביחס לבנין של כלכלה סוציאליסטית. תוך הזדקקות לנסיונה של ברה"מ בבניה סוציאליסטית סיכם מאו סיכום מוקדם את נסיוננו אנו; הוא ניסח עשר שאלות העוסקות במהפכה הסוציאליסטית ובבניתה אצלנו, ויצא לחפש דרך לתיעוש, שתתאים לתנאים של סין. תמציתו של המאמר היתה שעלינו לפתור בדרך הנכונה את הסתירות הנובעות מהבניה הסוציאלי־סטית אצלנו. המחשבה הכלכלית המתגלמת במאמר, כללה את הנקודות הבאות:

לטפל נכון ביחסים בין התעשיה הכבדה מחד לבין תעשיה הקלה וה־חקלאות מאידך. מאו הדגיש, כי בעוד שעלינו להעניק עדיפות לפיתוח

התעשיה הכבדה, **יש לשים לב לפיתוח התעשיה הקלה והחקלאות;** הוא טען, שפיתוח נרחב בחקלאות ובתעשיה הקלה, אשר יגביר את אספקת הגרעינים והמצרכים השונים וכן יגדיל את הצבר־ההון, לא יעכב, אלא דווקא יאיץ את פיתוח התעשיה הכבדה. אף כי רעיון זה עדיין לא ביטל את דרך החשיבה המתמקדת בתעשיה הכבדה, היתה בו פריצת דרך לעומת החשיבה ששלטה באותם ימים בכמה ארצות סוציאליס־טיות: הדגשת התעשיה הכבדה לרעת החקלאות והתעשיה הקלה, עד כדי זניחתן. למרבה הצער לא יושם רעיונו של מאו אחרי 1958.

לטפל נכון בבעיית פיזורה הרציו־נלי של התעשיה. בסין הישנה, התוקפנות האימפריאליסטית, משטרי הגנראלים הבדלניים וההתפתחות ההי־סטורית הבלתי־שווה של לאומים שונים גרמו לריכוז של 70% מהתעשיה באזורי החוף. השטחים העצומים בפנים הארץ נותרו עם תעשיה תת־מפותחת ומשק מפגר. מאו־טסה־דון הציע השקעת מאמצים גדולים להאצת התעשיה בפנים הארץ; בו בזמן הוא תמך בהמשך פיתוח התעשיות הקיימות באזורי החוף, תוך כדי חלוקה מחודשת בין האזורים.

כן אמר מאו, כי תוך כדי הקמת מערכת ההגנה, עלינו לזכור את רמת הבניה הכלכלית בארצנו. במיוחד בעת שלום יש לשמור שהוצאות ההגנה לא תהיינה גדולות מדי; יש לצמצם את ההוצאות הצבאיות והמינהליות לטובת הבניה הכלכלית. מן הדין להאיץ את המאמץ ההגנתי על יסוד התפתחות הבניה הכלכלית. יש להימנע מהרחבת תעשיות ההגנה הלאומית בניתוק משאר המשק.

התחשבות באינטרסים של המדינה, של יחידות הייצור ושל הייצרנים – ולא בלבד באלה של צד אחד. זו נקודת המוצא הבסיסית לבניה סוציליסטית – יחס נכון בין הצבר לבין צריכה, בין אינטרסים מידיים לבין אלה לטווח ארוך; בין אינטרסים כלל־ארציים למקומיים. טיפול מוטעה במערכות אלו ישפיע ישירות על היחסים בין המדינה לעם, יפחית את התלהבות העשיה בקרב יחידות הייצור והעובדים בכלל, ולכן יחבל בבניה סוציאליסטית. מעשינו לאחר מכן הוכיחו טענה זו שוב ושוב. ההתאמות שנעשו בשנים האחרונות במשק בכלל ובשיטות החלוקה בפרט, וכן שיטת האחריות על הייצור המוגשמת עתה באזורים כפריים, מכוונות לשרת בדיוק מערכת יחסים זו.

הרחבת סמכויותיו של השלטון המקומי, תוך כדי חיזוק מנהיגותו המאוחדת של השלטון המרכזי. רעיונותיו של מאו בדבר מערכת הניהול הכלכלי, המרכזי ואחיד, עצמאותם של המחוזות והרחבת סמכויותיהם, שברו את שיטת הניהול הכלכלי לפי הדגם הסובייטי; למשמעותם של רעיונות אלה נודעת חשיבות מעשית רבה גם בימינו. בגלל מיעוט הנסיון התלבטנו שגים רבות בדבר חלוקת עוצמה רציונלית בין השלטון המרכזי למקומי. רק בשנים האחרונות מצאנו כמה שיטות וקווי מדיניות מתאימים. אלה רחוקים עדיין מלהיות מושלמים ויש ללמוד ולשפר אותם.

מערכת היחסים בין השלטון המרכזי לבין השלטון המקומי מהווה בעיה ראשית בשיטת הניהול הכלכלי הסוציא־ליסטי, והכרחי לעבד דרכים לפתרון סביר. ניסיוננו הוכיח, כי שלילת מנהיגותו המאוחדת של השלטון המרכזי הכוללת מדיניות, תכנון וניהול פיננסי מתואמים – כמוה כהתכחשות למאפיינים הבסיסיים של המגזר הכלכלי במשטר של בעלות ציבורית סוציאליסטית. לעומת זאת, שלילת העצמאות ההכרחית והאינטרסים של כל מקום וכל מפעל תביא להפחתת התלהבותם של העובדים, לצמצום חיוניותה של הכלכלה הסוציא־ליסטית לעיכוב בהתפתחות המשק הלאומי כולו.

ללמוד מזרים בעין ביקורתית. מאו־

טסה־דון הציע ללמוד מהנסיון הסובייטי בבניה, תוך כדי התאמתו למציאות הסינית. הוא התנגד לגישה הדוגמאטית המבקשת להעתיק הכל ללא אבחנה מברה"מ; הוא האיץ בנו ללמוד מהצלחותיה ולהימנע מלהעתיק טעויות ונוהלים מפגרים. היום, עלינו לדחות את כל השיטות, הסגנונות והאידיאו־לוגות המנוונות של הארצות הקפיט־ליסטיות, אך עלינו ללמוד מן המדע המתקדם שלהן, מהטכנולוגיה ומדרכי הניהול המדעיות (כגון פריון עבודה גבוה ויעילות בעסקים), במטרה להעלות את רמתנו המדעית והטכנולו־גית ולשפר את דרכי הניהול שלנו.

גיוס כל הכוחות החיובים

מאו־טסה־דון הגיע לתיזות מדעיות אלו על יסוד סיכום הנסיון המעשי של חברי 34 המיניסטריונים והוועדות הפועלים תחת פיקוחה של מועצת המדינה; הסיכום נמסר לעיון ולדיון בוועדה קבועה שליד הלשכה הפוליטית של הוועד המרכזי. עלינו להמשיך לדגול ברעיונות אלה ולפתחם בעתיד.

מאו מסר את הדו"ח המפורסם "על הטיפול הנכון בסתירות בקרב העם" בפברואר 1957. הוא הסביר את הסתירות הבסיסיות בחברה הסוציאלי־סטית, ופיתח את התיאוריה כיצד לטפל באורח נכון בשני סוגי הסתירות החברתיות בחברתנו הסוציאליסטית. הוא הצביע על כך, שבסין "הסתיימו בעיקרם המאבקים המעמדיים הרחבים וסוערים של ההמונים, האופייניים לעיתות מהפכה". משימות המפלגה הן "לאחד את בני כל הלאומים בארצנו לקרב חדש, הקרב נגד הטבע; לפתח את כלכלתנו ותרבותנו... ללכד את המשטר החדש שלנו, ולבנות מדינה חדשה".

כך הריעו למאו בעבר – הפגנה בפקין בימי שלטונו של מאו

הוא הדגיש את החשיבות שבאבחנה הנכונה ובטיפול הנכון ביחס לשני סוגי הסתירות וקבע שיש למקד בהם את החיים הפוליטיים בארצנו הסוציאלי־סטית. הוא ביקר את ההנחה המוטעית, כי בחברה סוציאליסטית אין עוד סתירות. בו בזמן הוא הזכיר לנו את הצורך להימנע מערבוב שני סוגי סתירות. יש להפריד הפרדה ברורה בין סתירות בתוך העם, לבין אלה שבינינו לבין האויב. תורה זו יוצקת את הבסיס לפעולה הפוליטית והרעיונית, שמטרתה גיוס כל הכוחות החיוביים לעבודת הבנין הסוציאליסטי. זו גם מורשתו העיונית היקרה של מאו־טסה־דון ותרומתו החדשה למארכסיזם־לביניזם.

ייצור מצרכים וחוק הערך

''הזינוק הגדול קדימה'', שהחל ב־1958, היה מאמץ בלתי־מוצלח, שעמד בניגוד לחוקי הכלכלה האובייקטיביים. הכשלון נבע מהיעדר הכנה רעיונית מספקת ונסיון מעשי בבניה סוציאלי־סטית כוללת במפלגה, וכן מליקויים בהבנת החוקים של התפתחות כלכלית, והתנאים הכלכליים הבסיסיים של סין. יתרה מזו: החבר מאו־טסה־דון ומנהיגים רבים בשלטון המרכזי והמקומי, נעשו שאננים בעקבות הצלחות רבות, שאפו לתוצאות מהירות, והעריכו יתר על המידה את תפקיד רצונו הסובייקטיבי ומאמציו של האדם. מאו עצמו הכיר במשגה במהרה; הוא הציג את שאלת פיתוחו של ייצור מצרכים סוציאליסטי ואת שאלת השימוש בחוק הערך ה־מארכסיסטי, תוך כדי תיקון המשגה ''השמאלני'' של התקדמות פזיזה.

באותה עת נשבה באזורים כפריים ''רוח קומוניסטית''. היו שדחו את חוק הערך והציעו את ביטול שיטת המצרכים והכסף; הם הציעו להנהיג מערכת אחידה של הקצבת מצרכים וחלוקתם בכל הארץ. מאו הצביע על הטעות שבהצעה זו, שיישומה ינשל את האיכרים מרכושם וישסע את הבעלות הסוציאליסטית של העם כולו – ועל־כן יש לדחותה בתוקף. הוא קבע שכל עוד קיימים שני סוגי הבעלות הסוציאלי־סטית – בעלות של העם כולו ובעלות של הקולקטיב – יהיה ייצור המצרכים בלתי־נמנע. האיכרים שעברו לשיטה קולקטיבית יסכימו למסחר, אך לא יסבלו את הפקעת רכושם. שלילת החליפין בין ערכים שווים, דחיית חוק הערך והנהגת הקצבה של תוצרת חקלאית, כמוהם כהפקעת רכוש האיכרים.

מאו אמר, כי ''חוק הערך הוא בית ספר מעולה''. רק על־ידי שימוש בחוק הערך נוכל ללמד עשרות מיליוני פעילים ומאות מיליוני איכרים, נוכל לבנות סוציאליזם וקומוניזם. בלעדיו כל אלה יהיו בלתי־אפשריים. הנחות נכונות אלו הדריכו אותנו באותן השנים בעצירת ''משב הרוח הקומוניסטי'' ובמניעת התמוטטות הברית בין הפועלים לבין האיכרים. היום, כאשר אנו מרעננים את המשק הפנימי שלנו ופותחים אותו אל העולם החיצוני, עולה חשיבותן של תיאוריות אלו בהנחיית הבניה הסוציאליסטית.

החקלאות כבסיס

מארכס אמר, שהעבודה החקלאית ''היא הבסיס הטבעי ותנאי מוקדם של כל שאר צורות העבודה הבלתי־תלויה''. בשנים 1959–1961, כאשר סין סבלה מקשיים כלכליים רציניים, הפכה בעיית התבואות לבעיה הדחופה ביותר. בלי לפתור אותה לא היה סיכוי לפתרון בעיות אחרות. במצב זה הבין מאו־טסה־דון היטב, כי על־מנת לארגן ולפתח את המשק הלאומי בארץ מפגרת מבחינה כלכלית, שאוכלוסייתה גדולה כשלנו, יש לראות את הבסיס בחקלאות. פירוש הדבר, שנקודת המוצא לפיתוח המשק בשלמותו חייבת להיות כמות הגרעינים וחומרי הגלם הזמינים, וכן היקף השוק שנקבע על־ידי החקלאות.

ב־1959 הצהיר מאו, שעלינו

להסדיר את פיתוח המשק הלאומי לפי סדר העדיפות של חקלאות, תעשיה קלה ותעשיה כבדה. הוא הדגיש, שעלינו להצליח קודם כל בייצור חקלאי ובתעשיה הקלה, שעלינו לנטוש את החשיבה החד־צדדית, המדגישה את התעשיה הכבדה לרעת הייצור בחקלאות ובתעשיה הקלה. מושב המליאה התשיעי של הוועד המרכזי השמיני, ב־1961, אימץ מדיניות של התאמה, ייצוב, מילוי החסר והעלאת סטנדארטים. אחת המטרות העיקריות היתה התאמה מחודשת של ההיקף והפרופורציות בפיתוח כלל המשק הלאומי – כך שיהיה תואם את רמת ההתפתחות החקלאית באותה התקופה. ב־1962 ביסס וקידם מאו־טסה־דון פעם נוספת את תפקיד החקלאות כיסוד, ותפקיד התעשייה כגורם מוביל בפיתוח המשק הלאומי.

נסיבות חיינו הממשיות, בעבר כבהווה, הוכיחו כי רמת הייצור החקלאי (ובראש וראשונה ייצור הגרעינים) היא גורם מכריע לגבי קצב הפיתוח במשק הלאומי. כן ממלאה צמיחת פריון העבודה החקלאית תפקיד חשוב בכיוון זה.

שמירת העצמאות וההסתמכות על עצמנו

עצמאות והסתמכות על עצמנו נקבעו על־ידי מאו־טסה־דון כעיקרון בסיסי למהפכה ולבניה בארצנו (יחד עם שני עקרונות אחרים – הסקת האמת מעובדות ואוריינטציה על ההמונים).

ב־1958 הוא כתב: "הקו שלנו הוא להסתמך בעיקר על מאמצי עצמנו והפיכת הסיוע החיצוני למשני; לשבור אמונה עיוורת, להתמסר בנפרד להפיק לקחים". הערה זו כוונה נגד הנטיה לדוגמטיות ולהשתעבדות ללקחים מהנסיון הסובייטי, במשך תכנית החומש הראשונה שלנו (1953־57). היה זה גם סיכום של מאו לגבי היחסים בין ארצות סוציאליסטיות לאחר הוועידה ה־20 של המפלגה הקומוני־סטית הסובייטית. ההיסטוריה הוכיחה כי מאו הרחיק ראות מתוך פרספקטיבה איסטרטגית.

בנאום הפתיחה לוועידה המפלגה ה־12 ב־1982, אמר דנג־קסיאו־פינג: "את עניני סין יש לנהל על־פי הנסיבות בסין ובמאמצינו שלנו. עצמאות והסתמכות על עצמנו יהיו לעד עמדתנו הבסיסית". הערה זו מאשרת ומפתחת את חשיבתו של מאו־טסה־דון.

ברם, אין לפרש את הבניה העצמאית של הסוציאליזם ואת ההסתמכות על עצמנו ככוונה לנעול את ארצנו בפני חליפין בינלאומיים. נקבל סיוע מבחוץ ונכניס מדע מתקדם, טכנולוגיה ונסיון ניהולי מארצות אחרות. מדיניותנו הנוכחית – פתיחות לעולם החיצוני, קידום המסחר וחילופי מדע וטכנולוגיה עם ארצות שונות, על בסיס של שוויון וטובת הנאה־הדדית – מכוונת גם לחיזוק ההסתמכות על עצמנו.

בקיצור, תורתו של מאו בנושא הבניה של כלכלה סוציאליסטית היא מרכיב חשוב במערכת מחשבתו של מאו־טסה־דון. היא תמשיך למלא תפקיד מנחה חשוב במסע המודרניזציה שלנו, ותזכה לפיתוח מתמיד במעשה.

לתעשיה, לחקלאות, למהפכה טכנולוגית ותרבותית; לחסל את כוח השיעבוד, לקבור את הדוגמטיות, ללמוד בשקידה מהנסיון החיובי של ארצות אחרות, וכן להתחקות על נסיונן השלילי, כדי

Zukunft

פרדיננד לאצינה

התעשיה המולאמת באוסטריה

בחודשים האחרונים נשאלת פה ושם השאלה: היכולה אוסטריה להרשות לעצמה עדיין לקיים תעשיית ברזל ופלדה מולאמת? רק תשובה אחת אפשר לתת כאן: במיוחד בימים כמו אלה העוברים עלינו עתה, לא יוכל המשק האוסטרי ככלל להרשות לעצמו ויתור על התעשיה המולאמת.

מספרים אחדים יבהירו את התמונה: התעשיה המולאמת מספקת הזמנות למפעלים קטנים ובינוניים בסכום של 1.25 מיליארד $ מדי שנה. בלי אותן הזמנות יועמד קיומם של רבים ממפעלים אלה בסכנה. יתרה מזו: התעשיה המולאמת נמנית עם היי־צר אנים היותר חשובים בכלכלתנו. ההכנסות מהייצוא שלה מסתכמות בערך במחצית ההכנסות במטבע זר של תעשית התיירות; ומקובל על הכל, כי הכנסות התיירות הן מעמודי התווך של הכלכלה האוסטרית.

באמצעות הייצוא פתחה התעשיה המולאמת שווקים זרים בשביל מפעלים בינוניים וקטנים יותר, שלא היו מסוגלים להגיע אליהם בדרכים אחרות. גם זאת סיבה, שלא נוכל להסכים לנוהג הקיים אצלנו בחוגים מסויימים להפריד בין התעשיה המולאמת מצד אחד, לבין הפרטית מאידך; אדרבה, הממשלה המרכזית נוטה לראות בתעשיה האוסטרית כולה יחידה אחת. רעיון זה הובלט בצורה הברורה ביותר גם בהצהרת הממשלה.

נתבונן־נא לרגע בעבר: התעשיה המולאמת חייבת את קיומה לקונסנסוס בין־מפלגתי, אשר איחד, אחרי מלחה"ע השניה, את המפלגה הסוציאלדמוקרטית ואת מפלגת העם של אוסטריה. שיקולים אידיאולוגיים מילאו תפקיד משני בלבד. הכריעו בוודאי איום ההתערבות של גורמים מחו"ל והעדר יזמים אוסטריים, המסוגלים לקבל על עצמם את תפעול המפעלים האלה.

אף על פי כן, היו השנים שלאחר מכן תקופה סוערת מאד עבור התעשיה המולאמת. שינויים פרסונאליים בממשלות הקואליציוניות דחפו, כמעט בהכרח, להעלאת פתרונות ארגוניים שונים, חדשים לבקרים. הנהגה מלוכדת לא היתה, ונושא "התעשיה המולאמת" שימש מוקד במאבקי בחירות. רק בשנות ה־60 לבש הויכוח צורה עניינית יותר, והחל בשנות ה־70 נקבע מסלול לעתיד, שעמד במבחן זה תריסר שנים ויותר.

מלחמה כלכלית בעולם

הנחות יסוד ארגוניות אלו, הן שקבעו בין השאר את עמידותה של התעשיה האוסטרית המולאמת בעת

מתוך Zukunft ("עתיד"), כתב־עת סוציאלר סטי לפוליטיקה, כלכלה ותרבות, אוסטריה, נובמבר 1983.

תופעות כלל־עולמיות של משבר – בהשוואה ליוזמות דומות בארצות אחרות. לכן בוודאי שאין הצדקה לדבר בהקשר זה על משבר התעשיה המולאמת, או לתאר את ההכרעות הנחוצות עתה ככישלון במדיניות התעשייתית הסוציאליסטית; האמת היא, שאנו שרויים במשבר של תעשית חומרי הגלם, הפוגע בהיקף עולמי כמעט בכל המפעלים של ענף כלכלה זה, בלי אבחנה, מולאים כפרטיים.

כאשר מעיינים בתחזיות של צריכת הפלדה העולמית בשנים האחרונות ר משווים אותן לתוצאות שהושגו למעשה, מתבקשת מסקנה יחידה: תעשיות הפלדה של כל ארצות המערב גם יחד טער טעות קולקטיבית. פעמים חוזרות ונשנות נאמדה התצרוכת בכמויות גדולות מדי, ועתה הכרחי לבצע את ההתאמות המתחייבות.

זאת ועוד: תעשית הפלדה נחשבת בכל המשקים הלאומיים לתחום איסטרטגי וכל מדינה מתועשת שואפת לקיים אותה בהיקף מירבי ככל האפשר. יש ענין בשיטות ובאמצעים שהמדינות השונות בהם נקטו. בצרפת הולאמה תעשית הפלדה למעשה עוד לפני עלית הממשלה הסוציאליסטית בראשותו של מיטראן. ממשלתה השמרנית של בלגיה העבירה את תעשית הפלדה שלה לבעלות ממלכתית. בשוודיה יזם ממשל שמרני מיזוג של מפעלי הפלדה הממשלתיים והפרטיים, תוך הקצבת סובסודיות משמעותיות.

אין, איפוא, משבר בתעשיה המולאמת, אלא בתעשית חומרי הגלם, וכאן מתרחש מאבק התחרותי בעיקר בענפי הברזל והפלדה, שאפשר כמעט לכנותו מלחמה כלכלית. מדינות רבות מנסות להגן על תעשיותיהן בהגבלות ייבוא, והן מגיעות לידי נקיטת אמצעים המזכירים ימים רחוקים. לפני חודשים אחדים הגבילה ארה״ב את ייבוא הפלדה לייצור מכונות, והיה צורך במו״מ ממושך עד שהגיעו לסיכום על אספקת כמויות סבירות ממפעלי הפלדה המשופרת שלנו. תעשיית הפלדה האוסטרית נפגעה מהגבלות אלו באופן חמור במיוחד, כי מרכיב הייצוא שלה גדול במיוחד. במפעלי איגוד־הברזל־והפלדה האוסטרי הוא מגיע לכדי 74%, אצל מפעלי־הברזל־המאוחדים אפילו ל־80%.

באותו הזמן נפתח מירוץ סובסי־דיות אדיר. בארצות השוק האירופי המשותף בלבד הועמדו לרשות המפעלים בענף הפלדה כ־30 מיליארד דולר בשנים 83–1975; עד שנת 1985 יגיע הסכום, כנראה, עד 42 מיליארד דולר. בשעה שהסובסידיה הממוצעת בשוק האירופי המשותף מגיעה ל־35$ לטונה פלדה, הרי באוסטריה היא רק עשירית מסכום זה.

התנגדות פוליטית

הואיל והתופעות המשבריות מתפשטות במידה הולכת וגוברת גם לאוסטריה, אנו חייבים לפעול בהחלטיות כדי להבטיח את עתידה של התעשיה המולאמת; איגוד התעשיה האוסטרי הכין תזכיר, הכורך את הצבת המטרות לטווח רחוק בעזרה פינאנסית של ממשלת אוסטריה בסך 830 מיליון דולר. לפי תזכיר זה חייב ענף חומרי הגלם לנקוט בצעדי ייעול והגבלת התפוקה, ויחד עם זאת הכרחי לגוון את המוצרים המוגמרים.

״מפלגת העם האוסטרית״, שבמשך שנים פעלה למניעת העיסוק במוצרים מוגמרים בתעשיה המולאמת, היא־היא עתה המותחת ביקורת על משקל היתר שהוענק למוצרי היסוד. אין ספק, כי בדרך זו בתבז זמן יקר. בשנים האחרר נות היה קשה פי כמה לכבוש שווקים חדשים ממה שאפשר היה בתקופות של צמיחה כלכלית נמרצת(...)

ממשלת אוסטריה מודעת לאחריות הסוציאלית המוטלת עליה בהקשר זה. בעבר הגיעו להסדר על־ידי הסבה מקצועית של כוחות עבודה, ובעזרת מה שכונה ״פעולת 57״, שאפשרה לעובדים מבוגרים אשר כל ימי חייהם עסקו בעבודות קשות ביותר, לצאת לפנסיה

מוקדמת בהתאם למגיע להם. בו בזמן נקלט עובד צעיר אחד על כל שלושה מבוגרים שיצאו ממעגל העבודה.

גם בהסדרים עתידיים יוקפד, שפיטורים וקשיים סוציאליים יוגבלו למינימום. בו בזמן חייבים למנוע את היווצרותם של "בתי־קברות תעשייתיים" ואת הפיכתם של אזורי אוכלוסיה שלמים לשממה. אנו חייבים לעשות כל מאמץ כדי להביא מפעלים חדשים אל אזורים הנתונים בסכנה ולפתח קווי ייצור חדשים במפעלים המולאמים.

במאמר מוסגר נעיר כאן, שתנועת הפועלים האוסטרית פעלה נגד העיקרון של "העסק ופטר" והיא שכנעה בזה חוגים רחבים בציבור האוסטרי, כולל חברי "מפלגת העם האוסטרית" וה"מפלגה האוסטרית החופשית". כן מקובל על הכל, כי בכלכלה המעורבת של ארצנו, המדינה היא שחייבת לקבוע את תנאי המסגרת לפעילותם הכלכלית של כל היזמים. מכאן עולה החובה לבוא לעזרתו של מפעל זה או אחר, כאשר הוא נקלע לקשיים, אף שבסופו של דבר חייב כל מפעל להסתדר בכוחות עצמו: הוא חייב לעמוד בתנאי השוק, ובו הוא יוכיח את כוח חיותו. קביעה זאת חלה על התעשיה המולאמת כמו על המפעלים הנתונים לשליטת הבנקים והמפעלים הפרטיים.

עם זאת תהיה זאת אחיזת עיני הציבור, אם ניצור את הרושם, כי ניתן לשמר מפעלים מסויימים כאילו בארון זכוכית. מפעלי התעשיה המולאמת, דווקא הם עומדים במלוא הלחץ של ההתחרות הבינלאומית; אין זו אלא דמגוגיה כאשר ראשי "מפלגת העם האוסטרית" מעמידים פנים כאילו הם הם המתכוונים להתיצב בראש ציבור הפועלים על־מנת להשיג ערובות לתעסוקה מלאה, אם במפעל הבודד ואם במחוז שלם. גישה כזאת היתה גורמת להתאבנות המבנה הכלכלי; על רקע ההתפתחות הכלכלית הסוערת מעבר לגבולותינו, יש בה כדי להפוך את התעשיה האוסטרית למוצג מוזיאוני תוך תקופה קצרה.

אנו, לעומת זאת, דוגלים במדיניות המתייצבת נגד ניוון התעשיה. אם מקציבים 830 מיליון דולר מכספי משלם המיסים, מחייב הדבר גם עמידה תקיפה על שיפור הרווחיות בתעשיה המולאמת. וזאת משתי סיבות: א) הסיוע המאסיבי למימון התעשיה המולאמת יטיל עומס כבד של ריבית והחזרי הון על תקציבי השנים הקרובות; מטעם זה בלבד מתחייב ניצול יעיל של האמצעים המוקצבים; ב) הם חייבים לשמש גם לפתרון בעית מבנה התעשיה. מי שרק דוחה את פתרון הקשיים לעתיד, ימצא את עצמו ביום מן הימים במצב, שלא תהיה עוד אפשרות להתמודד עם הבעיות בכלל.

האפשרויות לתחיית השמאל

אחת המידות הטובות החשובות ביותר בפוליטיקה היא הנכונות לעשות את אותם הדברים שוב ושוב ושוב. חשוב עתה, כשם שזה היה חשוב בשנות ה־50, להסביר את הנימו־קים נגד השמרנות; ואם העולם היום הוא קשה יותר לשמרנים - הוא קשה יותר גם לסוציאליסטים דמוקרטיים. עדיין נחוץ לבחון - תוך ספק ותקווה - את האפשרויות לתחיית השמאל. מה צריך להיות חזוננו? מה מצענו? מה המבנה הארגוני ומה האיסטרטגיה? מוזר הוא, שהירושה האינטלקטואלית שנשארה לנו מ"השמאל החדש" משנות ה־60 (יותר בגלל מיקומו בחברה מאשר בגלל נטייתו הפוליטית) היא כעין מארכסיזם אקדמי - לעתים מלא חיות ובעל־יכולת להשכיל, ולעתים פדאנטי ומעייף, ממוקד בעבר יותר מאשר בהווה ובעתיד.

תפקידנו נשאר כפי שהיה: להמשיך בטיעון הדמוקרטי, לחפש סימנים של אקטיביזם חברתי והתקוממות, להתמודד עם הדילמה בין רצון לבין מעשה. יבוא יום ויקום שמאל חדש יותר - ואנחנו נהיה תומכיו ומבקריו.

(מאמר ראשי: Dissent)